

**Univerzita Karlova Praha
Filozofická fakulta – Katedra psychologie**

Mgr. Petra Prokešová

**Místo rituálů v současné rodině
The place of ritual's in todays family**

Rigorózní práce

Vedoucí rigorózní práce: PhDr. Lenka Šulová, CSc.

Praha 2008

Poděkování:

Mé poděkování patří PhDr. Lence Šulové, CSc. za vedení celé rigorózní práce, PhDr. Zdeňku Riegerovi za cenné rady a odbornou literaturu, Kateřině Hrečínové za korekturu textu, a v neposlední řadě všem těm, kteří byli ochotni poskytnout mi svůj vzácný čas a údaje ze soukromého života.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně, s využitím citované literatury.

V Praze, 19. 2. 2008

Abstrakt

Práce si klade za cíl částečně zmapovat podobu rituálů v současné pražské rodině, popsat některé konkrétní příklady a zhodnotit jejich psychologický přínos. Text je členěn do tří hlavních kapitol. První kapitola popisuje koncepce a definice rituálu v humanistických vědách; souvislosti mezi rituály, mýty a náboženstvím; významné aspekty rituálu v životě jedince, včetně jeho patologické podoby a přínos rituálu pro skupinu. Druhá kapitola se věnuje rituálům rodinným, jejich specifické podobě a funkci. Pokusila jsem se o jejich přehlednou kategorizaci doplněnou řadou konkrétních příkladů z literatury i rozhovorů s respondenty výzkumu. Třetí kapitola, empirická část, přibližuje průběh kvalitativního výzkumu – jedná se o mapující studii, které se zúčastnilo třicet dospělých osob. Formou rozhovoru pomocí návodu a následné analýzy byla popsána konkrétní podoba některých rituálů v současné pražské rodině a jejich psychologický přínos, bez nároku na jakákoliv zobecnění.

Abstract

The aim of this work is to map out a form of rituals in today's Prague family, to describe some particular examples, and to evaluate their psychological benefits. The text is divided into three main chapters. The first chapter describes conception and definition of the ritual in humanistic sciences; associations amongst rituals, myths and religion; important aspects of ritual in man's life including its pathological form, and its contribution to a group. The second chapter is dedicated to family rituals, their specific form and function. It provides a general categorization supplied by number of concrete examples from literature and interviews with research respondents. The third chapter, empiric, describes the qualitative research procedure - a mapping study including thirty adults. The semi-structured interviews and subsequent analysis illustrate a particular form of some rituals in present-day Prague family, and their psychological gain without a claim for any generalization.

Stručný obsah

Úvod	4
I. Rituály	7
II. Rodina a rituály	45
III. Kvalitativní výzkum	105
Závěr	141
Literatura	144
Příloha	148

Obsah

Úvod4
I. Rituály7
1. Proměny rituálu7
1.1. <i>Rituál jako obecný pojem</i>7
1.2. <i>Koncepce rituálu v humanistických vědách</i>8
1.3. <i>Biologizující pohledy na rituály</i>15
1.4. <i>Rituál a mýtus</i>17
1.5. <i>Rituál a náboženství – posvátné a profánní</i>18
1.6. <i>Rituál v dnešní době</i>21
1.7. <i>Shrnutí</i>25
2. Některé významné aspekty rituálu27
2.1. <i>Rituál a duševní zdraví</i>27
2.1.1. <i>Krize, rituál jako podpora</i>27
2.1.2. <i>Podpůrné aspekty rituálu všedního dne</i>30
2.2. <i>Socializační funkce rituálu</i>31
2.3. <i>Když rituál brání přirozenému vývoji</i>33
2.4. <i>Rituál a psychopatologie</i>34
2.5. <i>Shrnutí</i>36
3. Význam rituálu pro společenství38
3.1. <i>Shrnutí</i>44
II. Rodina a rituály45
1. Obecná specifika rodinných rituálů – definice, dělení a vlastnosti46
1.1. <i>Shrnutí</i>57
2. Rituály v průběhu dne60
2.1. <i>Drobné rituály vzájemné interakce</i>60
2.1.1. <i>Rodinná teritorialita</i>60
2.1.2. <i>Rodinná pravidla</i>63
2.1.3. <i>Komunikační rituály</i>64
2.2. <i>Komplexnější rituály v průběhu dne</i>67
2.3. <i>Shrnutí</i>71
3. Rodinné tradice72
3.1. <i>Shrnutí</i>78

4. Rituály v průběhu roku	79
4.1. <i>Shrnutí</i>	83
5. Přechodové rituály v životě rodiny	83
5.1. <i>Sňatek</i>	85
5.2. <i>Narození dítěte, rodina s předškolními dětmi</i>	86
5.3. <i>Rodina se školními a dospívajícími dětmi</i>	92
5.4. <i>Rodina ve fázi opouštění hnízda, stárnoucí dvojice</i>	94
5.5. <i>Shrnutí</i>	97
6. Rodinné rituály trochu jinak – využití v rámci rodinné terapie	98
6.1. <i>Shrnutí</i>	103
III. Kvalitativní výzkum	105
1. Úvod	105
2. Výzkumné otázky a cíle empirické části	105
3. Použité metody	106
4. Získávání dat – postup práce a konkrétní aplikace výzkumných metod	107
5. Popis výzkumného vzorku	110
6. Kvalitativní analýza jednotlivých položek	111
6. 1. <i>Podoba a původ rodinných rituálů</i>	111
6. 1. 1. <i>Rituály v průběhu roku dané kulturou</i>	111
6. 1. 2. <i>Rodinné tradice opakující se v průběhu roku</i>	115
6. 1. 3. <i>Rituály v průběhu dne, týdne</i>	119
6. 1. 4. <i>Přechodové rituály v průběhu života</i>	123
6. 1. 5. <i>Původ rodinných rituálů</i>	126
6. 2. <i>Psychologické charakteristiky rodinných rituálů</i>	127
7. Analýza kontextu	135
8. Výsledky a diskuse	136
Závěr	141
Literatura	144
Příloha – Rozhovor s Jankem	148

Úvod

Práce, která před vámi leží vznikla na základě práce diplomové¹. Ta byla částečně upravena a její výzkumná část přepracována. Teoretická část textu má až na drobné změny původní podobu. Rigorózní práce je tak logickým dotvořením práce diplomové a reaguje na podněty, rady a připomínky jejích čtenářů.

Rituál a ritualizované chování jsou součástí lidské zkušenosti od pradávna. Původně souvisely především s náboženstvím, umožňovaly komunikaci s posvátnem, zajišťovaly plynulý přechod z jednoho životního období do druhého, řídily všednodenní i sváteční způsob života. V moderní společnosti se klasické rituály spojené s ročním cyklem přírody a s náboženstvím ze života lidí vytrácejí, naproti tomu mnohé přežívají ve změněné podobě nebo vznikají nové, různých kvalit a významů. Snad právě proto, že nás provázejí již od počátku lidské existence, jsou často těžko uchopitelné, popsatelné a definovatelné. Z moderních věd se jimi zabývá především sociální a kulturní antropologie, religionistika a etnologie. Psychologií se téma rituálů prolíná snad stejně dávno a samozřejmě jako lidským životem. Zkoumali jsme a zkoumáme rituály přírodních národů, zapomenuté rituály našich předků i jejich současnou podobu a inspirujeme se jimi. Jejich obraz nacházíme v chování a dynamice terapeutických skupin a komunit. Zajímáme se o všednodenní ritualizované činnosti a komunikační vzorce, a to kvůli popisu ať již patologického či normálního chování. Psychologie hovoří o rituálech především jako o prostředku uvolnění napětí, strachu, tedy o jeho mentálně - hygienických aspektech, o rituálu jako způsobu komunikace a začlenění či vydělení se ze společenství i o jeho schopnosti podporovat a zobrazovat atmosféru a vztahy mezi lidmi.²

Rituály tvoří lidé, je to prostředek, který ovlivňuje jejich prožívání a chování. Jejich podoba, existence či neexistence vypovídá o situaci v dané kultuře, společnosti či v životě jedince. Proto se domnívám, že je to téma psychologicky velmi zajímavé a podnětné. Ke každé kultuře patří mnoho rituálů společenství, kterými se řídí chování členů. Společné rituály a ritualizované chování plní svou funkci stabilizační, socializační, „předávají“ kulturu, pomáhají vrůst do dané společnosti, ujasňují role a vztahy, slouží vzájemné komunikaci – uchovávají rytmus života každého společenství. Pro jedince jsou důležité tím, že dávají určitý

¹ Která byla komisí při obhajobě dne 26.1. 2004 ohodnocena výborně.

² „Mezi významné faktory podporující rodinnou resilienci (odolnost rodinného systému, pozn.aut.) se ve všech – ne jen našich - výzkumech opakovaně řadí soudržnost rodiny, kvalitní sociální opora, efektivní komunikace a otevřené vyjadřování pocitů, sdílené duchovní hodnoty, jasně formulovaná a všemi přijímaná pravidla, aktivní přístup k životním obtížím, společně trávený čas a rodinné rituály.“ (Sobotková, 2007)

smysl a řád, nabízejí zázemí – hranice pro prožitek, pomáhají přizpůsobit se novému a neznámému, plní funkci adaptační, mobilizují psychické síly. Stejně tak zůstávají-li rigidní, bez aktuálního obsahu a smyslu mohou být v životě jedince i skupiny velkou překážkou, mohou být cestou i pro ničivé síly. V rámci psychoterapie a zvláště rodinné psychoterapie se hovoří o rituálu jako o prostředku, jehož podoba může odhalit řadu problémů a patologických vzorců vzájemné interakce. Může být také mediem přinášejícím nové vzorce chování, které nežádoucí situaci mění. V každém případě podoba rituálu a především změna jeho podoby vypovídá o aktuální situaci.

Při původním přemýšlení nad tématem své budoucí práce diplomové jsem se snažila spojit mě známá a zajímavá témata. Do popředí se tak postupně vedle psychoterapie propracovalo i téma rituálů. Dalším podnětným momentem byl můj studijní pobyt ve Španělsku, kde jsem měla možnost nahlédnout do zvyků jiné kultury a rodin, kde je možná společný život více kulturně vzorován a rodinná pouta jsou pevnější, kde pro mě byly jiné, cizí rituály čitelnější. Rozhodla jsem se tedy psát o současné podobě a funkci rituálů skupinových. A protože dosud základní a nejdůležitější společenskou skupinou je právě rodina a každý z nás je nějaké členem, napadlo mě, že právě tam budou rituály nejsnáze uchopitelné. V průběhu času, který uplynul do přepracování v práci rigorózní jsem se ve svém pracovním i soukromém životě často setkávala s tím, jak je téma rituálů psychologicky významné, podnětné a stále živé. Rozhodla jsem se tedy u dané problematiky zůstat.

Práce si klade za cíl částečně nastínit současnou podobu a psychologický význam rituálů v rodinách, ovšem nečiní si nárok na jakákoliv zobecnění. Jedná se o počáteční mapující studii.

Práce je rozdělena do tří ucelených částí, tvořících hlavní kapitoly, které na sebe vzájemně navazují. Charakter práce je teoreticko-empirický. První ucelená část je teoretická a nese název Rituály. V její úvodní kapitole se pozastavím především u koncepcí a definic rituálu v humanistických vědách a v biologizujících přístupech. Tuto část považuji za důležitou především z toho důvodu, že rituál je obor od oboru a snad autor od autora různě definován. Dále se společně podíváme na souvislost rituálů, mýtů a náboženství a odtud se plynule přeneseme k názorům na podobu rituálu v dnešní době. V závěru nabídnou čtenáři shrnutí podstatných charakteristik rituálu, ze kterých budu dále vycházet. Další kapitola první části je věnována významným aspektům rituálu v životě jedince, včetně jeho patologické podoby a navazuje závěrečná kapitola o významu rituálu pro skupinu a společenství.

Druhá část diplomové práce je také teoretická a je již plně věnována rituálům v rodině, jejich specifické podobě a funkci. Úvodní kapitola nabízí definice, dělení a základní vlastnosti

rodinných rituálů. V závěru této úvodní kapitoly jsem, opět v závislosti na množství pohledů, navrhla dělení vlastní, ze kterého vychází obsah a podoba dalších kapitol. V dalším textu budete seznámeni se s všedními rodinnými rituály v průběhu dne; rodinnými tradicemi; s kulturou danými společnými rituály v průběhu roku a s významnou skupinou rituálů přechodu. V souvislosti s rodinnou jsem považovala za velmi důležité zmínit poměrně netradiční využití rituálů v rámci rodinné terapie – kdy rituál je, nebo se stává součástí rodinného života a pomocníkem v léčbě.

Třetí celek diplomové práce tvoří kvalitativní výzkum. Jedná se o mapující studii, v rámci které jsem vedla rozhovory se třiceti respondenty. Pomocí obsahové analýzy rozhovorů jsem se pak pokusila přiblížit aktuální výskyt jednotlivých typů rituálů v současných pražských rodinách a zhodnotit jejich psychologický význam. Účelem empirické části bylo také poskytnout příklady rituálů, které jsou zařazeny do části teoretické jako doplňující ukázky. V příloze uvádím vybraný příklad rozhovoru, který považuji vzhledem k obsahu za nejzajímavější.

I. Rituály

1. Proměny rituálu

O rituálu se často mluví, ale málokdy je definováno, co je vlastně tímto pojmem myšleno. Rituál obsahuje mnoho rovin, z nichž řada zůstává skryta očím vnějšího pozorovatele, a proto je velmi složité ho popsat. To ovšem může snadno vést k nedorozumění. Pokusím se takovému nedorozumění předejít a popíši, co rituál tvoří, jaký jsou jeho funkce a význam pro ty, kteří se jej účastní, společně se podíváme na některé koncepce rituálu v humanistických vědách, zmíním i hledisko biologické, souvislost rituálu s mýty a náboženstvím a v neposlední řadě také na postavení rituálu v dnešní době.

1. 1. Rituál jako obecný pojem

P. Hartl a H. Hartlová definují rituál jako:

- pravidelné, pevnou kultickou tradicí stanovené opakování bohoslužebných nebo magických úkonů;
- jako *obřad, sled slov nebo činů*, které vedou k uskutečnění daného cíle;
- v etologii vrozené vzorce chování, probíhající v přísném sledu;
- u nutkové neurozy sled úkonů, které musejí být provedeny, aby se snížilo napětí.

Synonymum pro slovo rituál je obřad. (P. Hartl, H. Hartlová, 2000)

Jinými autory je rituál definován jako *slavnostní zvyk, zvyklost, obřad* nebo soubor církevních předpisů a zvyklostí pro výkon bohoslužeb. (Petráčková, V., Kraus, J. a kol, 1998)

V literatuře panuje při definici rituálu značná nejednotnost. Vedle pojmu rituál se můžeme setkat s celou řadou dalších termínů, které se vzájemně překrývají, některými autory jsou užívány jako synonyma, jiní je rozlišují, avšak nejednotně. Obecně lze říci, že mezi synonyma či slova s podobným významem patří obřad, ceremonie či ceremoniál.

J. Krupková uvádí, že základní jev v oblasti více nebo méně ustálených způsobů opakování jednání lidí při určitých příležitostech a v určitých situacích je *zvyk*. *Obyčej* je pak konkrétní projev zvyku v určitém společenství, kultuře. A *obřad neboli rituál* je stejně jako obyčej specifické umocnění zvyku, ovšem s pevnou strukturou. (J. Krupková, 1991)

V zahraniční literatuře jsou pak termíny obyčej, obřad, ceremonie často nazývány jedním slovem - rituály.

Rituál je série úkonů, uskutečňovaných primárně pro svůj symbolický význam a předepsaných nějakým náboženstvím nebo tradicemi společnosti. Rituálem může být nazvána taková situace, jako je oslava nějakého božstva, ale může být i pojmenováním pro každodenní situaci, která se po dlouhou dobu pravidelně opakuje, například: „poté, co se ráno probudím, otevřu okno“. Rituály reagují na potřeby, v případě náboženských rituálů může jít o prosbu o lepší úrodu, úspěšný lov atd. nebo odpovídají na potřeby určité všednodenní situace. (Enciclopedia Wikipedia, 2008)

Důležité je, že od běžného rutinního chování či zvyku je termínem rituál označeno takové *chování, které je specifické, adresné a je nositelem symbolu či symbolů*. Z uvedeného hlediska vyplývá, že rituál je fixní a má spirituální rozměr¹. (J. P. Ground, 1993)

1. 2. Koncepce rituálu v humanistických vědách

Z antropologického hlediska je základním úkolem rituálu v každé společnosti řešit rozpory a konflikty, které vznikají nebo mohou vzniknout mezi přírodou a společností nebo uvnitř společnosti samé. Řešení spočívá v tom, že celý konflikt se prostřednictvím rituálu imituje v určité modelové situaci. Rituál tak má velmi blízko ke hře, neboť je stejně jako ona spojen s materiálním životem společnosti a podobným způsobem jako hra provádí společenskou terapii.

Podle Z. Justoně lze rituály rozdělit podle sociální účasti do tří specifických skupin:

- *rituály prováděné šamany, kouzelníky či specifickými společnostmi*, tzn. že hlavním a rozhodujícím účastníkem je léčitel či skupina léčitelů, jejichž úkolem je pomocí magických nebo psychoterapeutických zásahů léčit jedince nebo kolektiv;
- *kolektivní rituály*, které provádějí zvláštní, společností stanovené skupiny, pověřené řešit určité krizové situace ve společnosti;

¹ Psycholožka university v Syrakusách B.H. Fiese, Ph.D. spolu s kolegy vytvořila studii, kterou otvírají rozdílem mezi rodinnými rituály a rodinnými stereotypy. „Stereotypy jsou instrumentální komunikací, která se soustřeďuje na to, co tak říkajíc musí být uděláno a zahrnuje určitý časový úsek a ve chvíli kdy je akt dokončen, není následován žádnou nebo jen velmi prchavou vzpomínkou. Na druhou stranu rituál obsahuje symbolickou komunikaci a soustředí se na to co jsme zač jako skupina a poskytuje mezigenerační kontinuitu. Zahrnuje též paměťovou stopu, kterou si účastníci mohou po skončení rituálu vyvolat a získat tak pozitivní zážitek. Každý stereotyp má potenciál stát se rituálem ve chvíli, kdy se instrumentální mění na symbolické... Mezi nejčastěji jmenované rodinné rituály patřily Vánoce, rodinná setkání, Den Děkuvzdání, Velikonoce, Pesach, pohřby a nedělní aktivity zahrnující nedělní oběd. (<http://www.apa.org/releases/rituals2.html>)

- *skupinové rituály*, kterých se může nebo musí zúčastnit každý člen dané společnosti – tyto rituály jsou nejpočetnější a patří mezi ně cyklicky se opakující rituály, většinou spojené s technicko-ekonomickou činností, především ale obřady iniciační a pohřební. (Vodáková a kol. 1994)

J. G. Frazer vidí primitivní rituály jako *produkty magického myšlení*. Pro divocha znamená magie totéž, co pro středověkého člověka náboženství a pro člověka moderního věda; výklad okolního světa a návod k jednání. Magické myšlení se řídí jinou logikou, než na kterou jsme zvyklí. Zničením napodobeniny nepřítele může být zničen nepřítel sám, jisté rituály způsobují, že ráno vyjde slunce apod. Podle J. G. Frazera je tedy rituál primitivním *pokusem o ovládnutí okolního světa*, pokusem, který je ovšem založen na chybných předpokladech. Divoch uskutečňuje nějaký rituál proto, aby se něco stalo (hojná úroda, dobrý lov apod.), nebo naopak nestalo (pak se jedná o tabu; např. v mnoha kulturách existuje přísný zákaz soulože s menstruuující ženou, protože by se muž potom stal impotentním, nebo by dokonce zemřel). Za touto vírou stojí podle J. G. Frazera dva chybné předpoklady a to, že podobné vytváří podobné (homeopatická magie) a věci, které byly jednou ve vzájemném styku, působí na sebe navzájem i na dálku (kontaktní magie). Obě větve magie, homeopatickou i kontaktní, řadí J. G. Frazer pod obecný název *sympatetická magie*. Z toho pak plyne jeho dělení na *rituály sympatetické, které se dělí na homeopatické a kontaktní*. (J. G. Frazer, 1994)

A. v. Gennepe zastává názor, že většinu rituálů můžeme nazvat *přechodovými*. Rituály totiž plní především tu funkci, že převádějí jejich účastníky z jednoho stavu bytí do jiného a vyjadřují jednotlivé stavy v průběhu tohoto přechodu. Téměř všechny přechodové rituály (například křest, svatba, pohřeb) mají ve všech společnostech stejnou strukturu a skládají se ze třech samostatných a na sebe navazujících etap:

1. *odloučení* (rituály preliminární);
2. *pomezí* (rituály prahové, liminární);
3. *přijetí, sloučení* (rituály postliminární).

Rituály přechodu jsou mechanismy, které pomáhají životní zlomy lidem lépe zvládat a integrovat do své osobní společenské zkušenosti.

A. v. Gennepe rozděluje rituály na rituály *sympatetické, kontaktní, přímé, nepřímé a pozitivní a negativní*. Používá podobné termíny jako J. G. Frazer, ale s jiným obsahem. Sympatetické rituály jsou ty, které se zakládají na víře v působení podobného na podobné, opaku na opak, nádoby na obsah a naopak, napodobeniny na skutečný předmět nebo bytost a naopak, slova na čin. Kontaktní rituály se zakládají na materiálnosti a přenosnosti vrozených

nebo získaných vlastností na dálku. Přímý rituál má okamžitou účinnost bez zásahu autonomního činitele (prokletí, uhranutí atd.). Nepřímý rituál je jakýsi počáteční úder, který uvádí do pohybu autonomní nebo zosobněnou sílu nebo celou řadu sil tohoto rázu, např. démona nebo třídu džinů nebo nějaké božstvo, které zasáhnou ve prospěch osoby, jež rituál provedla (zaslíbení, modlitba atd.). Pozitivní rituál je ten, při kterém člověk vykonává nějaký obřad, aby něco ovlivnil, a rituál negativní je např. tabu - zákaz určité činnosti, aby se v jejím důsledku něco nestalo. (A. v. Gennepe, 1997)

Na Gennepeovo dílo navázal *Victor W. Turner*, zajímal se hlavně o komplexní rituály, při kterých zkušení duchovní vůdci komunity *pomáhali* jednotlivcům *nést* jejich *neštěstí*. Rozpracoval techniky interpretace symboliky rituálu, které výrazně ovlivnily jeho nástupce. Věnoval se systematické analýze rituálu jako opakujícího se sociálního postupu, jehož prostřednictvím jsou do života konkrétní společnosti symbolicky uváděny kulturní ideje. (V. Soukup, 2000)

Francouzský etnolog a představitel strukturální antropologie *C. Lévi-Strauss* také předložil výklad rituálů. Podobnost iniciačních rituálů všude na světě spatřuje v tom, že reprodukují stále *totéž schéma*. Zabývá se také tím, proč my v západní společnosti nepovažujeme provádění těchto rituálů za nezbytné, a vysvětluje to (jako mnoho dalších rozdílných skutečností) tím, že přírodní národy a moderní člověk mají *odlišné myšlení*. Podobně jako například M. Eliade zdůrazňuje i C. Lévi-Strauss u iniciačních rituálů téma smrti a narození, jež tu mají ještě svůj původní plný smysl. Naše vědecké myšlení jim však nechalo jen význam fyziologického procesu, ostatních je zbavilo. Přírodní národy prostě berou slova a pojmy zcela vážně, kdežto pro nás to jsou pouze slovní hříčky. (C. Lévi-Strauss, 1996)

R. F. Benedictová zkoumala rituály potlachů u severoamerických indiánů a poukázala při tom na význam oslavných rituálů při *potvrzování a vyjádření úspěšnosti* a nadřazenosti vlastní sociální *skupiny*. I k tomuto chování lze nalézt snadno analogie v moderní společnosti. Mohou ho například připomenout oslavy vítězství národních týmů při nejrůznějších světových šampionátech. (R. F. Benedictová, 1999)

V pojetí sociologie představuje rituál *individuální nebo kolektivní způsob chování, který je standardizován*, tj. založen na vynucených nebo tradičních pravidlech. Takový způsob chování vystupuje jako posvátný obyčej. Vzniká jako reakce jednajících osob na situace rozhodování nebo strachu, přičemž pro svou identickou opakovatelnost funguje jako *stabilizátor chování*. Je nástrojem, pomocí něhož dané společenství udržuje a upevňuje své normativní uspořádání a organizaci, resp. představuje *kommunikativní strukturu* náboženského

kultu. Nejdůležitějším rysem rituálu je forma opakování, nového a nového ujišťování. Rituál je vzorec chování stvořený jako obrana proti nahodilosti a chaosu. Je limitován gesty, slovy, předměty, kterými operuje a dokonce i místem, kde se odehrává. (J. Linhart, A. Vodáková, M. Petrusek, 1996)

Sociologové v rituálech moderní společnosti konstatují odklon od úzkého kontaktu s posvátnem nebo o posvátnu v souvislosti s rituálem již vůbec nehovoří. Přesto v nich nalézají značné podobnosti s rituály přírodních nebo „primitivních“ národů. Rituály v současné společnosti však vesměs chápou jako nereflektované, často zautomatizované chování. Mají odlehčující funkci, která „umožňuje těm, kdo rituál praktikují, *překlenout oblast nejistoty v rizikových situacích* a posílit *pocit ontologického bezpečí*“. (H. Maříková, M. Petrusek, A. Vodáková a kol., 1996, s. 939)

J. Keller se pokouší nejrozličnější činnosti nabývající rituálního charakteru, jež pokrývají především kritické oblasti lidského soužití, *typologizovat*. Jsou to:

- *oslavy* – rituály vyjadřující ceremoniální formou úspěch v určitém jednání (promoce, vítězné tance, shromáždění...);
- *nebezpečí* – stmelují skupinu v kritických, vyhocených situacích (jejich latentní působení popsal R. K. Merton);
- *přechodové rituály* – zajišťující plynulost a stabilitu v průběhu změny (např. narození, svatba, pohřeb);
- *trestání* – rituály sloužící ke stmelení spravedlivých a posílení platných norem v souvislosti se sociálním významem viny a vykoupení (např. soudy, pomsta);
- *rituály úcty, nadřazenosti* – jednostranné (vůči nadřazeným či vůči symbolům celku), ale i vzájemné (zdvořilé kolegiální jednání), jejich současnou podobu zachycuje E. Goffman. (J. Keller, 1994)

E. Goffman studoval ve vyspělých společnostech *rituály každodenního života* a mezi nimi se zaměřil především na rituály vzájemné úcty, které slouží k vzájemnému *potvrzování nároků a postavení jednotlivců*. Jednotliví účastníci těchto rituálních setkávání se pomocí nich snaží představit sobě navzájem v silně idealizované podobě. E. Goffman nabízí pohled na *běžné malé rituály všedního dne*, během kterých se lidé snaží posílit svoji autoritu u ostatních. Tím potvrzují své nároky na právě zastávané pozice. Prostřednictvím těchto rituálů jsou *vymezovány vztahy* mezi nadřazenými a podřazenými, pocit identifikace s vlastní skupinou, odlišnost od skupin cizích. (E. Goffman, 1997)

R. K. Merton upozornil na to, že v moderních byrokratizovaných společnostech se charakteristickým znakem rituální činnosti stává přeměna prostředků na svůj vlastní účel,

ocenil význam rituálů nebezpečí, které v případě ohrožení pomáhají *stmelovat celou skupinu*. Integrační funkci rituálů ocenil i významný sociolog E. Durkheim, ten rituály prohlásil za *vyjádření společenské solidarity kolektivního přesvědčení*. (H. Maříková, M. Petrusek, A. Vodáková a kol., 1996)

Psychologové upozorňují na to, že rituál je specifický způsob chování, který se projevuje u všech lidí a svou funkci plní především v krizových momentech – ať už v *krizích vývojových, individuálních, nebo dobových* krizích celého národa. Vždy když se společnost nebo jedinec musí přizpůsobit něčemu novému, neznámému. Dodávají *pocit jistoty* a pomáhají se *oprotit od existenčního strachu*. Z tohoto pohledu může být rituál považován za most k hlubším duševním vrstvám, které svým vědomím už nedokážeme řídit. Jeho prostřednictvím může být našemu vědomí zprostředkována síla k tomu, aby vývoj nebo život mohl pokračovat dál. V našem nevědomí však nečekají jen dobré věci, rituál tedy může být *cestou i pro ničivé síly*. Rituály si můžeme také záměrně vymýšlet a vědomě použít v situacích strachu, bezmoci, potíží. Specifickým rysem všech rituálů je, že se v určitých situacích *pravidelně opakují a probíhají podle pravidel*, která jsou po dlouhou dobu neměnná. Jak se proměňuje společnost, mohou některé z nich ztrácet svůj smysl a nejsou-li naplněny novým obsahem, zanikají nebo zůstávají jen formou bez obsahu. (G. Kaufman–Huberová, 1998)

Velmi podnětný, důležitý, avšak kupodivu ne příliš často citovaný pohled na problematiku lidských rituálů přiblížil ve svém díle E. Erikson. Vývoj a fungování organismu ovlivňuje podle E. Eriksona vedle genetického základu i sociální zkušenost. Jednotlivé kvality Ega se utvářejí v konfrontaci s vnitřním plánem i různými požadavky okolí během psychosociálních krizí, které se v lidském životě objevují v závislosti na vývojovém stadiu. E. Erikson charakterizuje každý vývojový stupeň tzv. „*ritualizací*“. „Ta představuje do určité míry hravý, *kulturně determinovaný způsob realizace interakce s druhými*“. (C. S. Hall, G. Lindzey 1997, s. 73)

Jedná se o vzájemné působení, vysoce individuální a pro vnějšího pozorovatele zřetelně stereotypní, založené na dohodě mezi minimálně dvěma jedinci, které se v průběhu interakce v určitých intervalech či kontextu opakuje. Pro zúčastněné má toto chování adaptivní hodnotu. Příkladem nejranější ritualizace je interakce mezi matkou a dítětem. Způsob, jak matka zdraví své dítě, když je budí, jak je krmí, přebaluje nebo ukládá ke spánku. Ritualizace integruje mladé lidi do společnosti tím, že je učí uspokojovat jejich potřeby kulturně akceptovatelným způsobem. Tím, že je přivede ke sdílené představě toho, jak by věci měly vypadat, potvrdí u nich pocit sounáležitosti se skupinou. U lidí, kteří se ocitli v okrajové sociální pozici díky nedostatku příležitosti seznámit se se správným způsobem chování,

upravuje pocit nedostačivosti vlastní hodnoty. Ritualizace poskytuje základ pro identitu, která se vytváří v období adolescence. (C. S. Hall, G. Lindzey, 1997)

V dospělosti se pak z ritualizace stane *rituál* – aktivita využívaná na označení *důležité události opakujícího se charakteru*. Nejvýstižnějším příkladem rituálu jsou rituály náboženské, které mají pravidelný charakter, také sváteční dny a události životního cyklu (křest, svatba) se vyznačují speciálními úkony. E. Erikson však vyzdvihuje především běžné rituály všednodenního života. Například z ritualizace matka - dítě se stává součástí rituálu setkání s jiným člověkem. E. Erikson předpokládá, že ritualizace každého významného stadia života odpovídá některé významné instituci společnosti – a jeho rituálům. Nebezpečí ritualizace se ukazuje v její *extrémní, negativní podobě*, kdy se stává „*ritualismem*“, ve kterém je pozornost jedince zaměřená pouze na sebe sama. Takoví lidé se více zaměřují na své vlastní chování a potřeby než na vztahy s druhými lidmi. Přestože jsou druzí lidé do ritualismu zahrnováni, je jejich existence ve skutečnosti popírána. Oboustranně uspokojující interakce je prakticky vyloučena. Ritualismy již nejsou hravé, realizují se kompulzivně. Také jejich podoba je kulturně podmíněna a jsou pak označovány jako aberantní, deviantní nebo abnormální. Jedná se o vzorce chování podobné rituálům, vyznačující se ale stereotypním opakováním a klamnými očekáváními, která narušují společenské uspořádání. (C. S. Hall, G. Lindzey, 1997)

S. Freud považoval rituál za *kolektivní verzi osobní neurózy*, která může být také označena jako obsesivní kompulze, a symboly rituálu jsou potom vyjádřením komplexů. Člověk rituálem *snižuje napětí mezi pudem a zákazem*, přesunutím pudu na náhradní objekt. Tím dochází k odškodnění pudu a k jeho uspokojení jinou formou, tak se vlastně přiblíží původnímu zakázanému jednání. Freud tvrdí, že přání, představy a impulzy mají pro přírodní národy stejnou hodnotu jako realita, podobně jako pro neurotika. Také je třeba zmínit jeho pohled na tzv. nebezpečnost lidí v liminální fázi, zvláště neofytů a těhotných žen. Podle Freuda se totiž ocitli v situaci, která podněcuje pudy, jež vyvolávají tabuizované pocity či činy v ostatních členech společnosti. (S. Freud, 1991)

Ego bylo podle Freuda zmítáno vlastními vášněmi a žádostmi, strachy a úzkostmi. Teprve egopsychologie kladla větší důraz na výzkum obranyschopnosti Ega. Mezi *obránné mechanismy Ega*, které se manifestují jako *ritualizované formy chování*, patří kromě sublimace popsané již Freudem také vytěsnění, regrese, reaktivní výtvar, izolace, projekce atd. Do dnešní doby byly popsány další desítky takových obranných reakcí, které jsou vlastně rituály. Člověk se pomocí rituálů brání úzkosti, nejasnému a nerozlišenému (na rozdíl od konkrétního strachu) pocitu, sídlícímu v těch nejhlubších vrstvách lidské osobnosti.

E. Berne popisuje rituál jako nejbezpečnější formu společenského styku, která je programována zvenčí, tradicí a společenskými zvyklostmi. Pomáhá krátkodobému strukturování času během společenského setkání. Jedná se o vysoce stylizovanou výměnu, která může být neformální, ale také vysoce formalizovaná do naprosto předpověditelných obřadných úkonů, viz. například rituál vzájemného setkání, pozdravu atd. Vzájemné transakce, jimiž jsou rituály tvořeny, nesou jen velmi málo informací, mají spíše povahu signálů vzájemného porozumění. Jednotky rituálu se podle Berneho nazývají pohlazení, analogicky způsobu, jakým matka poznává svá mláďata. Je to základní jednotka společenské akce, vzájemnou výměnou pohlazení se vytváří transakce. (E. Berne, 1997)

E. Berne hovoří o tom, že pro každého člověka je nezbytně důležité určité množství podnětů a také struktura – jako obrana proti nudě a současně možnost vytěžít z každé situace maximální možné uspokojení. Osamělý jedinec může uspořádat svůj čas dvěma způsoby – činností nebo fantazií. Jsme-li členy společenství dvou a více lidí, nabízí se nám několik možností, jak svůj čas zorganizovat. Podle složitosti to jsou obřady, zábavy, hry, důvěrné vztahy a činnost. První tři jsou vlastně více či méně ritualizované formy společenského styku. Výhody vyplývající ze společenského styku jsou těsně spjaty s tělesnou i duševní rovnováhou – zajišťují uvolnění napětí, únik z nevhodných situací, zisk z pohlazení a udržení získané rovnováhy. Obřad je stereotypní řada jednoduchých doplňkových transakcí programovaných vnějšími sociálními silami, forma obřadu (loučení s návštěvou) je určována rodinnou tradicí nebo místními zvyklostmi, přestože základní forma zůstává stejná. Postup představuje řadu jednoduchých doplňkových transakcí dospělého, určených k manipulaci se skutečností. Postupy i obřady jsou si podobné v tom, že se z nich stávají stereotypy. Zábava je sled poloobřadných, jednoduchých doplňkových transakcí – pro počátek i konec takové transakce je typické, že je ohlašována určitým postupem, obřadem, průběh se může lišit. Hra je souvislý sled opakovatelných, postranních transakcí, jež směřují k jasně definovanému, předem známému výsledku, zisku. Na rozdíl od obřadů, postupů a zábav, je hra ve své podstatě nečestná, je to řada tahů s různými léčkami nebo fintami. (E. Berne, 1992)

C. G. Jung hovoří o tom, že v kultuře přírodních národů provázejí nejdůležitější období iniciace rituály přechodu. Přechodové rituály považoval za specificky lidské jednání, ve smyslu hlubinné psychologie za *chování archetypické*, most k hlubším duševním vrstvám, které již nedokážeme vědomě ovlivnit. Proces vnitřního vývoje je podle Junga přirozenou analogií obřadně prováděných náboženských iniciací všech dob. Ty ovšem pracují s tradičními předpisy a symboly, zatímco individuální proces pracuje pomocí přirozené

symbolické produkce, spontánního duševního projevu. Ukazateli a milníky Jungem popsaného procesu individuace jsou určité archetypové *symboly*. (J. Jacobi, 1992).

1. 3. Biologizující pohledy na rituály

Pokusy vysvětlit chování jedinců i společnosti z biologie mají své počátky v naturalistické škole devatenáctého století, pokračováním je eugenika z první poloviny století dvacátého. Oba pokusy ovšem ztroskotaly na nedostatečné úrovni biologického poznání. Dalším velkým impulzem byly práce Edwarda O. Wilsona o sociobiologii, opřené o studium hmyzích společenství, zejména mravenců. Sociobiologie vzešla z biologie a etologie a kladla si otázku, co je v lidském konání a institucích dáno genetickou výbavou člověka jako přírodního druhu a co je naučeno a determinováno kulturou. Schopnost učit se některé věci snadněji a méně snadno či vůbec ne je zapsána v genetickém kódu jako ontologický program. Je závislá na určitém životním období, které etologové nazývají jako vpečetovací období. Známým příkladem je schopnost učit se řeč. Sociobiologie považuje za jednu ze základních schopností plynoucí z genetické výbavy člověka schopnost naučit se navazovat individualizované sociální vztahy a za pomoci symboliky rozeznávat jako vlastní i ty příslušníky klanu, které jedinec osobně nezná. Wilson usiloval o to vysvětlit na základě studia genetických predispozic druhu možnost předpovědět kvantitativní i kvalitativní stránku sociální organizace – rozměr skupiny, věkové zastoupení, způsob komunikace, dělba práce a organizace času. Jeho závěry byly ovšem předčasné. Sen zcela opřít sociologii o biologii zůstává jen zbožným přáním, ovšem to neznamená, že nejsme determinováni svým biologickým dědictvím. (I. Možný, 1999)

Významným pojmem sociobiologie je druhově specifické chování. *Sociobiologové* poukazují na to, že adaptační systém druhu na prostředí se projevuje také a zejména ve výběru takových vzorců chování, které jsou pro daný druh v daném prostředí nejvhodnější. Člověk se sice od všech ostatních živých tvorů liší tím, že vytváří kulturu a předávání zkušeností je zajišťováno prostřednictvím akulturace, tedy osvojováním si kulturních vzorců učením, ovšem tak jako v jazyce, lze i ve veškerém dalším lidském chování rozlišit struktury, jichž se neuvědoměle držíme a které tvoří jeho obecnou osnovu. Tato osnova je uložena v genetickém vybavení každého jedince daného druhu a je výsledkem fylogenetického vývoje. Díky ní jsme si vzájemně srozumitelní nejen verbálně, ale i ve svém chování. Umožňuje naučit se specifickému chování v kterékoliv lidské kultuře. Tvoří tzv. biogramatiku druhu. Schopnost lidského kulturního chování, bohatého na symbolické obsahy a složité tradice, je zakotvena už

v našem genetickém fondu. Lidské kulturní chování sice není děděno z generace na generaci, je naučeno, ovšem člověk není naučitelný jakémukoliv chování. Máme v sobě naprogramované preference učit se určité věci spíše a snadněji než jiné. Téměř nekonečná variabilita zvyků různých kultur odvádí pozornost od skutečnosti, že tato variabilita je soustředěna kolem omezeného množství témat. Lidský příběh může být vyprávěn mnoha způsoby, ale zápletka a aktéři jsou ve všech kulturách stejné. Fakt života ve společenství vedl k tomu, že součástí druhově specifického chování je chování vzhledem k druhým – pro člověka typickým druhem akce je právě interakce. Biogramatika určuje nejenom jak se můžeme chovat, ale také ke komu to může být a kdy. Určuje pravidla pro tvoření sociálních vazeb. Například v průběhu životního cyklu se tak u člověka otevírá schopnost vytvořit relativně stálý vzorec individualizovaných vazeb orientovaný k biologické i sociální reprodukci druhu. (I. Možný, 1900)

Etologové dosti přesvědčivě dokládají, že typ uspořádání reprodukční jednotky těsně souvisí s teritoriálním chováním. Tam, kde je rozvinuta individuální teritorialita, se vyskytuje i párové uspořádání. Rodičovské chování je také původnější než chování partnerské. Podle etologů se zasnubní rituály zvířat vyvinuly z poskytování ochrany a výživy mláďatům a prvky rodičovského chování jsou v nich patrné stále. Samec například krmí samici, přestože je sytá – takto ji přesvědčuje o své náklonnosti. Lidský polibek se velmi pravděpodobně vyvinul ze zvířecího krmení mláďat z rodičovských úst. U lidského namlouvacího a partnerského chování si můžeme všimnout, že ve většině situací jeden z partnerů poskytuje péči a druhý ji přijímá. Muž a žena si přitom roli pečovatele vyměňují. Z biologického hlediska potřebuje žena zcela instinktivně muže prověřovat, aby se přesvědčila, že bude schopen pečovat později nejen o dítě, ale v době po porodu i o ni. Oba dva však nepřestávají být příslušníky svého pohlaví, což podle etologů znamená, že se drží typických doplňkových způsobů svého chování, bez nichž by vznik rodičovského páru ani nebyl možný. Jedná se o mužův typický aktivní postoj dobývání a získávání, který je doplňován typickým zdráháním a podvolováním ženy. Nejsou-li v chování obou partnerů tyto postoje patrné alespoň v náznacích, nemohou se sblížit a vytvořit vztah. Vzhledem k obecným biologickým rozdílům mezi muži a ženami je muž o něco lépe vybaven na to, aby byl živitelem rodiny a ochráncem proti vnějšímu ohrožení. Tak ženy dávají obecně při výběru partnerů přednost mužům cílevědomým, pracovitým, mocným, aniž by se příliš zajímaly o jejich zevnějšek. Naopak muži dávají přednost mladým, zdravým a hezkým ženám – tím je zajištěno, že potomstvo bude zdravé a zdatné. (O. Matoušek, 1997)

Jedním z podstatných rysů rituálů je určitý rytmus, podle kterého se odehrávají. F. Capra říká, že je rytmus v přírodním dění univerzálním fenoménem a má rozhodující úlohu. Současně dovoluje individuu vyjadřovat svou osobitost. Lidská individua lze rozeznávat podle způsobu jejich mluvy, pohybů těla, gest a dýchání – to všechno jsou rozdílná vyjádření rytmické struktury. Různé rytmické struktury stejného člověka jsou rozdílnou manifestací téhož osobního rytmu, který formuje vlastní osobní identitu. (Existuje také celá řada „zmrazených“ rytmů, jako je otisk prstů, osobitý rukopis atd.) Rytmus ovlivňuje také procesy smyslového vnímání a komunikace. Skutečnost kolem nás je rytmický tanec a některé z jeho vibrací jsou pomocí našich smyslů převáděny do frekvenčních struktur, které náš mozek dokáže zpracovat. Také komunikace a vzájemné působení jednoho člověka na druhého se významnou měrou děje synchronizací a rezonancí individuálních rytmů. Každá rozmluva v sobě skrývá velmi jemný a neviditelný tanec, který synchronizuje přesné pořadí řečových vzorců s nepatrnými pohyby těla mluvčího a s odpovídajícími pohyby posluchače. Oba komunikující jsou vtaženi do přesného a složitého pořadí rytmických pohybů po celou dobu své rozmluvy. Vypadá to, že podobné série rytmů mají za následek silné emocionální pouto mezi matkou a dítětem a také mezi milenci. Jestliže rytmy nejsou sladěny, brzy nastává odmítání a disharmonie. (F. Capra, 1993)

1. 4. Rituál a mýtus

Mýtus je obvykle definován jako *příběh*, bájný výklad přírodních a společenských jevů, který skrývá významnou *symbolickou hodnotu* (viz např. A. Vodáková, 1997). Autorka uvádí, že symbolická hodnota mýtu nezaujatému posluchači obvykle nic neříká. Mýtus nemá nikdy autora, ale pouze vypravěče. To znamená, že aby se mýtus stal mýtem, musí ztratit jakýkoliv odkaz na svého autora. Mýtus vyprávěný z generace na generaci se stává poselstvím. Je obvykle příběhem legendárních postav, které shromažďují a znovupřehrávají ve svých činech celou lidskou *zkušenost*. Sociální hodnota mýtu spočívala v tom, že spojoval osobní prožitek hrdiny a společenský souhlas s vyprávěným dějem – oboje pociťoval vypravěč i posluchač. Skrytý symbol a poselství dodává mýtu nadpřirozený charakter.

M. Eliade uvádí důležitou vlastnost mýtu, a sice že se odehrává mimo čas. Ať je, či není historicky podložený, má nadčasový význam. Protože má archetypální základ, odehrává se v lidských životech znovu a znovu. Mýtus se odehrává na počátku času (*in illo tempore*) a každý náboženský svátek je reaktualizací tohoto počátečního času. Náboženská účast na určitém svátku implikuje, že člověk vystoupí z "běžného" časového trvání a spojí se opět

s mytickým pračasem. Posvátný čas je tak znovu dosažitelný, je nekonečně opakovatelný. Náboženský člověk dosahuje periodicky mytického a posvátného času, nalézá znovu čas původu, čas, který neplyne, který je charakterizován věčnou přítomností, čili věčností.

Mýtus je vyprávěním o tom, co bohové nebo božské bytosti udělali na počátku času. Fixuje exemplární modely všech ritů a všech významuplných lidských aktivit - stravování, sexuality, práce, výchovy atd. Náboženský člověk, který se chová jako plně odpovědná lidská bytost, napodobuje gesta bohů, opakuje jejich činy, ať se jedná o pouhou fyziologickou funkci, jako je stravování, nebo o určitou společenskou, hospodářskou, kulturní či vojenskou aktivitu. Toto věrné opakování božských modelů má dvojí výsledek. Na jedné straně se člověk napodobováním bohů udržuje v posvátnu, a tedy ve skutečnosti, na druhé straně je díky nepřetržité reaktualizaci exemplárních božských činů posvěcován svět. Náboženské chování lidí přispívá k udržování svatosti světa. (M. Eliade, 1993).

Anglický mytolog Joseph Campbell k tématu mýtus a rituál uvádí, že *“mýty vnitřně podporují rituály a rituály zvenčí uzákoňují mýty”*. (J. Campbell, 1998, s. 57) Na vysvětlenou předkládá velmi pečlivě vykreslené srovnání lidí a ostatních živočichů. Základní šablony chování, které jsou ve světě zvířat biologicky dědičné, jsou v případě lidí utvářeny z velké části sociálně. Uznávanými a všemi kulturami využívanými prostředky takového identifikačního procesu jsou právě rituály a mýty. Absorbci mýtů sociální skupiny a účastí na jejích rituálech se lidské mládě stává součástí sociálního prostředí a přírody a postupně se vyvíjí v platného člena fungující skupiny.

Mnoho teorií mýtu staví na Jungových myšlenkách kolektivního nevědomí a archetypů. Podle toho mýty vyvěrají spontánně z hlubin lidské duše. Archetypy, jež je třeba objevit a vstřebat, jsou přesně tytéž, které v dějinách celé lidské kultury podněcovaly základní obrazy rituálů, mytologií a vizí. Mýty jsou tedy jakousi manifestací kolektivního nevědomí, obrazně zpracovávají archetypy. (J. Campbell, 1998)

1. 5. Rituál a náboženství – posvátné a profánní

Všem náboženstvím je společné, že používají soustavy symbolů, vyvolávají pocity viny nebo bázně a jsou spojena s kolektivními rituály. Náboženské rituály jsou velice rozmanité. Za rituální činy je považována modlitba, zpěvy, bohoslužby, půsty, patří sem i příkázaná a zakázaná jídla.

Pokud se modlitba stane instrumentální, dominující a manipulativní, jedná se o *magii*. Znamená to, že člověk věří, že může orientovat magické nebo božské síly žadaným směrem, dosáhnout tak určitého cíle. (Encyclopedia Britanica, 1999)

Protože se rituální činy často obracejí k náboženským symbolům, jsou vnímány jako něco zcela jiného vzhledem k běžným životním úkonům a postupům. Některé rituály provádí jedinec o samotě, jiné jsou spojeny s celou společností, dochází k nim obvykle na zvláštních místech – ve svatyních nebo na posvátné půdě. V tradičních společnostech má náboženství v sociálním životě většinou ústřední postavení. Náboženské symboly a rituály jsou převážně spojeny s hmotnou kulturou a uměním dané společnosti. Malé kultury, které nemají samostatnou vrstvu kněží, mají alespoň jedince znalé náboženských praktik – šamany, kterým se připisuje schopnost vstupovat prostřednictvím rituálu do styku s duchy nebo vyššími silami. (A. Giddens, 2000)

Významnou postavou religionistiky je rumunský historik náboženství M. Eliade. Tento autor definuje rituál jako *opakování původní činnosti bohů* na počátku času. K objasnění takového názoru je třeba nejprve uvést Eliadův pohled na náboženského člověka. M. Eliade dělí společnost na *archaickou* neboli náboženskou a *moderní* neboli nenáboženskou. Obě tyto společnosti mají odlišný přístup ke světu. U náboženského člověka hraje důležitou roli posvátno, které prostupuje většinu jeho činností. Při každodenních činnostech, jako je práce, stravování nebo sexuální akt, napodobuje náboženský člověk úkony bohů tak, jak byly konány na počátku času. Touto nápodobou se člověk stává účastníkem na *posvátnu* a pouze tyto činnosti jsou činnostmi skutečnými. Ostatní činnosti, které nemají účast na posvátnu neboli činnosti *profánní*, nejsou skutečné a smysluplné. Náboženský člověk se tedy opakováním činů bohů dostává do posvátna, které je jedinou absolutní skutečností. Toto opakování božského chování nazývá M. Eliade rituál – není pouhou napodobeninou, ale zpřítomňuje svůj božský model, *archetyp*. Jeho pomocí se dojde vždy k návratu na počátek. Proto také Eliade vykládal archaické kultury a kultury přírodních národů jako ahistorické – čas má v jejich pojetí cyklický charakter. Tento „věčný návrat“ vysvětluje strachem z pomíjení a snahou se mu vyhnout. (M. Eliade, 1994)

Všeobecně je přijímáno, že náboženský rituál má symbolickou podstatu a odkazuje k posvátnému. Jednotlivé pohledy se ovšem podstatně liší v tom, jak posvátno definují.

Například podle E. Durkheima a dalších je *sakrální* symbolickou reprezentací stavu dané společnosti, sociálních vztahů mezi jejími jedinci atd. Byl to ostatně právě E. Durkheim, kdo vnesl do definice náboženství pojem posvátné a profánní. Jeho práce vychází ze studia totemismu australských domorodců, který považoval za nejprostší formu náboženství. Totem

představoval určité zvíře nebo rostlinu, jež měly pro danou skupinu určitý význam. Byly posvátné a jako takové se stávaly předmětem uctívání ve formě různých rituálních aktivit. Posvátné symboly byly odděleny od běžného života, s výjimkou rituálních příležitostí. Podle E. Durkheima se stal totem posvátným právě proto, že se stal symbolem skupiny či komunity a reprezentoval její ústřední hodnoty a normy. Úcta k totému pramení tedy z úcty k hodnotám dané komunity. Podstatou náboženství není podle E. Durkheima jen víra sama o sobě, ale také pravidelné ceremoniální a rituální aktivity, při nichž se vyznavači setkávají. Tím upevňují pocit vzájemné solidarity, jsou nezbytné pro soudržnost sociálních skupin. Proto se s nimi setkáváme nejen při bohoslužbách, ale i v klíčových životních situacích, při nichž dochází k zásadnímu přechodu z jedné kategorie do druhé, při narození, vstupu do dospělosti, sňatku, smrti atd. Obřady a rituály spojené s takovými situacemi jsou pak výrazem *potvrzení skupinové solidarity* v době, kdy se lidé musejí vyrovnávat se zásadními změnami ve svém životě. S rozvojem moderních společností se vliv náboženství zmenšuje, prosazují se spíše vědecká vysvětlení a rituální aktivity hrají v lidském životě stále menší roli. E. Durkheim tvrdí, že v jistém smyslu bude náboženství ve změněné podobě pokračovat dále, protože i moderní společnosti musejí upevňovat svou soudržnost v rituálech, jež potvrzují jejich hodnoty. Durkheim měl zde na mysli především politické a humanistické hodnoty jako svoboda, spolupráce atd. (A. Giddens, 2000)

A. v. Gennep uvádí, že jedním z hlavních přínosů Durkheimovy teorie je jeho důraz na rituál a ceremoniál, tedy na pravidelná setkávání věřících a na přechodové rituály související s hlavními životními zlomy. (A. v. Gennep, 1997)

Druhý přístup, již výše zmíněný, reprezentovaný např. M. Eliadem, považuje sakrální za transcendentní realitu a rituál umožňuje komunikaci s ní. Tento přístup je mimo jiné vyznáván příslušníky jednotlivých náboženství. Jak tvrdí (Encyclopedia Britannica, 1999), je těžké si představit budhistu, křesťana nebo australského domorodce, jak souhlasí s tím, že jejich rituály a náboženství jsou pouze symboly jejich sociální nebo psychologické reality.

Mezi další charakteristiky náboženského člověka patří to, že svůj ideál lidství umísťuje na nadlidskou úroveň. Řečeno jinými slovy, tento člověk chce dosáhnout náboženského ideálu lidství, chce být jiný, než jaký je ve svém přirozeném stavu. Podle tohoto přístupu ke světu se člověk nerodí jako hotový, ale k ideálu lidství se musí propracovat. K této *přeměně nehotového přirozeného člověka* na člověka na vyšší úrovni dochází prostřednictvím přechodových rituálů.

Přechodové rituály, zvláště pak rituály iniciační, které jsou jednou z jejich částí, jsou opakováním činů bohů a jsou často spojeny se symbolikou smrti a nového narození. Smrt

znamená odloučení od přirozeného, profánního lidství. Po této smrti se rodí nový člověk, který je uveden do posvátna, je tedy na vyšší úrovni. Tato symbolika smrti a znovuvzkříšení je, jak uvádí M. Eliade, typická pro primitivního člověka, který si všímá podobného rytmu i v přírodě, například při sledování tří fází měsíce. V životě náboženského člověka hrají především přechodové rituály důležitou roli, jejich prostřednictvím se z profánního člověka stává člověk duchovní. Pomocí rituálů se člověk účastní na posvátnu, které je pro archaické společnosti důležité, protože jedině ono je skutečné a významuplné. (M. Eliade, 1994)

V *současné společnosti* mnohé náboženské rituály zanikly, mnohé se sekularizovaly – pozbyly svého původního významu a svému vzoru se podobají pouze více či méně zdařilou formou. A. Vodáková a kol. uvádí, že v takovém případě se hovoří o koruptelách. Naproti tomu se z formy původních náboženských rituálů a předvádění mýtů vyvinuly činnosti, které jsou opět schopny nést symbolický význam – např. divadlo, tanec. (A. Vodáková a kol., 1994)

M. Eliade popisuje zcela odlišný přístup moderního nenáboženského člověka ke světu. Zatímco u náboženského člověka převažoval a byl důležitý svět posvátný, moderní člověk žije pouze ve světě profánním. Nenáboženský člověk tedy svět desakralizoval, odmítl také transcendentní ideál lidství, který byl charakteristický pro archaického člověka, a za tvůrce dějin začal považovat sám sebe. Desakralizací zrušil nenáboženský člověk také význam rituálů, které měly zprostředkovat styk s posvátnem a pozvednout člověka na vyšší duchovní úroveň. Nenáboženský člověk je však potomkem člověka náboženského - přestože zaujímá odlišný přístup ke světu, nepodařilo se mu zcela vymazat všechny rysy chování svého předka. Moderní člověk tedy, jak tvrdí M. Eliade, nese stopy chování člověka náboženského, i když jsou již zbaveny svého původního významu. (M. Eliade, 1994)

1. 6. Rituál v dnešní době

Myslím, že mýtus ani rituály se z naší společnosti nevytratily, jen nabývají trochu jiných podob v souladu s tím, jak se mění celá společnost. Nejedná se o nic neobvyklého, dnešní rituály jsou vlastně pouze modifikací rituálů klasických. Dříve byly obřady a ceremonie propojeny s celou kulturou a hlavně s náboženstvím, i když již od pradávna existovaly rituály čistě světské, jako například rituální promluva vojevůdce k vojsku nebo v demokratických zřízeních volby. Jisté ale je, že rituály byly plně prožívány, provázely člověka celým jeho životem a do určité míry lidský život řídily. Archaický člověk například neznal vůbec žádné profánní činnosti. Každá činnost, která měla nějaký význam, se určitým způsobem podílela na posvátném, v tom smyslu jak popisuje M. Eliade. Je-li tomu tak i dnes, není docela jisté.

Všichni přitom máme potřebu udržovat alespoň nějaký kontakt s transcendentem, archetypy, s dimenzí „Počátku“. Tato potřeba nijak nemizí a často se probouzí sama, v nejrůznějších formách. Není-li člověku předloženo, v co může věřit, hledá cokoliv, co má nějaký smysl, něco, v co může věřit sám.

Helena Klímová hovoří o problematice rituálu v souvislosti s přeměnou moderní společnosti, o tom, že každá lidská společnost se potřebuje čas od času obnovovat, ztotožnit se s tím, jaká v ní dozrála proměna. To se dříve u přírodních národů dělo díky soustavě rituálů. Skrze ně se protispolečenský pud agrese přeorientovává v přátelství a solidaritu. Chybějí-li tyto mechanismy, může napětí vyvolat revoluci nebo válku. Přirozená obnova společnosti byla u nás po půl století pozastavena. Za tuto dobu se nahromadilo mnoho emocí, hněvu. Fanatismus a krveprolévání již nepaří k našim způsobům jednání, je nám spíše blízký kulturní přerod jako projev rituální proměny. (H. Klímová, 2001)

Klímová poukazuje na jisté nedůslednosti. Jakmile se totiž potřeba hromadné slavnosti, rituálu nasytí, odvracíme se od veřejného dění a ponecháváme se napospas těm, jejichž předsevzetí jsou setrvalá. Za takové situace si mladí lidé, kteří teprve hledají svou referenční skupinu, často vybírají mylně, třeba náboženskou sektu či rasisticky smýšlející organizaci. Obě nabízejí možnost silného ztotožnění se skupinou a možnost prožívat obdoby iniciačních rituálů.

Lidská skupina má potřebu se obnovovat. V určitém životním období nebo při určité události si člověk vybírá vyhovující skupinu, aby se dokázal proměnit. Pokud mu společnost nenabízí dostatečně silné *iniciační rituály*, vytvoří si své vlastní, které mohou společnost poškozovat. Dospívající si hledají partu a vytvářejí si rituály přechodu, které mají podobu různých zápolení, zkoušek, ale i negativní podobu násilí, šikany. Násilnosti ve skupinách dětí a mladých lidí podle Klímové jednak odráží podobu současného světa - zejména její mediální formu, jednak vyjadřují celkovou krizi lidské skupiny, vzdálenost od řádu. Čím je složitější domoci se řádu, tím méně překážek musí pud agrese překonat. (H. Klímová, 2001)

Autorka dále upozorňuje, že v současné době se objevuje řada sociálních experimentů, především komunit, které usilují o nápravu a iniciaci svépomocí. Stávají se zdrojem nové kultury. O co člověku jde, není ani jemu samotnému vždy zřejmé. Po něčem touží a z bezbrannosti a z neznalosti manipulace se často uspokojuje něčím jiným. Příkladem může být třeba kult dokonalého těla, kterým se umně maskuje potřeba vnitřní „potravy“ duše, jakou je vztah a spiritualita. Touha bez pravého ukojení se násobí a vzniká závislost. (H. Klímová, 2001)

Thomas Moore na téma spiritualita a rituály uvádí následující. Aby člověk mohl pečovat nejen o své hmotné blaho, ale i o svou duši, potřebuje mýty, rituály a duchovní život. Duše se rozvíjí ve spiritualitě, takové, která není v rozporu s každodenností a skromností. Duše potřebuje artikulovaný pohled na svět, pečlivě vypracované schéma hodnot a pocit vztahu k celku. Potřebuje také mýtus nesmrtelnosti a postoj vůči smrti. Opačně může duše trpět, je-li toto potlačeno. (T. Moore, 1997)

Sváteční čas, přestože většinu společných svátků neslavíme, stále zůstává vytržením z času profánního, díky jehož určité prázdnotě a nejasné povaze pocítujeme občas nejružnější negativní emoce, hlavně pocit prázdnoty, nenaplněnosti, úzkosti. Dnešním svátkům a rituálům hrozí, že budou stále méně přesně napodobovány a více zapomínány. „Na druhou stranu neustálé opakování zavedených modelů, pravidel a rytmů nudí, není to nic zajímavého. Moderní člověk jde kupředu, svým způsobem se vymaňuje z věčného kolotoče. Utíkat tomuto světu, poznávat a dělat nové zajímavé věci je zábavné a těší nás to, ale jen do té doby, než ztratíme známou, jistou oporu - oporu“ Počátku“. Ztratíme tím zadní vrátka s možností návratu“. (M. Garabík 2000, s. 37)

Rituál a ritualizované chování jsou součástí lidské zkušenosti a domnívám se, že stále tvoří podstatnou část našeho života. Tyto úkony mají význam nejenom pro jednotlivce, ale tím, že dávají řád dennímu, ročnímu i životnímu cyklu, slouží i vzájemné komunikaci mezi jednotlivci. Moderní společnost je plná forem chování, ve kterých lze vystopovat rituální prvky. Stále se slaví svátky, stále se snažíme vytrhnout ze všedního života pomocí nejružnějších druhů zábavy. Rušíme nudný (profánní) čas společnými či osobními „oslavami“, něčím, co se běžně v našem světě neobjevuje. Často zde ale chybí zážitek, že jsme ve středu světa, ve spojení s moudrostí předků. Tuto chybějící dimenzi pak lidé různým způsobem hledají, buďto napodobováním rituálů původních, často spojených s jinou kulturou, nebo si vytvářejí nové. Příkladem může být zájem o různé šamanské techniky, přírodní národy, příklon k drogám, ale i jiné experimentování se změněnými stavy vědomí, jako je například holotropní dýchání nebo zážitky z adrenalinových sportů. Vypadá to, že čím je společnost více rozvinutá, tím více převažuje profánní svět nad světem posvátným. Pro takové zážitky, které souvisejí s prožitkem „přesahu“, chybí v současné realitě rámec. Mohou se zdát nesrozumitelné, leckdy ohrožující a zůstat nepochopeny.

Snad nejvíce můžeme tento fenomén pozorovat u mladých lidí v období puberty a adolescence. Některé projevy a „zvláštnosti“ lze vidět jako nevědomou potřebu mladých lidí vyvolávat, zažívat a zvládat situace, které se podobají *iniciačnímu rituálu*. Jakou možnost mají dnešní mladí lidé, když chtějí projít zkouškou sebe sama a uvědomit si změnu

v dospělého jedince? Společností nabízené rituály jako je maturita, promoce nebo obdržení řidičského průkazu se zdaleka netýkají všech dospívajících a nezdá se, že by přinášely plnohodnotný prožitek dospělosti. Potřeba prožitku iniciace je ovšem univerzální a hluboce uložený vzorec, který na sebe v případě, že není v rámci společnosti vědomě a záměrně uskutečněn, bere různé podoby, často odsuzované či nebezpečné². Velmi zajímavá a často nepochopená je potřeba otevírat transpersonální prostor, potřeba testovat tělesnou zdatnost, zažívat riskantní situace, překonávat strach a bolest, stejně tak jako uchýlit se do samoty nebo snášet různé formy askeze. Zde můžeme vidět jasné paralely s tím, co prožívali neofyté v rámci iniciačních obřadů. Důležitý a možná nejpodstatnější aspekt potřeby projít iniciací je fakt, že se nejedná jenom o individuální zážitek, ale zážitek celého společenství³.

M. Eliade k tomu říká, že v „současných nenáboženských společnostech iniciace jakožto náboženský akt již neexistuje. Ale „patterns“ přežívají v moderním světě nadále, třebaže v silně desakralizované podobě“. (Eliade 1994, s. 131)

Příkladem ritualizovaného chování je v dnešní době i politický fanatismus, sekty, různé neo- a pseudookultní školy a podobně. Také nedělní mše věřících, koncerty idolů - kde působí trans, davová psychóza. Patří sem i divadlo a do jisté míry veškerá kultura a umění. Mezi tyto ritualizované formy by se dala zařadit i sportovní klání, která stále zůstávají důležitými hromadnými akcemi lidstva. Hojně přetrvávají rituály také v individuální formě třeba jako celá škála naprosto rutinních každodenních činností, jako je např. čištění zubů, televizní noviny v půl osmé, venčení psa ve stejnou dobu, rituály, které dodržujeme při jídle, v práci, v mezilidském styku. (M. Garabík, 2000)

² „Daniel vlastnil motorku, o kterou s láskou pečoval a denně na ní jezdil. Den bez jízdy bral jako ztracený. Cítil se při tom silný, jako „pán nad životem a smrtí“. Pocit, že dělá něco nebezpečného byl omamný. Chodil již do učení a měl potíže na pracovišti a později díky tomu i doma. Vlastní *sebepotvrzení* si opatroval nebezpečnou jízdou, která mu dodávala pocit, že také dokáže něco zvláštního. Cítil se jako hrdina a prožíval v tomto rituálu protiklad k normálnímu všednímu dni. Rituál ho však neposunul dál.“ (G. Kaufmann-Huberová, 1998, s. 57)

„Zejména u těch adolescentů, kteří postrádají možnost potvrdit si svou dospělou identitu prostřednictvím pozitivních a ego podporujících činů a skutků, můžeme pozorovat příklon k partám, kde si svoji identitu potvrzují v rámci jiné hodnotové struktury. To pak podporuje kriminalitu, eventuelně příklon k rasismu, satanismu a podobně. Rituály spojené s touto ideologií bývají velmi tvrdé, často krvavé a překračují velmi často hranice intimity.“ (Matoušek, Kroftová 1998, s. 99)

³ Jako příklad lze uvést fenomén posledních deseti let - prudce narůstající zájem o technohudbu, pro kterou je charakteristická individualita a svoboda v tanečním projevu. Dalším charakteristickým rysem patřícím k módě technokultury je piercing a tetování (původně symboly šamanského zasvěcení, dokládající, že šaman prošel iniciační bolestí) a konzumace drog (změněných stavů vědomí se využívalo při dosahování kontaktu s Bohem, duchy atd., tedy při mystickém aktu který měl posvátný charakter, de facto charakter rituální). Taneční plochy jsou často organizovány kruhově a samotná hudba - její rytmy - silně připomíná africkou rituální hudbu (struktura hudby je postavená na principu gradování děje, vedoucího k extatickému vytržení). Zmíněné indicie mohou vést k domněnce, že se jedná o chování úzce související s rituálem. Chybí tu ovšem filozofický referenční rámec. Jedinou strukturou je samotná hudba, která se alespoň trochu řídí zákony pravidelnosti. (V. Šolc, 2001)

J. P. Grund uvádí, že proces modernizace rituálů neznamená ústup rituálů ze života společnosti, vede pouze k *transformaci jejich obsahů a forem*. Jednou z příčin setrvalosti rituálů je jejich *odlehčující a integrující funkce*, a to i přes to, že v řadě případů částečně ztratily svou posvátnou dimenzi a představují do značné míry pouze stereotypizaci činností. Ovšem *činnosti se symbolickým významem*. Je samozřejmě těžké rozlišovat mezi technickou účelovostí nějakého stereotypního chování a jeho rituálním symbolem. Ale právě převaha symbolického nad technickým je to, co odlišuje rituál od zaběhaných stereotypních jednání. Symbolický význam rituálního chování nemusí být ani jasně či uvědoměle vytvořen, existují také velké rozdíly mezi jednotlivými aktéry v tom, jak symbolický význam vnímají a jak ho hodnotí. Autor dodává, že už jen vědomí toho, že v určitých situacích, na určitém místě a určitým způsobem konáme stejné činnosti, nám dodává pocit jistoty. Původní rituály jsou tak někdy nahrazovány spíše ritualizovanými činnostmi, kde posvátné ustupuje do pozadí, ale nemizí zcela. Proto jsou pro nás tyto činnosti smysluplné a dodávají našemu životu strukturu a pocit bezpečí. Obecně ale v naší uspěchané době ubývá i rituálů běžného života. (J. P. Grund, 1993)

Z čeho lze čerpat sílu, co regeneruje, pro nás důležitým způsobem k nám promlouvá, oslovuje nás, v čem nacházíme pohodu, odpočinek, bezpečí. K tomu nemusíme být nábožensky smýšlející lidé. Za „posvátnem“ se lze s trochou citu vydat na vlastní pěst.

1. 7. Shrnutí

Z předešlého textu vyplývá, že rituály jsou nedílnou součástí lidského života ve všech kulturách. Sahají až k samé podstatě lidské existence a dávají podobu lidskému životu. Původně se pojem rituál používal pro označení náboženských úkonů, postupně se ovšem jeho použití rozšířilo na označení jakékoli kulturně a sociálně standardizované činnosti. V literatuře je pojmu rituál synonymní obřad, ceremonie, ceremoniál. Určitou společnost lze prostřednictvím jejich rituálů charakterizovat. Mají své místo ve významných životních okamžicích člověka především v období krizí, změn a nejistot. Doprovázejí přechod z jedné komunity, stadia života nebo role do jiné. Pomocí rituálů (v podobě zvyků, vzorců chování a komunikace, institucí, způsobů myšlení) člověk přijímá určité kulturní vzorce a ideje dané společností. Rituály také fungují jako stabilizátor chování a zvyšují solidaritu a pocit vzájemnosti mezi aktéry, stmelují skupinu a zároveň vymezují vztahy uvnitř skupiny. Jsou nástrojem pomocí něhož dané společenství udržuje a upevňuje své normativní uspořádání

a organizaci. Brání nahodilosti a chaosu. Rituál je limitován gesty, slovy, předměty, kterými operuje, a i místem, kde se odehrávají. Z individuálního hlediska dodávají rituály pocit jistoty a pomáhají oprost se od existenciálního strachu. Slouží jako psychologická *opora*, kotva, jistota, zároveň mohou vyvolávat i strach mobilizující osobní zdroje sil, potvrzují nároky a postavení jednotlivců.

Psychologové upozorňují na to, že rituál je specifický způsob chování, který se projevuje u všech lidí a svou funkci plní především v krizových momentech, kdy pomáhá snižovat napětí, usnadňuje komunikaci a začlenění do společenství, může být cestou i pro ničivé síly.

Mýty dávají rámec rituálnímu jednání, podporují ho a jsou jím zvenčí uzákoněny. Z pohledu biologie je rituál opakující se vzorec chování, které je pro daný druh v daném prostředí nejvhodnější. Náboženský rituál má symbolickou podstatu a odkazuje k posvátnému, k vědomí počátku. V moderní společnosti již nehraje posvátno tak důležitou roli, ustupuje do pozadí, ale nemizí zcela. Klasické rituály spojené s církví se ze života lidí vytrácejí, naproti tomu mnohé rituály přžívají ve změněné podobě nebo vznikají nové, různých kvalit a významů. Rituály přžívají především v podobě všednodenního stereotypního jednání, které se ovšem od toho ne-rituálního liší v tom, že si zachovává symbolický význam. Převaha symbolického nad pouhou účelovostí odlišuje rituál od stereotypních činností. Symbolické a posvátné způsobuje, že jsou pro nás tyto činnosti smysluplné a dodávají našemu životu strukturu a pocit bezpečí.

Rituál je tedy:

- *standardizovaný, adresný způsob chování;*
- *v určitých situacích se pravidelně opakuje;*
- *má symbolický význam a často skrytý smysl;*
- *je uskutečňován vědomě, je předjímán;*
- *je formou komunikace, jedná se o sociální akt – i v případě, že je vykonáván jednotlivcem;*
- *je prováděn na zvláštních místech a v určitý čas;*
- *ovlivňuje emoce a prožívání svých aktérů;*
- *poskytuje psychologickou podporu – jistotu, bezpečí, pocit sounáležitosti;*
- *stejně jako jiné formy lidského chování může být zneužit*

V následující části se společně podíváme na to, jaký význam má rituál v životě jedince, jaké funkce plní a jakých může nabývat podob.

2. Některé významné aspekty rituálu

Tato kapitola by měla více přiblížit, jaký obecný význam může mít rituál pro jednoho každého člověka a tím pochopitelně i pro skupinu lidí, jíž je dotyčný členem, tedy i pro rodinu. Pokusím se nabídnout pohled na rituál jako prostředek snižování úzkosti a podpory v situacích zvýšené psychické zátěže, jakými může být stres i různé druhy krizových stavů. Ocením i jeho preventivní funkci. Z pohledu jedince se více zmíním o sociálních aspektech rituálu. Abych učinila za dost úplnosti pohledu, považuji v této souvislosti za důležité ukázat patologickou podobu rituálu – a sice jakou formu může mít rituál u duševně nemocného jedince a jak se může projevovat podoba rituálů, které brání přirozenému vývoji v dětských letech. Kladný a záporný pohled na rituální chování se ovšem pochopitelně prolíná celou prací.

2. 1. Rituál a duševní zdraví

Obecně existují dvě základní pojetí duševního zdraví. V užším pojetí je to nepřítomnost nemoci, neboli patologických symptomů, nerovnováhy a poruch adaptace – tedy nepřítomnost stresu. V širším pojetí, které chápu jako podstatné pro tuto práci, je duševní zdraví schopnost člověka se přiměřeně a aktivně adaptovat na své sociální prostředí i osobní životní změny, plodným způsobem překonávat své vnitřní konflikty, realizovat životní cíle a odpovědně žít s druhými lidmi. Jako duševně zdravého člověka lze pak označit takového člověka, který je schopen vývoje směrem k osobní zralosti. (M. Machač, H. Macháčová, 1991)

Právě rituál může být, stejně jako osobní životní zkušenost a významní druzí, oporou při překonávání obtíží adaptace.

2. 1. 1. *Krize, rituál jako podpora*

Život každého člověka je plný událostí, jedna střídá druhou. Událostí nemáme na mysli nějaký pozoruhodný čin nebo výjimečnou situaci, jedná se spíše o normální události

a prožitky našeho života. Tyto životní události vnímáme různě, jako děje příjemné i nepříjemné. Obojí je součástí našeho života a záleží na nás, jak je přijímáme a jak s nimi umíme zacházet. Kromě toho mnoho životních událostí vnímáme jako neutrální jevy. Běh života je plný protikladů a změn, na které si každý postupně zvyká, přizpůsobuje se jim, přijímá je. Nefungují-li u jedince dostatečně adaptační mechanismy nebo jsou-li jejich možnosti vyčerpány, dostává se do stavu krize. V této práci bude několikrát zmíněno, že jednou z funkcí rituálu je pomoci člověku při překonání krizí v jeho životě. Podívejme se tedy nejprve blíže na tento pojem.

Krize - toto slovo nemá původně ve své podstatě negativní zabarvení. Krize znamená podle řecké etymologie soud, rozsudek, rozhodující fázi např. nemoci, neboli *přechodné stádium* mezi dvěma rozlišitelnými fázemi, kdy nějaká proměna spěje k rozhodnutí, není však ještě rozhodnuta. Krize může být počátkem přechodu k lepšímu, může být podnětem k nějakému důležitému vývojovému kroku. Krize znamená nebezpečí i příležitost, je definována jedincem, ale *často se týká celého rodinného systému*. (D. Knoppová a kol., 1997)

Z. Eis považuje krizi především za *selhání regulativních, biologických* (spánek, jídlo atd.), *psychických* (touha po pohodě, po smyslu života atd.) a *sociálních* (život ve společenství apod.) *mechanismů*. Tehdy dochází ke ztrátě *psychické rovnováhy*. (Z. Eis, 1994)

Známe *krize vývojové*, které probíhají různě dramaticky od puberty až po stáří. Známe však také krize, které jsou dány nároky, jimž jsme podle našeho mínění nedostáli – tzv. *krize požadavků*. Často zažíváme i nejruznější *krize ztráty*, způsobené smrtí, rozvodem, změnou vlastního těla, nemocí atd. (V. Kastová, 2000)

I rodina jako základní společenská skupina prochází řadou vývojových období a změn a tím i řadou krizí. Bereme-li za základ rodinu jakožto jednotku ve vývoji, krizová situace nastává, jestliže dosavadní uspořádání, struktura v rodině či manželství, životní hodnotová orientace a styl života přestávají vyhovovat, neboli že znesnadňují plnění základních funkcí rodiny nebo manželství. Je tedy narušeno přizpůsobení rodinného systému, dosud osvědčené adaptační mechanismy i způsoby chování přestávají fungovat. Rodina se nachází v přechodové fázi a zde mohou být rituály stejně jako v přechodových fázích života jedince důležitým pomocníkem. (I. Plaňava, 2000)

G. Kaufmann-Huberová uvádí, že rituály dříve řídily celý lidský život a důležitou funkci plnily právě v krizových momentech. Příčinou krize byl přechod mezi nocí a dnem. Stejně tak mezi jednotlivými ročními obdobími. Vždy, když se musíme přizpůsobit něčemu novému, procházíme určitou krizí. Z tohoto pohledu je jich v lidském životě značné množství.

Špatná úroda mohla znamenat smrt hladem. Pomocí rituálů plodnosti člověk zapřísahal bohy, aby seslali dobré počasí. Skrze rituály se osvobozoval od existenčního strachu. Přestože již rituály náš život zdaleka tolik neovlivňují, setkáváme se s nimi právě v obdobích změn, kdy ztrácíme jistotu.

Jednoduše řečeno, když už nevíme kudy dál, obracíme se pro radu, a to nejlépe k někomu moudřejšímu, zkušenějšímu. Obracíme se k něčemu, co tu bylo před námi. To je typické pro jakékoli řešení krizí. Období krize je totiž často obdobím ztráty víry a ve chvíli, kdy nevíme kudy kam, je dobré obrátit se zpátky tam, kde to všechno začalo a odkud se vyvíjí celý náš život - k našim kořenům, k našemu Počátku. S rituály se většinou setkáváme, jak již bylo řečeno, v krizových místech vývoje jedince, skupiny nebo kultury. Společně s autory se proto domnívám, že *rituál může být jedním z možných způsobů, který pomáhá krize překonávat a slouží k jejich prevenci*. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

E. Škrdlant ve své práci popsal drobný výzkum, ve kterém oslovil dospívající mladé lidi a lidi okolo krize životního středu, kteří se zúčastnili opakovaně workshopu, při kterém se setkali s prvky šamanství a rituály. Z výzkumu vyplývá, že jedním z důvodů, proč se lidé vztahují k rituálům, je návrat ke starým hodnotám a intuitivní příklon k postupům, které směřují ke *kontaktu s osobní silou a její kultivací*. Někdy to souvisí s vývojovou potřebou objevit nový prostor, nové zážitky a hledat v nich zdroj potvrzení transformované identity. Další neméně důležitý motiv může spočívat v potřebě najít *prostředí*, silové pole, ve kterém se takové změny mohou dít. To bývá spojeno s potřebou *sdílet* takové *zážitky* s druhými lidmi a podporovat je spoluprožíváním v prostředí, které zastává podobné představy a normy. (E. Škrdlant, 2000)

Příkladným řešením každé existenciální krize je *náboženství*. Ukazuje nám kudy dál prostřednictvím mýtů, které nás spravují o tom, jak se v té které situaci úspěšně zachovali ti před námi - v jazyce mýtů hrdinové. Mýtus je vlastně jakousi předlohou, návodem pro řešení nejružnějších krizí, neboť krize a problémy jsou v celých dějinách v zásadě stejné povahy. (M. Eliade, 1994)

Náboženství a také *psychoterapie* jsou dvěma příklady aktivního hledání rady v krizi, hledání smyslu ve chvíli, kdy všechno smysl zdánlivě ztrácí. Terapeut je vlastně jakýmsi novodobým farářem. Je to návrat k vlastnímu počátku a nemusí jít nakonec ani o rozhovor s odborníkem nebo duchovním. Vždyť i v případě, kdy si rozebíráme problém třeba i jen sami se sebou, hledáme řešení tam, kde pramení.

2. 1. 2. *Podpůrné aspekty rituálu všedního dne*

Běžné, všednodenní rituály obsahují řadu podpůrných aspektů, které mohou sloužit k *prevenci* psychické nerovnováhy, krizového stavu nebo mohou poskytnout pomoc při již vzniklé nežádoucí situaci. Považuji za přínosné upozornit na význam duševní hygieny v souvislosti s malými rituály všedního dne, které slouží jako stabilizátor a prevence stresu a pomoc při jeho zvládnutí

Zde je na místě zmínit práci H. Krčilové, která na pozadí psychohygienických pravidel, jejichž popis překračuje rozsah této práce, shrnuje některé psychohygienické funkce rituálů všedního dne. Řada z nich byla na základě prostudované literatury zohledněna i v této práci. Jedná se tedy o 1. funkci relaxační; 2. stimulační (mobilizační); 3. dodávání pocitu jistoty a sebevědomí; 4. odreagování napětí; 5. emočního přeladění; 6. funkce sebepoznání; 7. hledání a upevňování pocitu smyslu v životě; 8. funkci přechodovou (strukturace osobního času a orientace v něm). (H. Krčilová, 2000)

V. Vondráček uvádí, že každý člověk má svůj osobní, individuální rituál, provádí *během dne* určité stejné úkony, v určitém pořadí. Na *rituál* lze také pohlížet jako na určité rigidní nebo stereotypní jednání. Jedná se např. o vstávání, lehání, mytí, koupání, česání, oblékání atd., které člověk vykonává automaticky a myslí na něco docela jiného. Může se stát, že se například při oblékání utrhne knoflík – „automatismus je přerušen, nastane proces volní, kognitivní, působí to nelibě“. (V. Vondráček, 1986, s. 160)

Autor se dále zmiňuje o situaci, kdy spíme mimo domov, v hotelu, na chatě apod. V takovém případě musíme úplně změnit dosavadní rituál. To může být pro někoho krajně nepříjemné. Některé děti jsou na změnu rituálů velmi citlivé, rozruší je to a dávají se do pláče. Stejně tak staří lidé nelibě nesou nucenou změnu životního rituálu. Časem se u někoho, zvláště ve stáří, může z automatismů vytvořit rigidní stereotyp.

V. Vondráček hovoří také o *magii denního života*, má na mysli drobné pověry, které mají své ceremoniály - zaklepat, když se mluví o zdraví, vykročit pravou nohou pro štěstí apod. (V. Vondráček, 1986)

Z. Eis klade *denní rytmus* jako základní stránku životní každodennosti hned vedle smyslu. Mnozí lidé pokládají opakování a pravidelnost za nudu, za něco, čemu nevěnují pozornost. Sám zastává opačné stanovisko a tvrdí, že to, co je v každodennosti zaběhané, jsou užitečné automatismy, které nám *usnadňují život*. Od ranní toalety až po okamžik, kdy večer uléháme do postele. Zaběhnuté návyky pomáhají přenést se přes nejedno úskalí všedního dne. Autor dále nabízí pohled na pravidelnost života z hlediska jednotlivých věkových období. V době mládí touží člověk po výjimečnosti, zvláštnostech, ve středním věku a ve stáří se

člověk opět vrací k pravidelnosti, uměřenosti a stabilitě. Spokojenost mladého člověka spočívá na jiných základech než ve stáří. Aby každý mohl sám pro sebe odhalit krásu v opakujících se zážitcích, potřebuje určitý časový odstup. (Z. Eis, 1994)

J. Čáp hovoří o rituálu jako o *navyklé*, upevněné a motivované složce osobnosti. Tato činnost zpětně *osobnost formuje*. Považuje rituál za *techniku zvládnání zátěže*, za něco, co *snižuje napětí*. V případě dítěte si buď samo takovou techniku osvojilo, nebo mu k ní pomohli významní druzí, popřípadě malá skupina. Před stresem může dítě vedle láskyplné a důsledné výchovy, respektování jeho potřeb, přání a postojů a tolerance jeho osobnosti chránit právě rituál. (J. Čáp, 2000)

2. 2. Socializační funkce rituálu

Každé společenství má své osobité prvky, neopakovatelnou atmosféru, kulturu s vlastními tradicemi a rituály, které jsou výsledkem společného vývoje. Tyto tradice ovšem musejí být živé, proměnlivé, jinak jsou spíše brzdou vývoje. Živé společenství se pozná podle toho, že je otevřené změně a dalšímu vývoji, že se v jeho životní praxi mnohé změnilo, vyvinuly se nové tradice a v současnosti se všechno děje trochu jinak.

Ke kultuře patří mnoho *rituálů společenství*, kterými se řídí chování členů. Patří sem způsob slavení svátků, způsob, jakým se vyslovuje uznání a ocenění, patří sem různé emblémy, vlajky, znělky a hymny. *Zvyky a obyčeje plní svou funkci stabilizační, socializační, předávají kulturu, ujasňují role a vztahy.*

J. Langmeier, K. Balcar, J. Špitz uvádějí, že *tradice společenství* mají jeden společný sociální charakter – v životě člověka jako jedince i jako člena společnosti působí jako prostředek stabilizace vztahů, jsou sociální formou předávání lidských zkušeností. *Slavnosti společenství* jsou pak nejvýraznější příležitostí *projevení kultury a tradic*. Autoři připomínají, že slavnost nemá ve svém původním významu pouze výroční charakter, nýbrž doprovází odedávna život lidských společenství, které se neobejde bez svátků a slavností, při nichž může společně *sdílet těžké i radostné chvíle*. Slavnosti jsou tedy na jedné straně znakem společenství, na druhé se jimi a v nich *pospolitost* vytváří. Slavnosti *uchovávají rytmus* života každého společenství. Společná práce a společné zážitky stmelují rodinu i společenství. (J. Langmeier, K. Balcar, J. Špitz, 2000)

L. Benoist připomíná, že rituál je sled gest odpovídajících základním potřebám, která musí být vykonána v určitém pořadí, podle určité eurytmie. V takových obřadech není nic

nahodilého. Jsou to prostá gesta, z nichž se staly realizační postupy doprovázené hudbou, zpěvem a slovy, *reprodukuje přirozené postoje*. Vykonáváme je každý den a provázejí náš způsob života, chůze, oblékání, *způsob, jakým se projevuje naše láska i nepřátelství*.

Také všechna povolání mají své vlastní rituály. Starověké zemědělství stejně jako architektura a zvláště stavitelství chrámů se podřizovalo náboženským pravidlům. Jakékoli každodenní zaměstnání bylo rituální. I my, lidé dnešní doby, když s respektem smekáme klobouk nebo podáváme ruku, opakujeme kdysi posvátný rituál, jenž se stal profánní. Je to symbol, z něhož se stal pouhý zvyk, ale kdybychom se mu nepodřídili, mohl by někdo ohrozit naše *bezpečí* či spíš naši *pověst*. Činnosti, jež nám dnes připadají jako pouhé hry, byly rituálními činnostmi (šachy, taroky, provazová houpačka, karnevalové masky). Všechny národy více či méně praktikovaly tyto rituály založené na nezbytnosti určité *společenské soudržnosti*. (L. Benoist, 1995)

Život člověka, jakmile se jen trochu civilizoval, začal být ritualizován. Například rítus přijímání potravy. Pračlověk sbíral plody a strkal je do úst. Současný rítus předepisuje jak držet vidličku, jak nůž, jak s nimi manipulovat, čím jíst rybu atd. Rítus je tedy do jisté míry spjat s lidskou důstojností. (V. Vondráček, 1986)

Zcela výjimečné místo zaujímají *přechodové rituály*. Umožňují vyrovnat se s naší biologickou i kulturní předurčeností, s tím, že patříme do obou těchto světů zároveň. Ukazují, že nic z biologických zákonů určujících naše životy se nestane jen tak. To, co jsme, zda jsme skutečně živí, mrtví nebo dospělí, jsme pro společnost jen díky provedení těchto rituálů, jen tak to okolí uzná a my se s tím ztotožníme. Např. samotná schopnost mít děti z ženy nevěstu neudělá, musí proběhnout zasnubní a svatební rituály. Sociální určení dívky jako „ženy“ je zajištěno obřadem. (podle A. v. Gennep, 1997)

Přechodové rituály *ustavují status a role*, pomáhají *vyjasňovat vztahy* mezi jednotlivými členy společnosti. Říkají, jak se k sobě máme chovat. Zdůrazňují odlišnost v jinak kontinuálním životě a usnadňují změny nebo rozpad standardních sociálních způsobů jednání, ale zároveň je i zachovávají. Prozrazují cosi o vztahu či konfliktu mezi našimi individuálními aspiracemi a touhou po ochraně a podpoře od sociální skupiny. Členství ve skupině nám poskytuje *pocit sounáležitosti a skupinové identity*, ale i pomoc při identifikaci a nalezení individuální identity. Přechodové rituály umožňují jedinci, který je podstupuje (ale i celé společnosti), aby sám sebe prozkoumával a *objevoval*. Skupina se pomocí rituálu snaží zabezpečit pokračování hodnot a znalostí, definuje narození, dospívání, smrt a zajišťuje, že život má smysl. (podle A. v. Gennep, 1997)

2. 3. Když rituál brání přirozenému vývoji

Předchozí informace budí dojem, že rituál sám o sobě podporuje vývoj v pozitivním smyslu. Rituály se podle G. Kaufmann-Huberové (1998) objevují ve vývojových i jiných krizích, ty, které v takovém případě pomáhají, opět mizí, je-li krizové období ukončeno⁴. V této souvislosti poukazuje autorka na fakt, že každý *rituál se také může projevit jako vývojová brzda*. Pro úplnost a objektivitu považuji za nutné toto stanovisko zmínit.

Rituál může mít také pouze negativní význam, a sice ten, že *brání strachu před dalším vývojovým krokem*. Tedy před něčím novým a neznámým. V takovém případě, uvádí G. Kaufmann-Huberová, krize přetrvává a rituály získává nutkavý charakter. Nejedná se tedy o skutečný rituál, ale spíše o *nutkavé rituální jednání*, sloužící potlačení strachu, ale také bránící dalšímu vývoji.

Mnoho rodičů si dělá starosti z nutkavého chování svých dětí. Podle autorky je však toto chování nutné brát v potaz jako škodlivé teprve v momentě, kdy brání prožívání všedního dne⁵. V takovém případě je naprosto na místě odborná pomoc. To je zapotřebí i tehdy, když se opakuje rituální jednání delší dobu a smysl podobného počínání již nemá nic společného s vlastní příčinou. Pro nutkavé jednání je charakteristické, že se opakuje stále častěji a připojují se k němu další formy. Je však nutné připomenout, že rituály doprovázející vývoj a krize vyžadují čas pro své zvládnutí.

Na vývoj dítěte působí stejně tak škodlivě *rituály vnucené*, které pro dítě nic neznamenají. Příkladem může být rodiči příliš často vynucovaná modlitba. G. Kaufmann-Huberová dodává, že dítě můžeme prázdňnými rituály v určitém smyslu slova znásilnit a škody, které si dítě odnáší, jsou nesmírné. Především je to ztráta důvěry a vznik obranného

⁴ Dvouapůlletá Alžběta byla nejmladší ze čtyř sourozenců. Bydlela v jedné horské vesnici, každý ji znal, bylo tedy možné dopřát dítěti velký prostor. Alžbětin bratr chodil do mateřské školy a pro děvčátko bylo těžko pochopitelné, proč ona, která může všude zrovna tam nesmí. Když si hrála v zahradě, zaslechla, jak si děti zpívají. Na základě písničky si vymyslela svůj rituál. Naložila na panenky nejmilejší věci, s velkým nářkem se rozloučila s matkou a poručila ji, aby plakala. Pak se vydala k mateřské školce, vyložila své věci a hrála si. Po hodině se vrátila domů a požadovala od matky, aby ji radostně přivítala. Cítila se vyloučená, a tak si vytvořila vlastní svět. To se opakovalo vždy, když se potřebovala s něčím smířit, upokojit se, postup byl vždy stejný. V rituálu se dítě cvičilo v odloučení od matky, která musela plakat a v opětném shledání, kdy matka musela dávat najevo radost. Jednoduchým způsobem tak získala důležité psychologické poznatky. Jednalo se zde tedy o rituál, nikoliv o hru. Hra se od rituálu liší tím, že se může měnit, přidávají se stále nové možnosti a způsoby hry. Rituál probíhá vždycky stejně. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

⁵ Příkladem může být lehce duševně postižená dívka, která byla svou pubertou (tělesnými změnami, první menstruací atd.) natolik vyvedena z míry, že si každou chvíli musela znovu zavazovat tkaničky. Postupně ji toto nutkání natolik zaměstnávalo, že nebyla schopná v průběhu dne zvládnout řadu jiných činností. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

chování vůči jakýmkoli rituálům. Stejně tak *rituály, které ztratily smysl*, je dobré naplnit novým obsahem, nebo je opustit.

V této souvislosti je ještě na místě zmínit *nebezpečí skupinových rituálů*. V kolektivním rituálu je osobní já nahrazeno skupinovým my, kterému jednotlivec dokáže jen stěží uniknout. Nacházejí-li všichni lidé v určitém rituálu cestu k nevědomým silám, může to mít velmi silný účinek. Tyto nevědomé síly však nemusejí být jen pozitivní, ale naopak i velice negativní. Jistě není nutné připomínat takové příklady. G. Kaufmann-Huberová poznamenává, že každý se musí učit vidět své vlastní negativní stránky a ovládnout je takovým způsobem, aby nepůsobily ničivě. Na druhé straně víme, čeho jsou zfanatizovaní lidé schopni. Zde není na místě falešné porozumění ani vyčkávání, kam se celá věc vyvine. Dospívající by měli být ve větší míře upozorňováni na nebezpečí extremistických skupin, totéž platí pro sektářské spolky, které jsou zrádné především svou nenápadností. Dostředivá síla rituálů je veliká, neboť mají silnou náboženskou dimenzi. Dimenzi, ke které bohužel už mnoho lidí nenachází cestu, byť po ní hluboce touží. Autorka zde opět poukazuje na možné východisko – poskytnout mladým lidem více příležitostí realizovat vlastní iniciační rituály. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

2. 4. Rituál a psychopatologie

Jak již bylo řečeno, rituály mohou mít i negativní aspekty, získávají-li nutkavý charakter a proměňují-li se v tzv. nutkavé rituální jednání. Slouží pak jako obrana proti úzkosti, kterou se snaží zamaskovat a tím znemožňují její odstranění.

Vyrovnaný člověk si bývá obvykle málo vědom toho, jakou roli v jeho životě úzkost hraje. U neurotiků jsou naproti tomu trvalé úzkosti či náhlé návaly velmi časté. Mohou se týkat něčeho určitého (různé fobie např. z výšek, otevřených prostranství, pavouků), mohou mít určitý obsah (obavy z nemoci), mohou být také zcela neurčité. Úzkost může být nevědomá, ale může velmi ovlivnit náš život.

Úzkost může vedle řady somatických a psychických projevů vést k řadě *obranných způsobů chování*, které jsou neadekvátní. Známým příkladem jsou takzvané obranné mechanismy, jako je racionalizace, identifikace, fixace, regrese a další. L. Míček hovoří o takových obranných mechanismech jako o *negativním rituálním chování*, které se stále neměně opakuje a představuje neplnohodnotný způsob zvládání emočních nesnází. Trvalé osvojení těchto reakcí způsobuje jejich nositeli značné obtíže. K takovýmto změnám chování dochází častěji tehdy, jsou-li okolnosti, které úzkost vyvolávají, příliš proměnlivé

a nejednotné, takže neposkytují možnost stabilizovat chování, jímž by jedinec svou úzkost zvládl. Jiným případem je skutečnost, kdy se úzkost váže k situacím, které jsou nutné pro uspokojení důležitých potřeb. (L. Míček, 1998)

Výraznými sklony k ritualizaci chování se vyznačují především lidé s tzv. *anankastickou, nejistou osobností*. Podle P. Zvolského patří k nápadným povahovým rysům anankastické osobnosti nerozhodnost, výrazná vnitřní nejistota, sklon k perfekcionismu, zabývání se nepodstatnými detaily a potřeba opakovaných kontrol již provedeného. Charakteristická je také tvrdohlavost a snaha podříditi ostatní svým rutinním zvykům. Změny jsou nepříjemné nebo krajně nevídané. U některých z těchto lidí dojde k rozvoji obsedantně kompulzivní (anxiózní) neurózy. (P. Zvolský, 1997b)

Obsedantně kompulzivní porucha patří mezi nejhůře léčitelné neurotické potíže. Podstatným rysem jsou opakovaně se vyskytující obsedantní myšlenky nebo nutkavé akty.

Obsese jsou přetrvávající myšlenky, impulzy nebo představy, které postižený vnímá jako rušivé a nesmyslné, má náhled na jejich nereálnost, ale tím že vyvolávají úzkost, není schopen je ignorovat nebo potlačit. Kompulze (nutkavé akty) jsou důsledkem reakce na obsesi. Jedná se o opakující se cílevědomé jednání, vykonávané podle určitých ceremoniálních a rituálních pravidel. Postižený opět cítí nesmyslnost svého jednání, ale pokud začnou odporovat, pociťují silné napětí a úzkost. Jakmile akt uskuteční, napětí a úzkost ustupuje, což je většinou důvod k podlehnutí tomuto nutkání⁶. (P. Zvolský 1997a)

Podle P. Zvolského se obsedantní myšlenky nejčastěji týkají násilí, ublížení sobě nebo druhým, strachu z nemoci, nákazy, pochybností, zda byl dokončený úkol proveden úspěšně⁷. Nutkavé akty mají většinou souvislost s dodržováním čistoty, s možností znečistit se a získat nebo předat nákazu. Nejčastějšími kompulzemi je opakované mytí rukou, počítání, kontrolování⁸. Někteří pacienti znovu a znovu opakují rituální akty, které mají někdy i značně bizarní podobu. Za tímto manifestním chováním je obvykle iracionální strach z nebezpečí,

⁶ „U obsedantů se stávají rituály životní trýzní a vězí za nimi magický význam. Nedodržení ceremoniálu by mohlo zavinit neštěstí nebo naopak dodržení přinese štěstí. Je nutné dotknout se nějakého předmětu, šlápnout, nešlápnout na určitou dlaždici, vyvarovat se určitého čísla apod.“ (V. Vondráček, 1986, s. 161)

⁷ „Někteří jedinci trpí nutkavým prováděním nesmyslných duševních rituálů, jako je například v duchu opakovaná recitace slov nebo slovních spojení či provádění nesmyslných početních úkonů.“ (P. Zvolský, 1997b, s. 110)

⁸ „Tyto obavy vedou pacienty k neustálým umývacím rituálům, které mohou trvat i hodiny, umýváním rukou mohou strávit podstatnou část dne. Jiní postižení po sobě opakovaně mnohokrát kontrolují, zdali při odchodu z domu zamkli dveře, vypnuli plyn, několikrát se vrací, aby vše zkontrolovali, a mnohdy nejsou pro tyto obavy vůbec schopni opustit dům.“ (P. Zvolský, 1997b, s. 111)

kteřé by jedince mohlo potkat nebo který by způsobil. Rituální akt tak vlastně představuje symbolický pokus toto nebezpečí odvrátit. (P. Zvolský, 1997b)

Další duševní nemoci, ve které hrají rituály důležitou roli, je *autismus*. P. Zvolský upozorňuje, že u takto postižených jedinců je od útlého dětství pozorována nedostatečná emoční odpověď na emoce druhých lidí a nedostatečné přizpůsobení sociálnímu kontaktu. Autistické děti trvají na vykonávání neobvyklých rituálů, obtížně se přizpůsobují novým situacím, mají odpor ke změně prostředí. Také s velkou oblibou vykonávají stereotypní pohyby a bývají zaujaté mechanickými a jednotvárnými pohyby předmětů. (P. Zvolský, 1997b)

Podle Mezinárodní klasifikace nemocí je tento stav: „charakterizován omezenými, opakujícími se stereotypními způsoby chování, zájmy a aktivitami. To se projevuje tendencí k rigiditě a rutinnímu chování v široké škále aspektů každodenního života. Obvykle se to týká nových činností i všedních zvyků a typů hry. Děti mohou trvat na vykonávání zvláštních rutin při rituálech nefunkčního charakteru. Může to být stereotypní zájem např. o data, cestovní nebo jízdní řády. Často se vyskytují také pohybové stereotypie. Může být odpor ke změnám v běžném průběhu obvyklých činností nebo v detailech osobního prostředí“. (MKN 10. revize, 1992, s. 220)

V. Vondráček zdůrazňuje u dětského autismu neschopnost adaptovat se na jednoduché sociální situace, přizpůsobit se tomu, co chce s nimi někdo jiný učinit, např. vzít na klín. Děti se chovají, jako by byly samy. Oddávají se svému vnitřnímu světu, mají výbornou mechanickou paměť, opakují neustále rýmy, skupiny slov. Velmi si potrpí na rituál, jeho narušení u nich vyvolává buď vztek, nebo strach. Vondráček hovoří o určité formě autismu i ve stáří. (V. Vondráček, 1986)

2. 5. Shrnutí

Během období krize v životě člověka plní rituál především funkci *adaptační*. Pomáhá přizpůsobit se nové neznámé, a tudíž problematické situaci, která je ohrožující. Pomáhá překlenout přechodné stádium ztráty psychické rovnováhy. Pomáhá „*zpřítomnit se*“, uvědomit si souvislosti daného okamžiku. Tím, že *nabízí* určité *zázemí* – hranice pro prožitek, *osvobozuje od pocitu strachu a bezmoci*. Zlost, lítost, radost, všechny silné emoce umožňuje vyjádřit v chráněném rámci. Známa je v této souvislosti řada původních přechodových rituálů primitivních kmenů, ale stejnou funkci plní rituál i v rámci běžných všednodenních krizí, kdy

pomáhá nalézt ztracenou rovnováhu. Rituály umožňují novou orientaci, nastavení na novou situaci, tím vším dodávají sílu k překonání krize a také *pocit bezpečí*.

Z hlediska mentální hygieny může rituál sloužit jako účinná *obrana proti zátěži*, a tedy prevence nebo pomoc *v situacích stresu*. Svými charakteristickými znaky – pravidelností, rytmičností a opakováním - dodává pocit známého, pocit bezpečí. Tím snižuje úzkost a nejistotu. V rámci automaticky prováděných činností v průběhu dne, jak je popisuje V. Vondráček, ale i v situacích únavy, silnějších emocí, konfliktů a rozhodování může sloužit jako *prostředek relaxace a mobilizace sil*. Rituál (zvyk, který si většinou ani jako rituál neuvědomujeme) je totiž předem daný, jasný, dává nám prostor pro sebe samé, pro to, co zrovna potřebujeme.

Podle M. Machače, H. Macháčové a J. Hoskovce je relaxace a mobilizace sil formou autoregulace a adaptace. Duševní zdraví stavějí do těsné souvislosti s výchovou, sebevýchovou a životní filozofií každého jedince. (M. Machač, H. Macháčová, J. Hoskovec, 1984)

Také J. Čáp uvádí význam rituálu jako prostředku ochrany před stresem, který si dítě osvojilo v okruhu „významných druhých“. (J. Čáp, 2000)

Ke kultuře patří mnoho rituálů společenství, kterými se řídí chování členů. Zvyky a obyčeje plní svou funkci stabilizační, socializační, předávají kulturu, ujasňují role a vztahy. Uchovávají rytmus života každého společenství. Vykonáváme je každý den a provázejí náš způsob života, chůze, oblékání, způsob, jakým se projevuje naše láska i nepřátelství. Přechodové rituály umožňují jedinci, který je podstupuje, aby sám sebe prozkoumával a objevoval.

Zmínila jsem také negativní aspekty rituálů a hovořila o těch, které užitek nepřinášejí, nebo jsou dokonce brzdou dalšího vývoje. V takovém případě krize přetrvává a rituály získávají nutkavý charakter. Je však důležité pamatovat na to, že rituály doprovázejí vývoj a krize vyžadující čas pro své zvládnutí. Měly bychom se je nejprve snažit pochopit, nejednali se náhodou o nouzový signál. Především na vývoj dítěte působí stejně škodlivě rituály vnucené, které pro dítě nic neznamenaají. Ať už tak, že ztratily svůj smysl a obsah, přesto jsou dospělými tvrdošjně dodržovány, nebo tak, že mají svůj význam pouze pro ně.

V souvislosti s tím jsme si také přiblížili pohled na rituál z hlediska *patologie*. Rituální chování je v tomto případě jedním ze znaků obsedantně kompulzivní neurózy, kdy slouží jako maladaptivní obrana před úzkostí. Další poruchou, u které hraje rituál významnou roli, je autismus.

Další část této práce má za úkol připomenout význam rituálu pro skupinu a společenství a tím se přiblížit k problematice rituálu v rodinách.

3. Význam rituálu pro společenství

Helena Klímová (1994) popisuje své zážitky z terapeutické výcvikové skupiny a zastává názor, že vznik a osudy středně velké skupiny mohou být modelem pro vznik kulturních vzorců a symbolů společnosti vůbec. V malé skupině (8-12 členů) dochází pak spíše k regresi do rodinného prostředí, rituál vyvolává pocit návratu do náruče matky, podporuje sourozenecké citové projevy. V takových skupinách se projevují podobné sklony a směřování. Postupem času přestávají být skupiny pouhým součtem jedinců a jejich vlastností, ale vytvářejí novou kvalitu, strukturu, která ožívá, rodí se, stává se organismem, u svých členů podněcuje chování, které vede k přežití a posilování skupiny.

Ze skupinových fenoménů, s jejichž pomocí se skupina vyděluje jako samostatná jednotka, se jako první obvykle objevovalo *vymezení hranic místa a času*. Skupina odděluje svůj společný čas a prostor jako zcela odlišné od jiných časů a prostorů – a odděluje je *zvláštními hranicemi*. Současně s tím, jak se odehrává komunikace verbální i neverbální, začíná i společný život skupiny na úrovni duchovní, utváří se duše skupiny a budují se další neméně důležité hranice – *hranice „My“*. (H. Klímová, 1994)

„Prožitek „My“ je tím, co lidskou skupinu vyděluje z ostatního lidského množství, co ji ustavuje jakožto samostatně prožívanou „sociální bytost“, co jí dává moc nad myslí: „My“ se stává měřítkem identity, mravů i normy. Skrze pocit „My“ lidské společenství přžívá, ať už v souladu s obecnou mravností, či v rozporu s ní“. (H. Klímová, 1994, s. 44)

Touha skupiny po sebeuskutečnění, po samostatném a svébytném životě se projevuje vytvářením symbolů – nejen slovních, ale i chováním a hmotou. *Rituál* je podle autorky tím vlastním tvořivým procesem. *Dává vzniknout jak symbolu*, tak jeho vnitřnímu protějšku – *vztahu* - tím, že celé společenství během rituálu prožívá něco společného a sjednocujícího. (H. Klímová, 1994)

Mezi charakteristické prvky skupinových rituálů patří především *spontaneita* jejich vzniku, kruhový pohyb, určitý způsob *opakování*, zvýraznění jiného než zrakového vnímání – zvýraznění přírody uvnitř nás, skrze ochutnávání vlastními smysly, mimoděčné tělesné

dotyky,... Ve výcvikové (ale i v kterékoli jiné) skupině je naladění k rituálním dějům dáno již samotným sezením v kruhu. (H. Klímová, 1994)

Kruh, jakožto umělé uspořádání, vyvažuje dvě hlubinná směřování skupiny. První, které směřuje dovnitř a vyjadřuje touhu po úplném splynutí, ztrátě struktur i vlastní identity – rozplynutí v „My“. Proti tomu druhé směřování skupiny je orientováno ven a vyjadřuje touhu „Já“ po sebezáchově, strukturování, rozvoji, soupeření s ostatními oddělenými členy nebo po spolupráci s nimi. Kruh vyjadřuje vyváženost všech dvojic, obě síly směřování se vzájemně ruší právě na hranici kruhu a díky ní. Kruh zároveň tvoří také hranice mezi „Oni“, které je vně, a „My“, které je uvnitř. To je pro skupinu, společně s realitou místa a času, důležité při vymezování vůči vnějšku. Vymezování vnitřku – skupinového prožívání „My“ začíná rituálem či nějakým jeho náznakem. (H. Klímová, 1994)

„Z prvků rituálu pak spontánně vzniká skupinová subkultura včetně skupinových hodnot a včetně metafor jakožto soukromého jazykového těsnopisu skupiny“. (H. Klímová, 1994, s. 51) Příkladem mohou být kruhové společenské i válečnické tance, které současně využívají všech možností prostoru a času a tím vytvářejí velikou motivační sílu v podobě „My“. Autorka považuje kruh za pořádací, přitažlivý, tvořivý a inspirující prvek.

Z psychologického hlediska odpovídá procesu vytváření skupiny *skupinová projektivní identifikace*. Tuto identifikaci, podle H. Klímové, zapříčiňuje právě vymezení společné existence hranicemi, místem a časem. Členové skupiny začnou o sobě záměrně i bezděčně vysílat informace, reagovat jeden na druhého. Vzájemně se nějak vnímají a tyto postřehy si pak opět záměrně i bezděčně vyměňují. Do takto vzájemných hodnocení vrůstají ať už s přijetím, či obranou. Spontánně vzniká určité mocenské pořadí.

Zároveň s tím každá lidská skupina vyvíjí na své členy tlak - usiluje rozdělit jim role. Tzn., aby každý člen přijal a uskutečňoval ty kvality, které od něho ostatní očekávají, a vzdal se jiných svých kvalit, pro svou roli nepodstatných nebo nežádoucích, a ty promítl do jiného člena skupiny – očekával je od něj. Toto promítání a ztotožňování se přispívá k pevnosti skupiny a její *dynamice*. (H. Klímová, 1994)

V přirozené skupině vede projektivní identifikace přes rozdávání rolí k dělbě práce, rozlišení podle řemesel až po institucionalizaci profesionální. Usiluje, v zájmu skupinové koheze, převážit nad potřebou separace a nezávislosti jednotlivých členů. Institucionalizované skupiny s předem nastavenými vztahy nadřízenosti a podřízenosti - jako je například škola, církev, nemocnice, armáda atd., své pozice a role rovnou předepisují. Ovšem i zde tvoří projektivní identifikace pomocí *rituálního opakování* spontánní pořadí a rozmístění, a tak

mezi těmito dvěma skupinovými strukturami, z vnějšku danou – formální a vnitřní – neformální, nezřídka vznikají zápasy. (H. Klímová, 1994)

Pro přerozdělování kvalit a přidělování rolí existuje v kolektivním nevědomí určitý *pravzorec*. Je vtištěn do kultury a skrze ni je také uvědomován. Příkladem může být třeba *dětské rozpočítávadlo* (jakožto rituál), které má magickou schopnost a role nejen rozděluje, ale i přičarovává. Jiným příkladem jsou tradiční hry s ustálenými postavami a různé folklorní obřady. (H. Klímová, 1994)

Skrze nejružnější možnosti kultury se, podle H. Klímové (1994), člověk snaží dopátrat pravzorů, původní podoby skupiny, dokonalého modelu, pomocí něhož lze zvládnout svůj život a dotáhnout ho do šťastného konce. Skupina je místem, kde mají jedinci možnost zpracovávat své emoce a směřování buď tím, že je promítnou do osobností bohů, nebo do živých příslušníků skupin – hrdinů. Prvním mytickým pravzorem skupiny a jejích rolí byly družiny a rodiny božstev v různých náboženstvích. Například Pantheon, kde bohové existovali jakožto zosobnění určitých kvalit, hodnot, principů. Jejich společná spolupráce i potýkání zaručovaly běh světa.

Co se týče současného moderního světa, pozastavuje se H. Klímová (1994) u módy televizních seriálů, které zaujaly místo po mnohadílných rodinných ságách, a ty zase po tradičních hrách. Podle autorky dochází k jejich nesmírné oblibě právě proto, že jsou výrazem archetypálních vzorců a uspokojují odvěké lidské potřeby. Jejich hrdinové jsou věční a nezničitelní, prožívají příběhy, ale neproměňují se, nestárnou, jsou všemohoucí, vševědoucí – vědí, co jejich vyznavač potřebuje, a jsou všudypřítomní – zaplňují všechny obrazovky. Ctitel seriálu se ve své fantazii přenáší do skupiny uspokojující jeho přání lépe než přirozená referenční skupina. Předvádí fungování světa a je inspirací pro život.

Cílem skupiny jako samostatné sociální bytosti je provázat své členy pevnou sítí projekcí a identifikací, která představuje její strukturu. Jedinec potřebuje být skupinou přijat a identifikovat se s projekcemi ostatních. Ne však beze zbytku, pro svoji sebezáchovu si potřebuje ponechat své nezávislé Já, flexibilitu a adaptabilitu. Tato dvě protikladná směřování mají své extrémy, úplné splynutí se skupinou a strach z pohlcení. Těm je třeba se vyhnout vyváženým životem sebeuskutečňování a bytí s druhými. Dynamika tohoto dilematu existuje v každé skupině i ve skupinách každodenního života. (H. Klímová, 1994)

H. Klímová (1994) se dále pokouší toto téma ozřejmit upozorněním na fakt, že v lidském kolektivním nevědomí existuje předem daný nepoznatelný vzorec, který slouží k ustavení společenství, k jeho uspořádání podle smyslu, k jeho rozmnožování a k formulování jeho ducha. Tento vzorec je hledán a realizován pomocí kulturního jednání. Každá generace,

každé společenství a skupina se ho pokouší uvést v život a asimilovat ze svých vlastních pudových zdrojů a podle svých vlastních možností. Tím vznikají nejrůznější podoby heroického mýtu.

Heroické téma je průsečíkem dvou směřování, skupinového a osobního - rozplynutí „Já“ v „My“. Heroický mýtus provází dějiny člověka a prochází napříč uměním, politikou, připomíná se v symbolické podobě skrze mýty, pohádky, umělecká díla i moderní příběhy.⁹

Typický příběh pojednává o zkáze, či záchraně světa a o zrození hrdiny. Postava hrdiny je řečí mýtu vyjádřený opis pro „Já“. Hrdina musí nejprve téměř zemřít, aby mohl zvítězit, stejně tak „Já“ se v okamžiku regrese téměř rozpustí v „My“, aby se mohlo znovu narodit, v nové podobě s novým smyslem. Tento pravzorec inspiruje zejména generační skupiny a jejich iniciační chování. Často bývá zastřen a překlenut tématy jako je sport, umění, válka, hra, náboženství - záleží na zaměření skupiny. Ta však bývají pouze zástupná, o co doopravdy jde, je *individuace* – utváření nového „Já“. (H. Klímová, 1994)

Primitivní lidské kmeny si již v dávných dobách ustavily chování, které proces individuace realizovalo v *iniciačních rituálech*. Takové rituály od pradávna vyžadovaly a posilovaly právě ty rysy chování, které charakterizují hrdinu, např. schopnost vydržet utrpení až po práh smrti, ztotožnění s obcí, biologickou plodnost, symbolickou tvořivost atd. Pomocí tance, hudby, vůní, chutí, rytmů, textů, opakování, dotyků, při prožívání rozkoší i utrpení jsou pudové síly jedinců, destruktivní i tvořivé, probuzeny, stimulovány a sjednocovány do jednoho řečiště. Na počátku stojí nehotoví a oddělení jedinci v nestrukturovaném světě s neznámým smyslem. Na konci iniciací stojí strukturovaná pospolitost nadaná smyslem. (H. Klímová, 1994)

Řeč je jedním z několika výsostně lidských projevů, které člověka odlišují i od těch nejbližších živočišných druhů. To, co člověka odlišuje, není schopnost komunikovat, ale způsob provedení. Některé komunikační vzorce jsou srozumitelné i jiným živočišným druhům včetně člověka. I člověk sám někdy používá komunikačních vzorců fylogeneticky starších, než je lidská řeč, například v chování vítacím, namlouvacím, při hře, mazlení, při dovádění s mládětem. Archaické způsoby komunikace jsou podle H. Klímové také součástí lidské kultury - barva oděvu, úprava zevnějšku, vůně parfémů, úprava jídla, způsob svádění, etikety, oslavy...zde všude se projevují v ritualizované podobě. Stejně tak se dávné komunikační vzorce mohou projevit i v podobě neurotických příznaků jako součást řeči těla, poruch tělesných funkcí. Archaické projevy většinou doprovázejí lidskou řeč jako její neverbální

⁹ Příkladem může být Marduk zápasící s mořskou nestvůrou Tiámat, Jiří s drakem, Hemingwaiův hrdina s fašisty, doktor Galén s nemocí, Batman s nepřáteli lidstva, posádka kosmických lodí s příšerami, hrdinové počítačových her s umělou inteligencí. (H. Klímová, 1994)

doprovod - gestikulace, mimika, hlasová melodie atd. Příkladem může být *první setkání matky s dítětem*. Matka začne mluvit nevšední mluvou, která spíše připomíná písničku. Tónina matčina hlasu je neobvyklá, matka užívá slova právě stvořená, opakuje některá spojení stále dokola, mění hlasovou melodii a mluvu podle toho, co dítě právě prožívá, vyjadřuje za něj to, co samo neumí, zrcadlí jeho pocity. Dítě se tak jako v zrcadle může samo poznávat, uvědomovat. (H. Klímová, 1994)

Taková rytmizovaná a zpěvavá řeč, opakování, citová gradace mluvy, to vše jsou průvodní znaky rituálu. Jsou důležité k tomu, aby se utvořilo *první společné „My“*. (H. Klímová, 1994)

Řeč má svůj rituální kořen, odtud plyne její schopnost člověka proměňovat. Z tohoto rituálního kořene nejprve roste promluva k nemluvněti, později poezie, modlitba, milostný rozhovor, čarování zaříkáváním, hymny, pokřiky fanoušků, skandování zástupů, projevy charismatických vůdců, masových léčitelů, televizní reklama, ústní projev hysterických osob... Druhý kořen řeči neroste z potřeb citových, ale věčných, sloužících k tvorbě a výměně informací. (H. Klímová, 1994)

Joseph Campbell (1998) nabízí velmi zajímavý *biologicko-pedagogický pohled* na význam rituálu. Podle tohoto autora sahá rituál až k samé podstatě lidské existence. Jeho význam spočívá v tom, že dává *podobu lidskému životu* i v našem současném, převážně profánním světě. Příkladem může být etiketa stolování, armádní předpisy, čajový obřad atd. Synonymem pro život je podle J. Campbella *struktura*. Čím dokonalejší struktura, tím vyšší forma života. Totéž platí i pro naši kulturu. Některé fixní vzorce konání u živočichů jsou velmi spletité (příkladem může být stavba ptačích hnízd), jsou to hluboce zakořeněné dědičné schopnosti uložené v nervových systémech jednotlivých druhů. Lidský rod se oproti tomu vyznačuje tím, že jeho nervový systém je v zásadě otevřený, bez „jednotné“ šablony. To umožňuje učení se ze společnosti, ve které člověk vyrůstá. Jsme tedy z velké části definováni sociálně. Všemi společnostmi uznávaným a využívaným *prostředkem* takového *identifikačního procesu* je právě rituál. Lidské mládě se účastní na rituálech své skupiny a absorpci jejích mýtů se stává součástí svého sociálního prostředí.

Lidé potřebují domov a prostředí skupiny. Zde se do naší mysli vtiskují základní sociální šablony. Zároveň s tím se objevuje pocit závislosti, který musí být odbourán a přeměněn v odpovědnost, aby mohl jedinec dosáhnout psychické zralosti a stát se dospělým členem komunity. Přejít *od závislosti k odpovědnosti* zásadně přeměňuje interakci mladého člověka s okolím. To si právě kladly za cíl *rituály dospívání* v primitivních společnostech a *vzdělávací systémy* všech kultur. V naší společnosti se období závislosti prodloužilo až

k pětadvacátému roku života i dál a podle J. Campbella (1998) je to důkazem toho, že cosi není v pořádku. Chybějí nám rituály iniciace?

V této souvislosti definuje J. Campbell (1998) *neurotika* jako člověka, který neprošel kritickou hranicí dospělosti, tzv. „druhým zrozením“. Musí neustále brzdit spontánnost svých reakcí, protože podněty, které mají vzbuzovat zodpovědnost, v něm vyvolávají strach z potrestání, nutkání utéct, schovat se, s někým se poradit. Všechny strasti a neúspěchy pak připisuje rodičům či společnosti, která ho chrání a podporuje, nebo neexistujícím životním podmínkám. Naproti tomu dospělý člověk je schopen přiznat si zodpovědnost za své neúspěchy (ukazuje se, že mnohé neurotické tendence pramení i z neschopnosti přiznat si zodpovědnost za své úspěchy), za své činy a život. Rituály dospívání by měly současně vzbudit pocit *sounáležitosti s komunitou*, protože na takovém citění závisí osud celé společnosti.

V nejstarších dobách se člověk učil od svých nejbližších sousedů - zvířat a rostlin. Jedním z charakteristických rysů našeho druhu je totiž schopnost žít a modelovat své životy podle imaginárních her. Členové kmene přijímali jména zvířat a během rituálů si navlékali zvířecí masky. Lidé z tropických pralesů stejně tak imitovali svět vegetace. Cyklický svět vegetace a zvířat se stával modelem pro mýty a rituály světa lidí. Podobné „triky“ fungují dodnes. Je jím zpodobení mytických obrazů, obřadních rouch či palácových sloupů. Probouzejí v pozorovateli snové iracionální reakce, neboť nejsou odvozeny z reálné zkušenosti, ale z hlubin toho, co dnes nazýváme nevědomím. (J. Campbell, 1998)

Mytický materiál zakódovaný v rituálu vnucuje jedinci cíle transpersonální povahy. Společně se zintenzivňujícím efektem, jaký rituály na běh života mají, je to jeho charakteristický rys. Například v situacích, kdy jde o zachování rodu, je chování zvířat v rámci druhu ovlivňováno podle jakéhosi ritualizovaného scénáře. Stejně tak to platí ve všech oblastech socializovaného života lidí. J. Campbell uvádí ritualizované postupy odosobňující jejich protagonisty a potlačující jejich ego tak, aby jejich chování bylo prostě osobních zájmů a mohlo se podříditi společnosti, kastě či profesi. Odtud pramení rituály investitury soudců a státních úředníků, kteří fungují jako zástupci společnosti nikoli jako soukromé osoby. Stejně tak má svět obchodu své dokumenty, kontrakty, pravidla, hrozby, které jsou základem *rituálních pravidel společenské hry* a měly by zabránit osobním konfrontacím. Bez takových herních pravidel, představě o tom, jak se chovat, by nepřežila jediná společnost. *Zvyky a rituály jsou formy strukturující chod celé civilizace, a proto by byla jejich destrukce katastrofou pro člověka i živočichy.* J. Campbell předpokládá, že dnes ztrácíme cit pro formu a náš život se tím bagatelizuje a redukuje. Je třeba nezávislého

pozorovatele hodnotícího bez předsudku možnosti svého okolí. Z toho plyne poměrně složitý úkol vést mladou generaci k uvědomování si svých kreativních možností, a ne jen k nekritickému akceptování stávajících zvyků. J. Campbell dodává, že však zhruba od roku 1914 má naše „pokroková“ civilizace tendenci opomíjet, a dokonce opovrhovat rituály a zvyky, které přivedly naši civilizaci na svět. (J. Campbell, 1998)

3. 1. Shrnutí

Každá skupina se vyděluje jako samostatná sociální jednotka tím, že *vymezuje hranice* společné existence. Jsou to hranice místa a času, hranice „My“, prožitek „My“, které dávají prostor dalšímu vývojovému kroku – skupinové projektivní identifikaci. Právě díky ní vrůstá každý jedinec do vzájemných hodnocení, do skupinového „My“, splývá se skupinou, aby se mohl znovu vydělit jako samostatná osobnost. Právě rituál je prostředkem takového *identifikačního procesu*. Je to tvořivý, spontánní a opakující se proces, který *dává vzniknout symbolu*, a tím i jeho niternému protějšku – vztahu. Společnost během rituálu prožívá něco společného, sjednocujícího. Lidské mládě, které se účastní rituálů své skupiny a naslouchá jejím mýtům, se stává součástí sociálního prostředí. Díky flexibilitě, přizpůsobivosti a možnosti raného sociálního učení je lidský jedinec takto společensky definován. Od projektivní identifikace přes vzájemná hodnocení jedinec dospívá k přijetí své role, vřazuje se do systému dělby práce a do profesionální institucionalizace. Zde se opět pomocí rituálů chování zajišťuje *pořadí mezi jedinci*, jejich vzájemná hierarchie.

Společnost je místem, kde je možné zpracovat své emoce a směřování, kde se můžeme učit typicky lidskému způsobu komunikace – řeči. *Řeč* má rituální kořen. Některé komunikační vzorce jsou srozumitelné i jiným živočišným druhům včetně člověka. Archaické projevy většinou doprovázejí lidskou řeč jako její neverbální doprovod - gestikulace, mimika, hlasová melodie atd.

Synonymem pro život je *struktura*, čím dokonalejší struktura je, tím vyšší formu života umožňuje. Lidé potřebují domov a prostředí skupiny. V každé skupině existují pravzorce a mýty rituálního chování, které jsou díky pudové tendenci uváděny v život a vzhledem k možnostem kulturního prostředí nabývají různých forem. Bez pravidel a představ o tom, jak se chovat, by nepřežila jediná společnost. Zvyky a rituály strukturují chod civilizace a jejich destrukce by byla katastrofou.

II. Rodina a rituály

První díl teoretické části byl věnován základním informacím a pohledům na rituály, jejich významu a funkcím pro jednotlivce i skupinu. V tomto druhém díle se, jak již název napovídá, budeme společně věnovat čistě rituálům v rodině. První kapitola má za cíl přiblížit definice, vlastnosti, význam a dělení rodinných rituálů. Na tento úvod pak přímo navazují názvy a obsahy následujících kapitol, které se pokouší přiblížit zcela konkrétní podobu rodinných rituálů.

Ještě dříve se velmi stručně pozastavím u *definice rodiny a její současné podoby*, abychom si připomněli rámec, ve kterém se pohybujeme, širší rozpracování tohoto tématu by ale bylo součástí jiné práce.

Rodina je společenská instituce vyskytující se ve všech společnostech, je to skupina spojená manželstvím nebo pokrevními vztahy – složená z dospělých obou pohlaví žijících pod jednou střechou a z dětí, zplozených nebo adoptovaných těmito partnery. (V. Satirová, 1998) Rodina odedávna existuje především proto, aby mohli lidé lépe pečovat o své děti a zprostředkovávat jim vrůstání do jejich kultury a společnosti. V různé míře respektuje obecně závazná společenská pravidla a vytváří svá vlastní, má svou specifickou atmosféru. Rodina je první společenská skupina, se kterou se seznamujeme a která předurčuje náš osobní vývoj, vztahy k druhým lidem, vystavuje nás určitému způsobu života, určitým konfliktům a podpoře, učí nás vyznávat určité hodnoty. Rodina vytváří kontinuitu mezi generacemi. Dítě se v rodině učí své sexuální roli, stejně tak jako mnoha dovednostem, které ho připravují pro jeho další život. (O. Matoušek, 1997)

Rodina prošla v několika posledních desetiletích významnými změnami. Mění se některé základní parametry, jako je velikost rodiny, délka trvání úplné rodiny, doba zakládání rodiny, počet dětí v rodině, soužití několika generací, rozvodovost, která stoupá u krátce i dlouho trvajících manželských svazků. Mění se i místo dítěte v rodině, to je paradoxně jak v centru, tak na pokraji zájmu dospělých. Do konfliktu se dostávají profesní a rodičovská role, ubývá společně tráveného času. (M. Faberová, D. Vašátková, 1998)

V průměru se zúžila síť sousedských, přátelských a z části i příbuzenských vazeb. Čím dál více se vytrácí chvíle, kdy se rodina schází pohromadě za účelem popovídat si, vzájemně se podělit o radosti i starosti, o řešení nejrůznějších problémů. V důsledku toho se na rozdíl od minulosti jeví dnešní rodina více uzavřená a izolovaná, také labilnější a citlivá na různé nepříjemné události uvnitř. K posunům došlo i v hodnotové orientaci, výrazně vzrostla

diferencovanost rodin a jejich životní úroveň pokud jde o ekonomickou situaci. (B. Kraus, 1998)

Také demografický vývoj doznal řadu významných změn. Těmi nejzásadnějšími jsou pokles porodnosti, pokles sňatečnosti a zvyšování věku v době uzavírání prvního sňatku, zakládání rodin neformálně, bez legálního sňatku, nárůst počtu mimomanželských dětí a pokles počtu umělých potratů. Podstatně se rozšířila nabídka možností seberealizace, potřeba dalšího vzdělávání v souvislosti se vznikem konkurence na pracovním trhu. Dále dochází k poklesu ochoty lidí po rozvodu vstupovat do dalšího manželství a mít děti, tendence omezovat počet dětí v rodině, případně nemít děti vůbec. Většinu funkcí, které dříve měla rodina na starost, dnes vykonávají specializované organizace. Členové rodiny už na sebe nejsou tolik vázáni a tím se rodina jako instituce do značné míry oslabuje. (kol. autorů, 1997/1999)

1. Obecná specifika rodinných rituálů – definice, dělení a vlastnosti

J. W. Steven a L. A. Bennetová (1985) definují *rodinný rituál jako specifickou formu komunikace*, kterou členové rodiny čas od času systematicky provádějí kvůli uspokojení, které během takové komunikace zakoušejí. Rituály stabilizují rodinnou identitu v průběhu rodinného života tím, že ujasňují očekávané role, definují pravidla a zobrazují hranice. Tím dávají členům rodiny vědět: toto je způsob, jak naše rodina je“.

Autoři navrhuji, podle mého názoru velmi zdařilou, typologii rodinných rituálů. První kategorií jsou *rodinné slavnosti* – patří sem obřady přechodu, jako jsou svatby, pohřby, křty, výroční náboženské oslavy jako Vánoce, Velikonoce a také svátky světské, například Nový rok. Dalším typem rodinných rituálů jsou *rodinné tradice*, které jsou méně kulturně specifické a více typické pro každou rodinu. Nemají roční pravidelnost svátků ani standardní posloupnost obřadů přechodu, přesto se v rodinách opakují s nějakou pravidelností pro rodinu typickou. Třetím a posledním typem rodinných rituálů jsou *vzorované rodinné interakce*. Jsou nejméně záměrné a nejskrytější. Sem patří rituály jako pravidelný čas oběda, ukládání dětí ke spánku, zacházení s hostem, pravidelné víkendové aktivity, způsob rekreace atd. Každá z těchto kategorií rodinných rituálů upevňuje jiný typ rodinné identity a jednotlivé rodiny se liší v tom, na které rituály kladou největší důraz. Rodinné slavnosti *upozorňují na časové přechody a vývojové stupně rodiny*, rodinné tradice *vyjadřují potřebu jedinečnosti*,

kerou rodina má, a vzorované rodinné interakce zpevňují individuální identitu, která vyrůstá z identity rodinné. (J. W. Steven, L. A. Bennetová, 1985)

Moc rodinných rituálů spočívá podle autorů v tom, že se jimi *uskutečňují tři základní procesy – transformace, komunikace a stabilizace*, které formují a strukturují kolektivní mysl skupiny. *Transformací* rozumí přípravné činnosti, které předcházejí rituálu a které vymezují přechodné období od nerituálního k rituálnímu. Podle Turnera se jedná o tzv. liminální periodu, ve které už nejsme tím, čím jsme byli předtím, ale ještě jsme se nestali tím, čím budeme po rituálu samotném. Tato fáze může vyvolávat speciální stav vědomí. *Komunikaci* definují autoři *jako vlastnost rituálů*, která na sebe bere dvě odlišné, ale vzájemně se ovlivňující formy – *afektivní a symbolickou*. Symbolická komunikace dodává rituálu jeho význam. Rituály vštěpují členům rodiny obecně srozumitelná *pravidla vzájemného chování* a komunikují sdílené předpoklady o vztazích. Rituál může také symbolizovat *změny ve vztazích* například tím, zda se ho někteří členové účastní, či nikoliv. Afektivní komunikace je jakési dramatické rituální ztvárnění silných emocí, které se tak za pomoci jasných pravidel a struktury mohou bezpečně a otevřeně uvolnit. V rodině jsou takto dramatizovány a stylizovány určité významné události, např. svatba, aniž by se poškodila rodinná rovnováha. Proces *stabilizace*, resp. prožitek stabilizace rodiny se uskutečňuje skrze pravidelné opakování a podobný způsob provedení rituálu. Také vštěpování rituálu následující generaci pomáhá rodině zajistit si jakousi nesmrtelnost. Tak rituály stabilizují rodinu ve dvou časových rovinách Tady a teď podle toho, jak rodina nachází svou vlastní rovnováhu mezi spontánním a záměrným, mezi novým a podobným. A v rovině minulost – přítomnost – budoucnost, kde tvoří rituál jakousi spojnicí. (J. W. Steven, L. A. Bennetová, 1985)

V mnoha rodinách jsou rituály přijímány a praktikovány, v jiných se objevují zřídka a nejsou chápány jako důležité. Autoři se zabývali tím, jak vysoká je v jednotlivých v rodinách *úroveň ritualizace*. Ta je určena bazálním závazkem používat rituál a dále schopností rodiny přizpůsobit rituál aktuální situaci a potřebě v průběhu svého rodinného vývoje. *Rodiny s vysokou ritualizací* jsou více zaměřeny na minulost, důležité rodinné události jsou vysoce stylizovány, volný čas je v takových rodinách tráven aktivně, plánovaně, vzájemné hranice a vztahy mezi generacemi i jednotlivými členy jsou jasně stanoveny. Takovým rodinám hrozí nebezpečí, že z jejich rituálů zbude jen prázdná forma. *Rodiny s nízkou úrovní závazku k rituálu* jsou orientovány na přítomnost, generační hranice nejsou tak přesné, mají tendenci k zavrhování rolí a vzájemné vztahy jsou formovány více rovnostářsky. Rituály v takových rodinách jsou chaotické, postrádají strukturu, hrozí, že se rozpadnou. Autoři zastávají názor, že všechny rodiny se snaží, aby našly pro sebe přiměřenou úlohu

rituálu, ale skutečný úspěch je značně variabilní a diskutují využití této teorie v rámci posuzování a léčení rodin. (J. W. Steven, L. A. Bennetová, 1985)

M. Cox zastává názor, že rituál může být *jakákoliv praktika nebo způsob chování prováděný vždy stejným způsobem*. Velmi jednoduché aktivity jako například zpívání písničky, když dáváme dítěti nějaký lék, nebo večerní chvilka pro pití kakaa mohou získat podobu uspokojujícího rituálu, který si budeme dlouho pamatovat¹⁰. Osobní rituály nám zjednodušují život, tvoří ho více předvídatelným, ale *rodinné rituály* jsou přeci jen komplikovanější, dramatictější a mají *větší moc – díky vzájemné interakci mezi jeho aktéry*. Společné setkávání u jídla je automaticky rituálem a jistě má i jinou funkci, než jen uspokojit potřebu jídla. Rodinný rituál má podle M. Cox *několik specifík*: obsahuje nějakou *akci* (lidé se nějak chovají a nějak mluví), rituál se *opakuje*, má nějaký *řád* (předepsané sekvence různých akcí), ovlivňuje *emoce, pozornost* (lidé jsou na něco zaměřeni, jsou pozorní, citově zaangażovaní). Podle autorky má mnoho rodin velmi přehnané představy o tom, co to vlastně rituál je, především, že je to něco velmi složitého, a tak se o ně ochuzují nebo si jich nejsou vědomi. Způsob jak rituály většinou vznikají je velmi jednoduchý – něco se stane, jí se určité jídlo, někdo něco říká nebo čte, běžně ignorovaná, normální událost je oslavována... a někdo řekne: „to je legrace, pojďme to udělat znovu“. Rituály se prostě stávají a posvěcují čas¹¹. (M. Cox, 1998)

D. Reiss (1987) hovoří o rituálech v souvislosti s *rodinnou pamětí* a s tím, jak rodiny řídí a organizují svůj život, aby byly schopny *zvládat zátěžové, stresové situace*. V takových situacích je podle Reisse velmi důležité připomenutí a zachovávání významných hodnot a etických norem, které daná rodina považuje za důležité. Tuto funkci plní vyprávění o událostech, které rodina považuje za významné. Jedná se o určitou formu *rodinné paměti*, o způsob uchování toho, co danou rodinu z minulosti charakterizuje. Vyprávěním se rodinná paměť oživuje a modifikuje do zcela specifické podoby. Výrazně osobní a individuální vzpomínky mají i další funkci: udržují zároveň spojení i distanci každého člena s danou rodinou. Termínem „*rodinný kodex*“ se autor snaží naznačit, že rodinná paměť má více funkcí. Na jedné straně slouží jako depozitář zkušeností dané rodiny, které se během minulosti nashromáždily, na druhé straně je rodinný kodex vodítkem či spíše absolutní mocí při

¹⁰ Když si budeme společně se svými dětmi hrát s bublifukem, není to žádný rituál. Když se ale pouštění bublin v sobotu ráno po snídani - vyvine v pravidelnou zábavu, může se z toho stát domácí „bublifukový rituál“. „Můžete to nazývat zvyk, jestli chcete, ale vaše děti si to budou pamatovat, jako něco mnohem důležitějšího. (M. Cox, 1998)

¹¹ „Rituál dává potvrzení, že tento moment, ve kterém se právě nacházíme, je důležitý, a že rodina sama o sobě má větší význam než ostatní věci. Nemyslím si, že můžete mít příliš mnoho rituálů.“ (M. Pipher, in M. Cox, 1998)

vytváření běžného chování rodiny a je vystaven možnostem různých výkladů. Stejně jako v různých náboženských, ideologických a společenských seskupeních i rodině jde o udržování určitých vyznání a přiznání se k určitým hodnotám, významům, vizím a etickým normám. Rodinný kodex však nepatří k psaným dokladům rodinné paměti, resp. jeho značná část nemá písemnou podobu. Autor se domnívá, že se nedá nalézt ani v individuální paměti členů rodiny, spočívá v běžné praxi rodinného života, proto se s ním můžeme setkat na místech, kde se odehrává velká část praxe života rodiny. Rodinný kodex má jak svou strukturu, tak proces. V procesu rodinného kodexu se zdají být důležité dva prvky: první, který obsahuje *soubor společných činností*, a druhý, nazývaný „*artefakty a posvátná místa rodinného života*“, zahrnuje určité formy vlastnictví rodiny a společné prostory, ve kterých se odehrává rodinný život.

D. Reiss se dále domnívá, že *ke změnám rodinných kodexů dochází v době, kdy je rodina nejzranitelnější, kdy se nachází ve velké krizi, ať už v souvislosti s očekávanými vývojovými změnami nebo náhlými událostmi*. To je podle Reisse také důvod, proč se někteří rodinní terapeuti snaží navodit drobné krize v rodinách, aby pak bylo snazší rodinu měnit. Vznáší domněnku, že právě *studováním rodinného kodexu* při práci rodinných terapeutů by mohly být *rozpoznány a významně ovlivněny rigidní, nefunkční a problematické rodinné rituály a mýty*. (D. Reiss, 1987)

Společné činnosti v rodinném životě zahrnují řadu druhů – od drobných a časově jen nepatrně dlouhých vzájemných interakcí až po způsoby či vzory chování a řešení problémů či životní styly, rodinné oslavy, náboženské obřady nebo rituály typu vyprávění rodinných pamětihodných zážitků. Všechny tyto společné činnosti vykazují podle D. Reisse následujících pět charakteristik:

- jsou aktuálním a přirozeným chováním rodiny;
- mají svůj sled a vlastní sekvenční vzor, mají jasný začátek, střed a závěr;
- v rodinném životě se často opakují a tím dávají členům rodiny příležitost, aby se s nimi dobře seznámili a prováděli je na úrovni;
- vyžadují, aby je prováděli minimálně dva členové rodiny zároveň, často je ale zapotřebí účasti všech;
- nejsou obecné, nýbrž velice specifické, každá rodina má své vlastní rodinné činnosti, pro ni charakteristické. (D. Reiss, 1987)

Zde si můžeme velmi dobře všimnout, nakolik tyto společné činnosti vykazují důležité rysy rituálu – mají svůj sled a přesně danou strukturu, pravidelně se opakují, vyžadují spoluúčast společenství, jsou pro dané společenství velmi specifické, a proto také vážené, je

vyžadováno, aby se je každý naučil tak, jak mají správně vypadat, aby neztratily svou hodnotu, stejně jako se šamani přírodních národů pod pohrůzkou sankcí museli přesně naučit a správně praktikovat společné rituály, které by jinak ztratily svou důležitou moc.

D. Reiss (1987) rozlišuje několik druhů společných činností. Jsou to mikročinnosti, řešení problémů, rituály a vyprávění příběhů. Jsou uspořádány od nejjednodušších a časově nejkratších po nejsložitější a časově nejvíce náročné. Prvních se mohou účastnit plně i děti, v posledních je třeba dospělých jedinců. Při jejich praktikování dochází k použití stále složitějších a unikátnějších symbolů rodinného života. Tyto činnosti je třeba nahlížet jako organický soubor, přestože hrají v životě rodiny svou specifickou roli a mají vlastní hodnotu.

Mikročinnosti – jsou velice krátké a opakující se sledy jednoduchých vzájemných interakcí v rodinném prostředí. V této souvislosti se zkoumají především činnosti a interakce v dyádě matka – dítě, v dyádách manželů a v rutinních vzorcích chování celých rodin. Mikročinnosti uchovávají v rodině emocionálně podloženou zkušenost plynoucí ze specifických vztahů mezi jednotlivými členy. Neboli jaké to je být v dané chvíli členem určité dyády. Často je produkují a uvádějí do chodu drobná změna nebo zmatek, který se u jednoho člena rodiny objeví – např. zlobení dítěte, agresivnější projev rodiče atd.

Řešení problémů – uvádějí do pohybu již složitější impulzy – např. rodinné nesrovnalosti. Trvají podstatně delší dobu, řádově několik hodin, a účastní se jich celá rodina podle zavedených vzorců chování, sledů různých akcí. Zatímco mikročinnosti jsou především dyadické povahy, řešení problémů zprostředkovává zkušenost rodiny jako celku a uchovává navenek jdoucí zkušenost o tom, jak se daná rodina chová, jakou má kompetenci, když je konfrontována s nějakou překážkou (výzvou nebo ohrožením) přicházející z vnějšku.

Rituály – autor uvádí, že rodiny jsou v podstatě mini - kulturami a vytvářejí si vlastní rituály, které mají poměrně dlouhou životnost, některé z nich jsou modifikacemi náboženské životní praxe, jako je tomu např. při oslavě Vánoc. Je možno sledovat, jak rodina večeří, jak přeje sobě navzájem, přátelům a známým, jak ukládá na Štědrý večer děti do postele atd. Rituály uchovávají hodnoty, vyznání a vize. (D. Reiss, 1987)

Podle D. Reisse odlišují rodinné rituály od mikročinností a řešení problémů následující charakteristiky:

- rituálů si je rodina plně vědoma a je na ně většinou pyšná;
- rituály mají svou přípravnou část, jsou předjímány, rodina se na ně připravuje;
- rodina je klade výše nad události všedního života, rituál není rutinní záležitostí, ale svátkem;

- rituálu se dává přednost před ostatním děním v rodině, členové musí odložit vše jiné, co by s daným rituálem mohlo konkurovat a věnují se výlučně připravovanému rituálu;
- rodinný rituál přiděluje každému členu rodiny specifickou roli, ze které plynou specifické úkoly;
- rituály jsou naplněné symboly;
- rituály se dědí, předávají se z generace na generaci, předáváním rituálů se nová rodina stará o pokračování toho, co bylo v rodině původní, zachovává se tím rodinná mini – kultura, poznaná v raném dětství. (D. Reiss, 1987)

Vyprávění příběhů, rodinných zážitků je také velmi důležité a plní přinejmenším tři následující funkce:

- oslavují určité hrdiny nebo členy rodiny, s nimiž bylo možné se setkat v rodinné historii;
- dramatizují život a uchovávají životnost významných rodinných událostí a zážitků;
- uchovávají rodinné zvyky, mohou znovunastolovat rodinné rituály. (D. Reiss, 1987)

Jak již bylo řečeno, všechny činnosti D. Reissem definované jako společné, vykazují určité znaky rituálu. Mikročinnosti a řešení problémů se u jiných autorů objevují například pod názvem rituály vzájemné interakce, komunikační rituály, ritualizované (vzorované) rodinné interakce atd. Také jsou naplněny symboly – např. vítací rituály, určují role. Co je na Reissově pojetí rituálu specifické, je to, že se jedná o plně uvědomované činnosti, která mají v danou chvíli naprostou přednost před činnostmi ostatními a jejich specifická podoba se předává z generace na generaci.

Pro Z. Riegera a H. Vyhnálkovou (1996) jsou rodinné *rituály významnou součástí tzv. rodinného charizmatu*. Charizma znamená dar mimořádných osobitých vlastností a schopností. Je to cosi nevšedního, ojedinělého. Tuto vlastnost má každý a má ji také každá rodina. Umožňuje ukazovat osobité symboly, pojmy a činnosti, kterými vyjadřuje nejen jedinečnosti svého nositele, ale také příslušnost k určité rodové linii, k určité historii, dává vědomí kontinua a smysl našemu konání. S tohoto kontinua plyne pocit vnitřní soudržnosti, souladu, emočního bezpečí a důvěrnosti a to je zároveň smyslem charizmatu. Charizma vytváří bezpečné a snazší podmínky pro interakce mezi členy rodiny třeba tím, že umožňuje

používat specifický jazyk a zaznamenávat a dávat význam „informacím mezi řádky“. Ochraňuje tak transakční prostředí rodiny - transakčním prostředím autoři míní neustávající výměny mezi jednotlivými členy, všechno dění, všechen pohyb, dynamiku a organizaci v rámci struktury rodiny.

Rituály vyžadují plnění jasně stanoveného chování a tím potvrzují soudržnost se strukturou rodiny. Zároveň jsou příležitostí jak vyhranit svou individualitu vzhledem k této struktuře, jak vymezit svoji osobní autonomii. Například dospívající děti dávají změnou postoje k rodinným rituálům najevo svůj růst. *Rituál* je vlastně vzorec akcí, jejichž podobnost a opakování potvrzuje jejich výhodnost a smysl. Taková akce se upevňuje a konzervuje a její význam a opakovanou zkušeností potvrzená výhodnost pomáhá vytvořit si k ní vztah, který se postupně stává součástí naší paměti. Výhodnost takové akce je pak převedena do specifického symbolického jazyka. Takto zakódované záznamy pak utkví v naší paměti a vytvářejí se z nich zvyky a obyčeje. Tyto „výhodné akce“ se přenášejí *morfickou rezonancí, mýtickým spoluautorstvím a opakovanými činnostmi*. (viz Z. Rieger, H. Vyhnálková 1996)

Morfická rezonance znamená, že jestliže obyčej přetrvává, vytváří si tzv. kumulativní paměť a stává se stále více návykovým.

Mytické spoluautorství a vypravěčství se významně podílí na životě rituálů, mýty jsou vzpomínky připomínající jejich význam, smysl a vážnost, takže je pak není třeba rituály pracně definovat. K tomu, aby mohla vzpomínka ukrytá do podoby mýtu přežít, musí být opakovaně sdělována a musí být potvrzován její smysl, její výhodnost. Nejjednodušeji se tak děje vyprávěním. Ten, kdo tak činí a kdo vlastně vzpomínku do podoby mýtu přetvořil; je *mytický spoluautor, vypravěč*. Tuto roli většinou zastává někdo z prarodičů a převzetí této štafety spoluautora a vypravěče se často děje v souvislosti s přechodem rodiny do další vývojové fáze, kdy je rodina opuštěna svými dospělými dětmi a vzniká nová s vnoučaty. Vypravěč udržuje mýtus při životě, obohacuje ho o aktuální prvky zkušenosti, mýtus je tak částečně vzpomínkou z reality a částečně smyšlenkou toho, kdo jej předává dál. Prarodiče také převzetím této nové role nacházejí svoji integritu. Nositeli mýtu mohou ale být i jiní členové rodiny nebo se mýtus může šířit bez jejich přítomnosti – například rodiče vypráví o tom, co vyprávěli jejich rodiče.

Opakované činnosti – jsou činnosti, se kterými jsou členové rodiny dobře seznámeni, mají jasný začátek, střed a závěr. Učením se posilují a zároveň potvrzují a stávají se součástí rodinné struktury. Každá rodina má své vlastní opakované činnosti, které odrážejí její hodnotovou orientaci a aktuální stav vývoje.

Nyní víme, jak se charizma přenáší, a je na řadě otázka, jak se projevuje? Charizma se projevuje tzv. *charizmatickými činnostmi (drobnými, složitějšími a komplexními), charizmatickými předměty a charizmatickými místy*. (viz Z. Rieger, H. Vyhnálková 1996)

Charizmatické činnosti zrcadlí očekávání rodiny. Některé z nich jsou vykonávány každý den a spoluurčují způsob, jakým rodina žije, některé se objevují při specifických příležitostech. Některé z nich jsou velmi drobné, jiné vyžadují dodržování složitého řetězce akcí. Od činností běžných, profánních se liší tím, že obsahují cosi naprogramovaného, posvátného, co může souviset třeba s nějakým obdobím nebo částí dne. Čím jsou složitější, tím déle se v prostředí rodiny praktikují. Jejich změny jsou indikátorem signalizujícím změnu v celé rodině.

Drobné charizmatické činnosti – jsou zdánlivě všední denní úkony, zahrnující například různé formy pozdravů, zvyk nosit doma určité oblečení, usedat ke stolu na stejné místo, v určitou hodinu nebo na určitém místě mít právo na své soukromí atd. Tyto činnosti jsou očekávány, jejich splnění je přijímáno se samozřejmostí, ale jejich nesplnění je okamžitě zaregistrováno a signalizuje, že se něco děje – něco, co není běžné a čemu je třeba věnovat pozornost. Tím přispívají k časnému rozpoznání změny, rodina si je například této změny vědoma ještě dříve než její původce. Autoři uvádějí příklad toho, kdy dítě začíná být nemocné a místo obvyklé cesty k ledničce a pak k televizi, jde rovnou do křesla. Tato drobná změna stačí k tomu, aby se rodiče ptali, co se děje. Významnou vlastností těchto činností je jejich poměrně snadná, na rozdíl od složitějších charizmatických činností, přizpůsobivost vývojovým změnám. Pochopitelně i zde se může stát, že soulad s vývojem není dodržen, a pak mohou být zdrojem napětí (třeba zvyk posílat dítě spát v určitý čas, což může vzhledem ke svému věku považovat za nesmyslné).

Složitější charizmatické činnosti – jsou reakcí na složitější okolnosti a zahrnují proto složitější sled akcí. Jejich význam spočívá v tom, že vedou k řešení určité situace, obsahují osvědčené algoritmy řešení, potvrzují smysl a udržují kontext, čímž dodávají pocit bezpečí a jistoty. Tím, že jsou osvědčené z minulosti, zahrnují méně aktuální stav - přispívají ke stabilitě rodiny, ale také méně podléhají změnám. Jejich typickými představiteli jsou *pravidla*, která vymezují, co je a není v rámci rodiny přípustné a co se má, či nemá stát. Vyjadřují vnitřní ideologii rodiny.

Charizmatické činnosti komplexní povahy – jsou výsledkem dlouhodobého, většinou vícegeneračního vývoje. Uchovávají složitější zkušenosti, hodnoty a vize. Harmonizují individuální vůli jednotlivých členů rodiny a tím dospívají ke vzájemnému souznění a rovnováze. Také jasně vymezují propojení rodiny s vnějším světem a tím přispívají

k posílení obranyschopnosti rodiny. V průběhu svého vzniku se obohacují o nové řetězce akcí, zároveň si ale uchovávají určitou konzervativnost. Jejich složitou strukturu udržují v paměti *rituály*. Jejich dodržování je považováno za samozřejmé a více méně povinné, a proto vyžadují hluboké soustředění a souznění s kontextem, ve kterém jsou vykonávány. Nejsou tedy rutinní záležitostmi, ale svátkem, jemuž se v určitém čase dává přednost před ostatními činnostmi. Tím, že se praktikují pomocí konkrétního chování, působí i na nevědomé struktury svých nositelů a vzbuzují často silné emoce.

Autoři dále uvádějí, že *rituály* souvisejí se situací, v níž je zakódována významná *zkušenost nebo změna* – přechod mezi dospělými, svátky Vánoc jako vytržení z profánního času atd. Některé rituály jsou dodržovány jen v určité rodině, jiné se realizují společně s ostatními členy téže kultury. I rituály čistě rodinné ale čerpají z kulturního prostředí, ve kterém rodina žije nebo ve kterém má své počátky. Tím rituály přispívají k vědomí přináležitosti k větší skupině, společenství. Rituály se, jako ostatní charizmatické činnosti, přenášejí morfickou rezonancí, mytickými vypravěči a opakovanými činnostmi, jejich součástí jsou mýty, vyjadřující také scénář postupu rituálu. Scénář předepisuje, kdy, ve kterém časovém období má rituál probíhat, kdo se jej má účastnit, co má účastník dělat, jakou roli má plnit, kde se má konat a jak má být celkově teritoriálně uspořádán. Písemné instrukce nejsou běžné, rituál se předává ústní formou, přežívá v legendách, mýtech a příbězích a také tím, že se jednoduše praktikuje. Jeho realizaci napomáhají charizmatické předměty a posvátná místa. (Z. Rieger, H. Vyhnálková 1996)

Hutnost charizmatu určuje charakter domova. Čím je charizma hutnější, tím silněji je cítit i hosté. V rodinách s hutnějším charizmatem je cítit větší otevřenost ke sdělování a sdílení, existují zde bezprostřednější taktilní kontakty, je zde dán průchod i nevědomým procesům a hlavně, je zde bezpečněji. Čím je charizma hutnější, tím je také transakční prostředí rodiny citlivější na vše, co se v něm odehrává. (Z. Rieger, H. Vyhnálková, 1996)

Z. Rieger a H. Vyhnálková definují *rituály jako nejsložitější charizmatické činnosti, činnosti komplexní povahy*. Opět zde panuje shoda mezi obecnou definicí charizmatických činností a definicí rituálu. Drobným a složitějším charizmatickým činnostem bychom také mohli říkat rituály všedního dne. „Rituál, v sanskrtu rita, latinsky rite, znamená řádně, charizmatickým činnostem potvrzujícím řád proto říkáme rituály“. (Z. Rieger, H. Vyhnálková 1996, s.146)

Stejně tak by vlastně za rituál mohla být považována pravidla a drobné denní činnosti. Podobně jako pro D. Reisse je i pro Z. Riegra a H. Vyhnálkovou rituál specifický tím, že patří mezi nejsložitější společné činnosti, charizmatické činnosti, vyžadující hluboké soustředění a

souznění s kontextem. Jsou tedy vykonávány vědomě, nejsou rutinní záležitostmi, ale svátkem, jemuž se v určitém čase dává přednost. To, co je autory definováno jako rituál, bychom tedy mohli nazvat například svátečními ceremoniemi, rituálními rodinnými slavnostmi, rituály přechodu apod. Tato polemika chce pouze ukázat, jak značně nejednotná, stejně jako u pojmu rituál obecně, je terminologie a definice rodinného rituálu.

Velmi přehledné a zjednodušené pojetí nabízí Š. Krýsl, který uvádí, že v psychologickém, psychiatrickém a zejména psychoterapeutickém pojetí je *rituál série opakujícího se chování, které má symbolickou (znakovou) povahu a úlohu ve vytváření skupinové identity*¹². Autor dodává, že stejně tak je to i s rituály soukromými, také musí mít symbolickou povahu a vytvářet určitou skupinovou identitu, i kdyby tato „skupina“ zahrnovala jen jediného člověka. (Š. Krýsl, 1994)

Myslím, že rituál vytváří také identitu osobní, že je nějakou osobně specifickou formou chování, se kterou je dotyčný plně identifikován, a to i v případě, že mu tento rituál spíše překáží.

Š. Krýsl vznáší otázku, zda soukromé rituály zahrnují skutečně jen jednu osobu, zda jsou skutečně soukromé? A tvrdí, že individuální psychika a individuální chování je vždy funkcí širšího sociálního systému a vzájemných interakcí, které v tomto systému probíhají. Stejně tak je to i s individuálními rituály jako specifickými způsoby chování, které svou povahou (a zvláště ty patologické, ale nejen) ovlivňují ostatní členy společenství, kterého je dotyčný součástí. V případě *patologických rituálů* plní, podle Š. Krýsla, nemocný funkci jakéhosi „*rituálního specialisty*“ neboli člověka odehrávajícího určitý rituál pro celou sociální skupinu, kterým se zároveň z této skupiny vyčleňuje. Zde je také možné najít onu znakovost takového chování, neboť ta je určena nejen pro aktéra samého, ale ještě mnohem více pro jeho okolí. (Š. Krýsl, 1994)

Domnívám se, že znakovost, která je v rituálu jako komunikačním aktu ukryta, může mít stejně tak osobní, symbolický význam třeba právě jen pro toho, kdo rituál vykonává. Nicméně takové chování zajisté okolí ovlivňuje, a tak rituály, které se „individuálně“ vykonávají v rámci jedné rodiny, jsou velmi často rituály celého společenství.

H. Klímová uvádí, že v židovských rodinách bylo významným pilířem domova *svěcení svátečního dne*. Členové rodiny se sešli, aby spolu v klidu sdíleli sváteční chvíle,

¹² „Jinak povaha rituálů kolísá od prostých denních aktivit, jako je určitá forma přivítání, až po vysoce stylizované soustavy chování, jako jsou výroční obřady, velikonoční „výšlehy“ s výslužkou, první přijímání, křty apod., od rituálů rodině vnitřních až po rituály předepisované v rámci terapie. Musí mít symbolickou povahu, aby se nestaly „prázdnými“ rituály, a podílejí se na vytváření skupinové identity, a to i transgeneračně.“ (Š. Krýsl, 1994, s. 27)

prožívali intimitu domova, vzájemně si věnovali čas. Skrze svěcení svátečního dne, skrze pravidelně opakovaný rituál, dokázali žít v harmonii s časem a také se vyhýbat závislostem. (H. Klímová, 1995)

J.Špitz se zamýšlí nad tím, že se tradičně uvažuje o vlivu rodiny na *duševní zdraví jednice*. Stejně tak je ale důležité uvažovat o duševním zdraví rodiny jako takové. Podle Špitze je duševní zdraví rodiny více než jen chybění rodinné dysfunkce, je to něco pozitivního. Je to schopnost dobře a jasně komunikovat, zdatnost ve zpracování pocitů a emocí, umění nesouhlasit a přitom spolupracovat, tvořivě zvládat konflikty a vytvořit pocit sounáležitosti a kontinuity rodinné historie. U posledně jmenovaného autor dodává - při respektování osobních potřeb a rozvoje osobnosti. To totiž posiluje, spíše než narušuje pocit sounáležitosti a identity rodinného systému. (J. Špitz, 1988a)

Stavebním prvkem vytváření rodinné identity, pocitu sounáležitosti a rodinné historie je *příběh rodiny* (rodinná paměť, rodinný kodex - Reiss), ten se utváří a udržuje v důvěrných chvílích nebo při setkáních širší rodiny - *během rodinných rituálů a rodinných slavností*. Vedle vyprávění rodinného příběhu je nejdůležitější uchování a udržování tradic a zpracování tradic nových při vzniku nové rodiny. Rituály a slavnosti udržují, obnovují, ale také mění rodinné tradice a vývoj rodinného příběhu. (J. Špitz, 1988a)

Ve fungujících rodinách jsou připraveny rituály zaměřené na vypořádání se se ztrátami a na předcházení rizikům. Slouží k tomu pořádání rodinných slavností rituálního rázu. Při těchto příležitostech dochází k opakovanému vyprávění rodinného příběhu, což pomáhá udržovat rodinný systém, tradiční slavnosti jsou také příležitostí k potvrzování a zlepšování rodinných vztahů. Vzdálení členové rodiny mají možnost se při nich zapojit zpět do rodinného života. (J. Špitz, 1994)

Duševní zdraví rodiny charakterizuje také změna a strukturování rolí. Rituály mohou napomáhat celkové *struktuře a přehlednosti vzájemných vztahů a rolí*. Strukturování rolí obsahuje vzájemnost a doplňující se chování. Na rozdíl od identifikace, která říká, kdo je kdo, je zde řečeno, kdo je čím. Za velmi podstatné považují v této souvislosti především téma rodinné změny. Přizpůsobivost rodinného systému, jako odpověď na aktuální situaci a vývojové nároky, znamená schopnost měnit svou mocenskou strukturu, role a pravidla vzájemných vztahů. (J. Špitz, 1988a) To znamená také – a především –schopnost změnit rodinné tradice a rituály, je-li to třeba.

Některé rituály mohou být zraňující, pokud jsou rigidní, striktní a bezcenné. Neznamená to samozřejmě, že mít nějaká pravidla je špatné, ale pokud je většina rodinných

rituálů nezměnitelná a neradostná, plná nedotknutelných pravidel, mohou děti vyrůst spíše s negativním než pozitivním vztahem ke své rodině. (B. Fliese, in M. Cox, 1998)

1. 1. Shrnutí

Rodinný rituál je vlastně *specifickou formu komunikace*, symbolickou a afektivní, kterou členové rodiny čas od času systematicky provádějí kvůli uspokojení, které během takové komunikace zakoušejí. Rituály totiž *stabilizují rodinnou identitu* - ujasňují očekávané role, definují pravidla a zobrazují hranice, zároveň podporují i přináležitost k většímu celku, ke kultuře, ze které svou podstatou vycházejí, jejich podoba je ale pro každou rodinu specifická. Dávají tedy rodině důležitou informaci o tom „to jsme my“, „takhle to u nás vypadá“. Rituál může také symbolizovat změny ve vztazích, například tím, zda se ho někteří členové účastní, či nikoliv. Řada problémů a rodinných krizí se projeví právě na podobě společně prováděných činností, i individuálních – na podobě něčeho, co má standardní formu. Symbolický způsob komunikace, který je jednou z hlavních vlastností rituálu, mu dodává jeho význam. Rituál také umožňuje *veřejně vyjádřit emoce* tím, že celé situaci dává jasnou strukturu. V rodině jsou takto dramatizovány a stylizovány různé významné události, aniž by se poškodila rodinná rovnováha. Zároveň jsou příležitostí jak *vyhranit svou individualitu* vzhledem k této struktuře, jak vymezit svoji osobní autonomii. Například dospívající děti dávají změnou postoje k rodinným rituálům najevo svůj růst. *Rituály jsou* uskutečňovány vědomě, jsou předjímaný, mají jasný začátek, střed a závěr. Jsou aktuálním a přirozeným chováním rodiny, v danou chvíli se jim dává přednost před ostatními činnostmi, vytrhují své účastníky z běžného dění, ozvláštňují atmosféru. Jejich podoba se dědí, předávají se z generace na generaci.

Rituály se uchovávají v rodinné paměti za pomoci *vyprávění*. Vyprávěním příběhů se zachovávají významné hodnoty a etické normy, které daná rodina považuje za důležité, rodinná paměť se tím oživuje a také modifikuje, v závislosti na nových zkušenostech. Zkušenosti a mýty, které se ve vyprávění objevují, se významně podílejí na životě rituálů, mýty jsou vlastně vzpomínky připomínající jejich význam, smysl a vážnost, takže je pak není třeba rituály pracně definovat. K tomu, aby mohla vzpomínka ukrytá do podoby mýtu přežít, musí být opakovaně sdělována a musí být potvrzován její smysl, její výhodnost. Rituál a rodinné slavnosti jsou zároveň i místem, kde se rodinný příběh utváří a udržuje.

Důležité ale je, aby byla rodina schopna své rituály *přizpůsobit aktuální situaci a potřebám* svých členů. Zdravá rodina obsahuje nejen dimenzi stability, tzn. rodinnou

konzistenci, identifikaci, jistotu v rodinných interakcích, ale zároveň dimenzi změny, schopnosti přizpůsobivě odpovídat na životní podmínky a potřeby. Opakem je rigidita, která přináší řadu více či méně skrytých problémů. Adaptivní systém je schopen balancovat mezi změnou a stabilitou.

S rituály souvisejí také *charizmatické předměty (artefakty) a posvátná (charizmatická) místa*. O jejich významu pro rodinu se zmíníme v dalších kapitolách.

Rodinné rituály jsou, přes jisté společné znaky, různě definovány a různě děleny. Vždy se ale jedná o sérii opakujícího se chování, které má *symbolickou (znakovou) povahu* a úlohu ve *vytváření skupinové identity*, ať už se jedná o rituály rodinné, individuální nebo společenské. I individuální rituál jednoho člena je pro danou rodinu nějak specifický, ovlivňuje ostatní členy a jeho změna upoutá pozornost a vyvolává odezvu. Zvláště pokud se jedná o rituál patologický, symptom, kterým jeho nositel vyjadřuje situaci celé rodiny.

Abych o jednotlivých typech rodinných rituálů mohla v dalších kapitolách snadněji mluvit a jejich dělení bylo přehlednější, ***pokusím se velmi stručně shrnout a definovat jeho jednotlivé podoby***. Vycházím z prostudované literatury a osobního názoru a jsem si vědoma toho, že mnoho autorů zastává odlišné pojetí. Stanovit však definici, která by se dala aplikovat na termín rituál s ohledem na všechna hlediska je velmi obtížné, ne-li nemožné. Ne proto, že tento termín je tak široce užíván, ale proto, že je velmi nesnadné určit povahu toho, co je opravdu přirozené a co tvoří základnu nesčíslného množství lidských praktik, které reprezentuje.

Existují rituály přechodu mezi jednotlivými významnými obdobími života, které tento přechod usnadňují a dávají mu smysl. Vedle nich se v průběhu života můžeme setkat s řadou významných ritualizovaných slavností a svátků, často církevních, ale také světských, opakujících se většinou v průběhu roku. Těmto obřadům jsou společné určité klíčové rysy. Jsou to zvláštní události, které vyžadují důkladnou všestrannou přípravu, jsou spojeny se zcela určitými symboly a mají více či méně jasný cíl. Jejich součástí mohou být zkoušky. Důležitá je také jejich dramatická podoba, děj, místo, rituální předměty atd. Takové rituály jsou pro své aktéry vysoce smysluplné a jsou realizací toho, čemu věří – bájí, pověr a mýtů. Účelem těchto rituálů může být také navodit změněný stav vědomí, který umožňuje účastníkům rituálu splnit úkoly, které přesahují rámec každodenní rutiny. Různé sváteční oslavy nemívají nikterak dramatický průběh, přesto jsou vytržením ze všedního, profánního času, jsou něčím zvláštním, mají svou specifickou vůni. Patří sem i zcela specifické rituály, charakteristické pro každou konkrétní rodinu, jejich svátky a významné chvíle, které se

opakují a mají standardní průběh.

Avšak existují i rituály, které nejsou tak vypracované, extravagantní a snadno rozpoznatelné. Nestojí tak ostře stranou od denodenní praxe. Rituály mohou být pozorovány v každodenním životě v mnohem jednodušší formě. Společenské rituály pozdravu, jejichž cílem je navázat s druhou osobou kontakt, jsou odlišné podle kultur, a dokonce i v rámci jedné kultury podle situace. Za rituály jsou někdy považovány i typické sekvence chování, například konzumace ranní kávy nebo čtení před spaním, kdy přemýšlím o tom jak bude vypadat následující den nebo se naopak připravuji na klidný odpočinek. Rituál v tomto smyslu může být prozaický fenomén v lidském životě. Přejít mezi těmito dvěma skupinami je však plynulý a zahrnuje obrovské množství variací. ***Následující schéma bude sloužit pouze pro tuto práci.***

V rámci rodinných rituálů lze odlišit ***rituály přechodu***, které znamenají předěl v životě celé skupiny nebo jejích členů - jako je svatba, pohřeb, křtiny, specifický rodinný rituál přijetí mezi dospělé atd. Dále ***kulturou dané rituální slavnosti***, patří sem církevní či světské svátky opakující se v průběhu roku, společně členům dané kultury – Vánoce, Velikonoce, Nový rok. Jejich konkrétní podoba variuje, přesto jsou celkově významně ovlivněny kulturou, ve které rodina žije a především z ní vychází. Dalšími rodinnými rituály jsou ***rodinné tradice*** – obsahově specifické rituály, typické pro konkrétní rodinu. Mohou to být různé tradiční setkání, oslavy, návštěvy, rodinné výlety. Mohou se v průběhu roku pravidelně opakovat, ale nemusejí, vyjadřují potřebu jedinečnosti. Poněkud na rozhraní těchto dvou rituálů jsou jmeniny a narozeniny, přestože by na první pohled měly patřit spíše mezi oslavy vymezené kulturně, týkají se konkrétních jedinců, ne celé společnosti a způsob jakým se slaví či neslaví, je velmi odlišný. V rámci této práce jsou společně s kulturou danými rituály zařazeny jako rituály v průběhu roku. Poslední formou jsou ***drobné rituály v průběhu dne***, drobné ritualizované činnosti – jako je ukládání dětí ke spánku; rituály spojené s jídlem - způsob stolování, vítání hostů, nedělní oběd; pravidla vzájemné interakce, komunikace - rituály pozdravu nového dne, rituály týkající se pracovních činností, rituály vymezující osobní i rodinné teritorium atd.

Následující kapitola přiblíží konkrétní podobu rituálů v rodině, opakujících se v průběhu všedního dne.

2. Rituály v průběhu dne

Vzájemné interakce a *společné činnosti rodiny se častým opakováním ritualizují*. Znamená to, že se vykonávají ustáleným způsobem, s nímž jsou všichni srozuměni. Každý člen se při nich projevuje charakteristickým způsobem a má přidělenou svou roli na základě rodinných pravidel. Mezi drobné rituály vzájemné interakce patří komunikační vzorce, rituály vymezující osobní a rodinný prostor a také pravidla, kterými se tato výměna řídí. Složitější rituály v průběhu dne určují jeho strukturu, ritualizovaný je společně strávený čas, doba jídla, ukládání dětí ke spánku atd.

Každá rodina znovu rekonstruuje společnost a její kulturu, vždy k ní přidává něco osobitého a neopakovatelného, co je jen jejich. Zvlášť detailně jsou konstruovány každodenní úkony, mnohem více než mimořádné nebo jednorázové události. Jsou tedy naším společným výtvorem, naší společnou realitou. K tomu, jak se co dělá, patří i to, jak se o tom mluví, to společně dává podobu našim vztahům. (J. Špitz, 1997a)

2. 1. Drobné rituály vzájemné interakce

2. 1. 1. Rodinná teritorialita

K. Kalina a M. Vančura hovoří o rodinné teritorialitě jako o skryté dimenzi, náležející k rodinnému nevědomí. Na způsobu uspořádání bytu lze pochopit a demonstrovat mnoho souvislostí, které se v rodině odehrávají. To, jak rodina bydlí, vyjadřuje její sebepojetí, strukturu její komunikace, koalic, přání a obran, blízkost a vzdálenost mezi jednotlivými členy, individuaci a symbiózu. Rodinné bydlení může představovat také problémovou situaci, která má být řešena nebo soustavu rigidních pravidel. Vymezení sebe nebo své rodiny vůči vnějšímu světu umožňuje tzv. *osobní bublina*, kterou si nosíme všude sebou a která představuje prostor našeho Ega ve světě; dále *osobní teritorium*, tedy stabilněji zakotvený, osobní prostor, který si na různých místech vytváříme a vymezujeme pomocí hranic teritoria a teritoriálních značek (kusy nábytku, osobní věci, vůně atd.). Dalším důležitým prostředkem umožňujícím vymezení osobního nebo rodinného teritoria jsou *rituály*. V tomto smyslu jsou rituály *vzorce chování, které nám umožní bezpečně vstoupit do teritoria druhé osoby, s jejím svolením*. Nejjednodušší formou rituálu je „signál a odpověď“ – třeba zaklepání na dveře

a odpověď dále. Složitější rituály se vyskytují při přijímání návštěvy a to opět variuje v závislosti na tom, o jak důležitou návštěvu se jedná. (K. Kalina, M. Vančura, 1993)

Z. Rieger hovoří o tom, že hranice rodiny s okolním světem je vyjádřena také interaktivně – pomocí řeči a ta bývá součástí *vítacích rituálů* při vstupu na rodinné území. Situace na hranici zrcadlí aktuální situaci v rodině, obě se navzájem ovlivňují¹³. (Z. Rieger, 1993)

Domov jako soukromé teritorium rodiny vyznačují také trasy neboli linie pohybu z jednoho teritoria k důležitému místu (koupelna, WC, lednička, televizor, dveře atd.) a tzv. *zóny* neboli oblasti bytu nebo domu, které jsou *vyhrazené určitému typu rodinného chování* a plní svou specifickou funkci. Normální rozdělení je takové, které obsahuje zóny pro to být sám, být s druhými a dělat, co potřebují. Dysfunkční zóny jsou nerozlišené, z nich nejvíce vážné je splynutí zóny soukromé a společenské, to pak znemožňuje výběr být sám, či být s druhými. Navíc se mohou objevit i tzv. „*magické zóny*“, které neslouží žádnému reálnému účelu, ale rodinným mýtům a symptomatickým rituálům. (K. Kalina, M. Vančura, 1993)

F. de Singly (1999) se zamýšlí nad obtížemi manželské dohody o *vyčlenění společného a soukromého prostoru*. Vlastnictví osobních teritorií a přání zůstat i v rámci rodinného života sám sebou jsou v současné společnosti důležitými potřebami. Přesto nepotlačily vytvoření určité společné zóny. Ideálním kompromisem je vytvoření individuálního „já“ usazeného uvnitř nepřiliš tíživého a svazujícího „my“.

Osobní život se buduje v prostoru mezi každodenní povinností, prací a rodinou. V určitých případech se obě roviny soukromého života – rodinná i osobní mohou překrývat. Příkladem je domácí kutilství nebo práce na zahradě. Pohybujeme se v prostorách rodiny, ale nedovolíme nikomu být rušení. Tato činnost představuje určité *izolování se a posílení své pozice*. Autonomie druhého je přijímána tím lépe, čím méně je druhým z partnerů jako taková chápána a čím více je tato činnost podvojná – zároveň rodinná i osobní¹⁴. Akceptace určitých autonomních činností plyne ze snahy vyhnout se konfliktům. Četba je ideálním příkladem takové akceptace. Při četbě si čtenář zachovává odstup včetně práva verbálně nekomunikovat a vyznávat zcela odlišný vkus. V jiných případech *osobního rituálu* jako je třeba rybaření

¹³ „*U babičky na chalupě v jižních Čechách, je to chalupa na samotě, a když někdo odjíždí, vyleze ven celá chalupa, všichni kdo tam jsou a mávají, každému se chodí mávat, taková ta velká gesta ... (smích), je to hrozně výborný. Když to jde, tak se to dělá i v Praze ...*“ (Viktor)

Při odchodu z návštěvy rodičů: „si máváme z okna, ten kdo je dole se otočí, koukne do okna a zamává, při příchodu i odchodu se dává pusa.“ (Kateřina)

¹⁴ Úspěch televize vyplývá podle autora právě z jejího dvojího využití. V rámci „společného“ sledování lze dělat spoustu individuálních činností (žehlit prádlo, zašívát,...) čímž si vytvoříme určitý distanc. V době, kdy je dům prázdný, si pak můžeme pustit televizi pro osobní potěšení. (F. de Singly, 1999)

nebo posezení v kavárně, jsou obě roviny – rodinná i osobní odlišeny. Celý den strávený na rybách nebo posezení v kavárně má *funkci zlomu* – zaháníme tak čas rytmizovaný sociálními a rodinnými povinnostmi, tj. čas nezávislý na jedinci. Vzájemné boje a snahy o teritorium druhého nekončí vždy šťastně. Takovým výsledkem jsou scény agresivity, násilí, výhrůžek opouštění a odchodu. (F. de Singly, 1999)

Myslím si, že výčitkám svědomí a pocitům: „*nevšímá si mě, už si zase dělá něco svého*“, se dá předejít právě tím, že se na svém „osobním volnu“ v „soukromém prostoru“ s ostatními členy domluvíme. Tato činnost a také vyjádření potřeby této činnosti postupně získá nějaký specifický charakter (v závislosti na čase, místě, způsobu, jak komunikujeme, tím, co děláme), kterému budu ostatní členové rozumět a budou ho respektovat. Stejně tak důležitý je čas strávený pouze v manželském páru. Dodržování *pravidel a rituálů vzájemné interakce vymezujících osobní a rodinné teritorium* může bránit nedorozumění¹⁵.

Podle O. Matouška považuje každá rodina svůj dům či byt za své území. Lidé mají více než jiné živočišné druhy vyvinutý *smysl pro teritorialitu* a při porušení hranice svého teritoria mají tendenci reagovat agresivně. Posvátnost prahu ve starých kulturách je výrazem nedotknutelnosti cizího území. To trvá dodnes, každý, kdo překračuje práh rodinného bytu, to může učinit jen velmi zdrženlivě a musí být ke vstupu do bytu vyzván, často i opakovaně. Na prahu dochází k utlumení sociálního kontaktu. V bytě se dají rozlišit části veřejnější a soukromější. Jako veřejnější bývají pojímány ty, které jsou blíže vchodu, blíže prahu (například obývací pokoj), soukromějším územím je například ložnice, která bývá od vchodu nejdále a není-li, její dveře zůstávají zavřené. Vstupování do místnosti a chování lidí v bytě se řídí *nepsanými pravidly* jak u členů rodiny, tak u návštěvníků. Ke způsobům chování přispívá to, co si členové rodiny odnesli ze své rodiny původní, to, co si sami vytvořili, ale i to, jak je byt velký, jaký má tvar a jak je zařízen. Struktura vnitřních vztahů rodiny se odráží i ve vnitřním členění bytu. Bariéry mezi generacemi a mezi jednotlivými osobami reprezentují stěny, patra, dveře i pravidla, která regulují vstupy do místností i jejich užívání. Stejně tak má v bytě své místo prostor pro společné činnosti, jako je jídelní stůl, lavice, obývací pokoj atd. Každé uspořádání bytu řeší jak potřebu soukromí, tak potřebu vzájemnosti. Uspořádání bytu hovoří o jistém typu vztahové struktury. V rodinách tzv. teritoriálně rigidních se nemění uspořádání bytu ani při přechodu z jedné vývojové fáze rodiny do jiné. Opačným extrémem jsou rodiny, které mění strukturu bytu v závislosti na momentálním stavu. Existuje

¹⁵ - „*Ted' doma s přítelkyní unikám tak, že si hraju na kytaru, odpočínám si, jsem v tu chvíli sám, je to taková ta „moje věc“.* Přítelkyně si v takovém případě čte, nebo jde na cigárko nebo mastí na počítači nějakou hru.“ (Viktor)

předpoklad, že stabilita prostředí je podmínkou stability psychické. *Malé děti jsou fixovány na podobu domova* někdy od šesti let věku, nemají rády stěhování a změny. Domov a jeho okolí se vtiskne do paměti na celý život. Nápadně mnoho psychických poruch se vyskytuje u emigrantů. (O. Matoušek, 1997)

Normální, „zdravé“ rituály vymezující rodinné a v rámci něho osobní teritorium jsou používány především s ohledem na *autonomii* každého člena rodiny, stupeň jeho *separace*, potřebu *intimity*. Jsou používány k tomu, aby *umožnily vstup návštěvám a odlišily rodinu* od jejího okolí. *Dysfunkční rituály* jsou rituály zanedbávané nebo vůbec nedostatečně vytvořené. Pokus o jejich zavedení je v rodině vnímán jako projev nepřátelství (například zavírání či zamykání dveří dospívajících dětí) nebo ohrožení distance. Stejně neblaze působící je naopak přemíra přísně dodržovaných rituálů, která svazuje život rodiny a znemožňuje spontánní komunikaci a setkání. (Kalina, Vančura, 1993)

Ráda bych připomněla, že kromě rituálů zvýrazňujících teritorialitu rodinného území existují i rituály typické pro jednotlivé činnosti v té které části bytu či domu. Odehrávají se vždy v tom samém prostoru, s využitím předmětů, které se tam nacházejí, za účasti, či naopak absence určitých osob, standardním postupem.

2. 1. 2. Rodinná pravidla

Z. Rieger a H. Vyhnálková hovoří o rodinných pravidlech v souvislosti se *složitějšími charismatickými činnostmi*. Pravidla vymezují, co je a není v rámci rodiny přípustné a co se má, či nemá stát. Vyjadřují vnitřní ideologii rodiny. Často jsou přenesena z původních rodin, nevyrůstají vždy z vlastních poznatků, a tak v nové rodině mohou působit i problémy. Taková pravidla se pak mění na legendy či poslání, jiní autoři o nich hovoří jako o problémových, patologických mýtech. Dají se vyjádřit souslovími jako například: „svých rodičů si musíš vážit“, „u nás v rodině se nikdy nehádáme“, „jeden za všechny, všichni za jednoho“ atd.. Pravidla se mohou v rodině dostávat do rozporů s aktuální situací a způsobovat nesnáze. Daří-li se ale pravidla přizpůsobit, svědčí to o dovednosti reagovat na změny. Pravidla je ze své podstaty vyžadováno dodržovat, v závislosti na tom existuje v každé rodině systém odměn a trestů. V rodině, která má znatelné charisma, všichni dobře vědí, jak bude odměňování či trestání předem probíhat, a taková situace je, především v případě trestu, jednodušší pro všechny zúčastněné. Viník zkrátka ví, co ho čeká, a „exekutor“ nemusí nic vysvětlovat. Takové jasné vymezení může vzbuzovat pocit bezpečí. (Z. Rieger, H. Vyhnálková, 1996)

V. Satirová (1994) popisuje rodinná pravidla jako určitý *typ rodinných rituálů* vypovídajících o tom, co bychom měli a neměli. Pravidlo je zavedený ukazatel, předpis pro činnost, chování, systém nebo uspořádání. Je to druh zkratky, který nabývá na důležitosti, jakmile dva nebo více lidí žije pohromadě¹⁶.

Existuje mnoho pravidel omezujících svobodu projevu mnoha rodinných příslušníků, projevujících se tím, co můžeme říci o tom, co si myslíme, co vidíme, co cítíme, slyšíme. Jsou to takzvaná *rodinná tabu* a dodržují se pečlivé postupy jak taková tabu respektovat. Například rodinné pravidlo říká, že se může mluvit jen o věcech dobrých, správných, vhodných a závažných. Je –li tomu tak, velká část současné reality zůstane bez komentáře. Důsledkem toho je, že děti lžou, u některých se vyvine vůči rodičům nenávist a odcizení. Takové děti získají nízké sebehodnocení, které se projeví jako bezmocnost, nepřátelství, osamělost. Dalším příkladem mohou být rodinná tabu a pravidla o tajemstvích, o kterých většinou dospělí prohlašují, že slouží „na ochranu dětí“. Takovým tabu může být tabu dospělosti: „*jsi ještě příliš malý na ...*“, které naznačuje, že svět dospělých je příliš komplikovaný, hrozný nebo opojný pro tebe, který jsi jen malé dítě¹⁷. Každé pravidlo bránící členům rodiny vyjádřit svůj názor na to, co se děje nebo dělo, je možným zdrojem pro vývoj omezené, netvořivé a neznalé lidské bytosti, odpovídají tomu i rodinné situace. Rodina, jejíž pravidla dovolují se ke všemu svobodně a bez obav vyjádřit, ať už je to bolestné, radostné nebo hříšné, má podle Satirové největší šanci stát se zdravou rodinou. *Pravidla* jako podstatná část rodinné struktury a jejího fungování *by měla být flexibilní a umožnit podle potřeby změny*, aby se mohla měnit i rodinná interakce. (V. Satirová, 1994)

2. 1. 3. Komunikační rituály

Rodinná interakce a vzájemná komunikace se dá podle O. Matouška (1997) zjednodušeně rozdělit na formální a obsahové charakteristiky a rytmičnost. V rámci *formálních charakteristik* rodinné interakce existuje řada komunikačních stereotypů, (*dysfunkčních rituálů vzájemné komunikace*), které jsou považovány za příznaky dysfunkčních rodin. Je to například *nejasná promluva*. Mluvčí se neumí k danému tématu

¹⁶ „Když hovořím s rodinami o pravidlech, zmiňují se nejdříve o těch, která souvisejí s penězi, nepříjemnou prací, plánováním individuálních potřeb a řešení přestupků. Pravidla existují i pro všechny ostatní působící okolnosti, které umožňují lidem žít spolu ve společném domě...“ (V. Satirová, 1994, s. 109)

¹⁷ „Takový to zamlčování, to u nás funguje do teďka, že jsou věci, který se nemají říkat. Když má máma třeba nějaký starosti, tak to se nám neříká. Děti ničemu nerozuměj a ... nemaj o tom vědět, protože by je to zatížilo, protože by to neunesly a nemají vědět o věcech, který jsou pro dospělé.“ (Jana P.)

jednoznačně vyjádřit, místo toho přemítá nad možnostmi, vyjadřuje pochyby a nejistotu. Takový výrok znemožňuje posluchači sdílet s mluvčím stejný význam. *Tematická posloupnost* neboli kázeň v zacházení s tématem má dva póly: *chaotická interakce* vypadá tak, že každý mluví, co chce, kdy chce, jednotliví mluvčí si skáčí do řeči, proti tomu *rigidní interakce* vypadá tak, že se mluvčí úzkostně přizpůsobují jeden druhému, snaží se rigidně dodržet „program“. *Svěřování*, může blokovat diskusi je-li zcela odmítáno a tím zvyšuje tenzi a pocit nedůvěry, nebo naopak tím, že je přílišné, egoistické. *Souhlas* má opět dva protikladné póly, které ve svém extrému činí komunikaci neproduktivní. Neustálý souhlas působí nevěrohodně, stejně tak naprosté převládnutí nesouhlasu, které podkopává sebehodnocení zúčastněných, interakci blokuje.

Obsahové charakteristiky rodinné interakce, které zatím zůstávají spíše mimo zájem odborníků, mohou o povaze rodiny říci také mnoho. Rodiny mají například svůj *příznačný slovník*, který je používán ve specifických situacích vždy stejně a má svůj skrytý význam. Cizímu posluchači je srozumitelný jen částečně nebo vůbec ne a rodinou je žárlivě střežen¹⁸. (O. Matoušek, 1997)

Domnívám se, že je-li někomu zvenčí dovoleno tento slovník poznat a po náležitém vysvětlení ho i používat, znamená to, že patří k rodině. To samé se odehrává i za hranicemi různých jiných skupin, které si v závislosti na svém zaměření vytvářejí svůj specifický slovník, a dovolí-li „vetřelcům“ podílet se na jejich rituální mluvě, stávají se partnery.

Rytmičnost. Každá rodina a její vzájemné interakce mají svůj charakteristický rytmus, který se dá přirovnat k chování hráčů v orchestru. Interakční rytmy jsou výsledkem jednotlivých osobních nároků. Během rodinné večeře je například možné pozorovat pravidelný rytmus v konverzaci udávaný změnou polohy těla, důrazem v řeči. Mimo konverzaci lze rytmus také pozorovat, řídí otvírání úst, řezání masa, zvedání sklenic, sahání pod stůl atd. Předpokládá se, že synchronizovat rytmus v rodinné interakci je podstatné pro vzájemné porozumění, spolupráci a udržení stabilního stavu. Rytmy se dají zkoumat v různých měřících – jsou rytmy sezonní, týdenní, měsíční, denní, ale i vteřinové, které má akcent, mluva a gestikulace mluvčích. Analýza videozáznamů objevuje ještě rytmy na nižších úrovních, příkladem jsou mikroškleby, na základě kterých vnímáme úsměv jako neupřímný atd. Poměrně známá je rytmická synchronizace ve dvojici matka-dítě, která je považována za podstatnou podmínku dobrého prospívání dítěte. Člen rodiny s rizikovým temperamentem či s vážnou psychickou poruchou, který se rodinnému rytmu vymyká a tím vlastně nabourává

¹⁸ „Taky je zajímavý, že v naší rodině si všichni říkáme jménem. Když někomu říkám teto, tak je to v podstatě někdo cizí, třeba sousedka, ale moje pravá teta je Anička. Akorát mám říkám mami a tátovi říkám jménem, ale to vzniklo až později, někdy když mi bylo sedmnáct.“ (Viktor)

zaběhnutý rytmus, může být nevědomě ze vzájemné interakce vylučován. (O. Matoušek, 1997)

V. Satirová (1994) popisuje tzv. *ustálené komunikační vzorce*, dalo by se říci rituály komunikace, které se v rodinách často objevují a které mají destruktivní charakter. Jsou to čtyři způsoby, jak se stavět k negativním důsledkům stresu, spojené s pocitem snížení sebeúcty, pocitem, že není z čeho brát: usmiřování (placating), obviňování (blaming), vypočítávání (computing) a rušení (distracting). Jejich slovní a tělesné projevy a niterné pocity se zjednodušeně a přehnaně dají popsat určitými ustálenými schématy.

Těmto typům komunikace se učíme pravděpodobně v raném dětství v průběhu toho, jak si postupně razíme cestu komplikovaným světem kolem sebe a zkoušíme ten nebo onen model komunikace. Když to děláme dost dlouho, přestaneme rozeznávat takovou reakci od pocitu skutečné hodnoty. „Používání kterékoliv z těchto čtyř reakcí přispívá k nízkému sebehodnocení jednotlivce. Tyto typy komunikace se upevňují naší zkušeností s autoritou v rodině a převládajícími postoji v naší společnosti.“ (Satirová, 1994, s. 81-88)

Podle O. Matouška existují komunikační stereotypy neboli *ustálené sekvence chování* jak v rodinách dobře fungujících, tak v rodinách disharmonických a jsou *projevem rodinných pravidel*¹⁹. V těch prvních je jimi průběh komunikace usnadňován, v druhých jsou pomocí komunikačních stereotypů udržovány problémy ve stavu zdánlivého řešení, aniž se ovšem ve skutečnosti cokoliv změní. Příkladem může být situace v rodině muže alkoholika: muž přichází večer domů opilý, žena pláče, vyčítá, vzbudí se nejstarší z dětí, přidává se na matčinu stranu, muž se omlouvá a slibuje nápravu. Tato situace se s naprosto stejným postupem opakuje po určitém počtu dní. Stereotypy udržující problém jsou podporovány *rodinnými mýty*. Mýtus, (dle V. Satirové rodinné tabu), poskytuje vysvětlení, alibi. Mýtem si rodina zdůvodní, že to, co dělá, nemůže dělat jinak, brání se jím proti vnějším vlivům, které by mohly ohrozit její vnitřní organizaci. Proto je rodinný mýtus přirovnáván k obrannému mechanismu, se kterým pracuje individuální psychologie. Mýtus stejně jako negativní rituál může být nevědomě vytvořen také proto, aby bránil rodině posunout se z jednoho vývojového stadia do dalšího a tím zabránil nepříjemným změnám s tím spojeným, paradoxně samozřejmě brání i dalšímu růstu. (O. Matoušek, 1997)

¹⁹ Pravidlo, že malým dětem se nemají říkat ošklivé věci, může mít následující podobu: „... když bylo nějak těsně po pohřbu tak to jsem tak jako tušila, co se děje, ale nikdo mi to nebyl moc schopnej říct přímo, až mi teda babička řekla, že je máma smutná, protože děda umře.“ (Jana P.)

2. 2. Komplexnější rituály v průběhu dne

Společné činnosti rodiny se častým opakováním ritualizují. Znamená to, že se vykonávají ustáleným způsobem, s nímž jsou všichni srozuměni. V popředí ritualizovaných událostí je vzájemná interakce, nedělá se při nich nic jiného než ona konkrétní *činnost sjednocující rodinu*. Každý člen má při nich přidělenou svou úlohu, pokud je úloha proměnlivá, existuje pravidlo určující, kterou z možných úloh může ta která osoba zvolit. (O. Matoušek, 1997)

G. Kaufmann-Huberová (1998) se zabývá rituály především z pohledu dětí a zdůrazňuje jejich pomoc při *strukturaci dne*. To má velký význam pro kojence a batolata, ale stejně tak starším dětem a dospívajícím dodává pravidelnost oporu a bezpečí²⁰. Struktura dne však nemůže být stanovena jednou provždy, měla by být přizpůsobována novým okolnostem. Jinak člověka omezuje a nechává málo prostoru kreativitě a spontánnosti.

Autorka popisuje dvě skutečnosti, které se v moderních rodinách často opakují. Mnoho dětí žije v *příliš organizovaném průběhu dne*, často jen málo přizpůsobeném jejich potřebám. Jsou tak, v dobré víře rodičů, aby je všestranně podpořili a nic nepromeškali, tlačeni do hektického života dospělých. K tomu ještě přistupuje škola orientovaná na výkon. Vlastní potřeby i city jsou pro samé aktivity jen stěží vnímány.

Druhým extrémem jsou *rodiny, které průběh dne neuspořádají vůbec*. Harmonogram se často řídí pracovními či jinými podmínkami rodičů, jediný den se nepodobá druhému. Takové děti se často poznají podle toho, a není to výjimkou, že se orientují pomocí televizních seriálů. Mají alespoň jeden denní pevný bod, byť pochybný. Dny v týdnu i období v roce jim jinak splývají v těžko uchopitelný chaos bez větších mezníků. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

Ani v přeorganizovaných rodinách, kde zbývá jen málo prostoru pro vlastní iniciativy, ani v rodinách neuspořádaných není podle G. Kaufmann-Huberové (1998) možné smysluplně zavést nějaké rituály. Ty by měly mít za úkol především:

- *uspořádat průběh dne;*
- *upevňovat rodinné vztahy;*

²⁰ „Všední den je celý je hodně ritualizovaný. Začíná to tím, že Vojta k nám ráno přijde do postele, ještě spí, řekne, že se jde pomazlit, lehne si k nám a znovu usne. Kolem půl sedmé vstává, má hlad – jdu mu dát snídani, než to sní tak se postarám o sebe, vzbudím holky, vařím čaj, dělám svačinu. Pak, když s holkama před osmou odejdeme, Vojta jde vzbudit tátu, aby ho odvedl do školky. Pak se spolu znovu nasnídají – to si uvaří „pořádný čaj“ – tak, jak se má dělat, a tak na půl desátou na desátou jdou do školky. Mezitím si Vojta hraje. Prostě mají klidné ráno, jsem hrozně ráda, že ho nemusím v sedm nikam vláčet do tmy a do zimy, že si to takhle může užít. Po práci buď holky nebo muž vyzvednou Vojtu ze školky a já přijdu tak hodinu po té. Dělán večeri, úkoly, pak si povídáme u večere, pak donutím Vojtu, aby si už dohrál a opakují se rituály uspávací.“ (Monika R.)

- *poskytovat bezpečí;*
- *vytvořit prostor pro volný čas a vlastní kreativitu;*
- *překonávat strach.*

Děti opakovaně projevují své potřeby, na nás je učit se je registrovat a dešifrovat, zdůrazňuje G. Kaufmann-Huberová. Objevíme nějaký rituál nebo přijmeme rituál, s kterým přišlo dítě, nebo spolu s ním vymyslíme nový. Zvláště důležitý je *společně strávený čas*. Tam, kde se členové rodiny celý den nevidí, je důležité vyhradit si během dne alespoň chvíli, kdy se všichni sejdou. Takovým okamžikem může být třeba večeře, ale zrovna tak snídaně. Start do nového dne je opravdu důležitý, jak pro rodiče, tak i pro děti – pocit bezpečí a sounáležitosti umožní i ten nejtěžší den snadněji snést. Jsou rodiny, kde je zvykem společně krátce prohodit celý nastávající den při snídani²¹. Nehledě na to, že odchod do školy a opouštění rodiny je u většiny dětí spojeno se strachem, byť nevědomým, právě v takové době potřebují zvýšenou pozornost. Společná práce²² a společné zájmy mohou mít také rituální charakter. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

Rituál tedy může pomoci společně trávený čas vymezit. Podle V. Satirové se „*rodinný čas* musí rozdělit na tři části: čas pro každou osobu být o samotě (osobní čas), čas pro každou osobu pro styk se všemi ostatními členy jednotlivě (párový čas), čas, kdy jsou všichni pohromadě (skupinový čas). Bylo by skvělé, kdyby všichni členové rodiny měli tyto tři časové úseky každý den. Abychom to umožnili, musíme si za prvé uvědomit, že je to žádoucí, za druhé najít způsob, jak to provést. Nepodaří se nám to vždy, při všech těch vnějších tlacích, které prožíváme“. (V. Satirová, 1994, s. 249)

Společně strávený čas by měl být využit k tomu, abychom se *se členy své rodiny více poznali, dozvěděli se něco o jejich životě i o tom, jaký byl pro ně dnešní den*. Je to čas určený k tomu, aby mohly být zveřejněny a vyslechnuty všechny individuální radosti i nejistoty, neúspěchy, bolesti a urážky, abychom mohli hovořit o svých plánech a momentálních krizích. Podle Satirové si jen málo rodin uvědomuje, že oni jako skupina procházejí denně procesem rozkolu a usmiřování. Opouštějí se a zase se k sobě vracejí. Když jsou od sebe odloučeni život běží dál a pro každého jinak. Setkání na konci dne poskytuje příležitost popovídat si o tom, co se stalo za hranicemi rodiny, a obnovit vzájemné kontakty. (V. Satirová, 1994)

²¹ - *společné večeře a snídaně* – „...každý povídá co se mu za ten den přihodilo... nebo co ho čeká.“ (Kristina, Martin)

²² - *podzimní práce na zahradě* – „Pravidelně se scházíme na chatě, sbíráme brambory, jablka, uklízí se zahrada, připravuje na zimu.“ (Markéta)

Společné činnosti rodiny napomáhají zvnitřňování společenských vztahů a začleňování do nich, zajišťují fungování rodiny jako celku²³, podílejí se na formování osobnosti zúčastněných, jejich prostřednictvím se *respektují a uspokojují potřeby jednotlivých členů*, zajišťují citová zázemí všem členům rodiny, připravují děti pro život v dané kultuře. (I. Gillernová, 1990)

Zvláštní místo zaujímá *čas jídla*. Známy je fakt, že ve spěchu zhltnuté jídlo neprospívá tělu ani duši. Přesto se na něj mnoho nedbá a tím méně na to, aby alespoň jedno jídlo denně bylo společné pro všechny členy rodiny. U společného stolu by měl být prostor a čas na rozhovory²⁴. Také lze předejít řadě potíží kolem stravování dětí, jako je vůbec ochota jíst, jíst v určitou dobu, lze zamezit poruchám zažívání, jež mají většinou psychickou příčinu. Děti se také učí respektovat čas druhých. G. Kaufmann-Huberová se v tomto duchu zmiňuje také o rituálu před jídlem. Může to být krátká modlitba, písnička, říkanka. Připomíná, že než je takový rituál zaveden, musí být přesně domluven s dětmi²⁵. Podle mého názoru je to způsob, který pomůže dětem odstříhnout se od předcházející činnosti, přepoutat pozornost k tomu, co bude následovat. Stejně tak se rituál u jídla musí změnit, když účastníci už vnitřně nespolupracují²⁶. Také není dobré ustrnout na daných pravidlech. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

Podle O. Matouška je jídlo nejvýznamnějším rodinným rituálem všedního dne. Nepřítomnost u jídla, i když dobře zdůvodněná, je *známkou konfliktu*. Kulturní normy předpokládají přítomnost členů rodiny u večerního jídla i dodržování obvyklých způsobů chování. Rodinnými zvyklostmi je dáno, kdo se jídla účastní, kdo je připravuje, upravuje stůl před jídlem, dává signál k jídlu, o čem se při jídle konverzuje, za co a jak se napomínají malé děti, nechovají-li se dle rodičů způsobně, kdo a jak stůl uklízí, kdo myje nádobí atd. Obecná

²³ „Vždycky v neděli obědváme v jednu a posloucháme u toho pohádku z rádia. Nebo u toho ten oběd chystáme, ale už tam všichni jsme a posloucháme to. Když to nestihneme, tak si jí nahrajeme, a poslechneme si jí večer v posteli. Ještě když žil můj děda a babička, scházeli jsme se tady každou neděli – oba jejich synové a rodiny.“ (Monika R.)

²⁴ „Alespoň jednou za den by se rodina měla sejít u jídla. Je jedno, co je k jídlu, ale hezky se prostře, když je někdo z nás v práci, tak alespoň jeden si s dětmi sedne a normálně se nají. Není to, že dám dětem večeri a pak si něco namažu, ale že si spolu sedneme. Pro děti už je to úplně samozřejmost a vyžadují to.“ (Monika R.)

²⁵ „Před jídlem se vždycky musíme chytit za malíčky a říkat „dobrou chuť“, bez toho už se neobejdeme. Dcera se před jídlem modlí, to jí naučila babička.“ (Daniela)

²⁶ Příkladem může být jedna rodina, která dovolila svým dětem každou středu u stolu ty nejhorší způsoby. Dětem bylo prostřeno zvlášť a směly jíst jako „loupežníci“. Všechny ostatní dny platila u stolu pravidla rodičů, kteří s tímto zvykem slavili veliký úspěch. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

pravidla chování během jídla popisují poměrně detailně příručky společenského chování. (O. Matoušek, 1997)

J. Špitz uvádí, jak významné je chování kolem jídla, které je každodenní a je kulturně ritualizováno. *Jakékoliv odchylky* od zavedeného rituálu pak nabývají *významu sdělení* – jsou komentářem, kritikou, tzn., že vypovídají o vztazích mezi členy společenství. Proto se v mnoha rodinách stává tak důležitým sejít se u společného stolu, proto je takovou známkou vztahů dodržování určitých pravidel. Promítá se zde i vícegenerační zkušenost s přijatelným nebo nepřijatelným nebo odlišným, s přiměřeností a neobvyklostí, s podrobností a vzdorem, s kontrolou a chaosem a v neposlední řadě také s normalitou a zdravím. *Odchylka jako prostředek vyjádření vztahu* k ostatním, ale i k sobě samému není pochopitelně zpočátku takto vnímána. Ale je nutné to objevit a tímto objevem je propojení rovin různých událostí a to, jaký význam těmto událostem v celkovém kontextu připisujeme. Nastane-li takový objev, nemusí se ještě nic stát, objev může zůstat prostředkem komunikace. Právě jídlo je velmi významná situace, neboť poskytuje možnost si navzájem hodně sdělovat. (J. Špitz, 1997a)

Podobně se stává rituálem *ukládání dětí ke spánku*. I tato událost začíná určitým signálem, obvykle ze strany rodičů. Děti se pak musí umýt, převléknout, ulehnout do postele – toto vše má svůj standardní postup, který děti samy vyžadují. Většina rodičů pak čte dětem pohádky, nebo se praktikuje společná večerní modlitba a rozloučení. V průběhu této události je jasné, co se od kterého rodiče očekává. Děti si na tento postup zvyknou a neopakuje-li se tak, jak jsou naučené, mívají potíže s usnutím, nejsou ještě na spánek „připravené“²⁷.

(O. Matoušek, 1997)

Podle G. Kaufmann-Huberové i malé *večerní rituály* dokáží mnoho, nesmějí se však vynechat. Je-li člověk unavený nebo když se mu do nich nechce, stávají se více či méně prázdnými úkony. Kvalita času převažuje nad kvantitou²⁸. Jako pojítko vzájemných vztahů mohou posloužit i nenápadné věci, jsou-li pro člověka důležité. Děti, i ty dospívající, si často přejí, aby za nimi rodiče nebo alespoň matka dříve, než půjdou spát, zašli do pokoje. Večerní

²⁷ Velmi názorný příklad, který dokládá, že uspávací rituály jsou důležité nejen v prvním roce života, ale během celého dětství, mi vyprávěli Kristina a Martin. *Když byla jejich nejstarší dcera malá, četli jí před spaním pohádku, nebo něco vyprávěli, pak jí dali pusu a popřáli dobrou noc. Když odcházeli, Tereška jim také přála ať se mají hezky a hezky se vyspí. Na to vždy dostala nějakou odpověď – třeba „děkujeme“ nebo „ty taky“ atd. Pokud odpověď, která znamenala ujištění rodičů, že jí slyšeli a vše je v pořádku, nepřišla, Tereška neusnula. Vyprávěli mi, že to zkoušeli několikrát – vždy stejný uspávací rituál, ale bez poslední části, bez jejich odpovědi – Tereška nespala. Stačilo jen, aby měli při odchodu poslední slovo, kruh se uzavřel, dítě mohlo usnout.*

²⁸ Autorka uvádí příklad otce, který si vyhradil jeden večer v týdnu pro své odrůstající děti. Společně pak nakupovali, vařili a povídali si o všem možném. Večer probíhal podle stejného schématu – nákup, vaření, večere, rozhovor. Tyto večery přetrvávaly dlouhá léta a pomáhaly upevnit vzájemný vztah i v období puberty. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

rituály hodně přispívají k dobré pohodě celé rodiny. Člověk přirozeně lépe usíná, je-li smířen se svým okolím. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

2. 3. Shrnutí

Mezi drobné rituály vzájemné interakce patří způsoby chování, kterými si rodina *vymezuje své „území“* navenek vůči okolnímu světu a také uvnitř rodiny samé, to když si jednotliví členové vyhrazují svůj osobní soukromý prostor. Rituál nám umožní *bezpečně vstoupit do teritoria druhé osoby* a stejně tak umožní toto teritorium také vymezit. Určitý specifický způsob chování dává znát, „ted' chci být sám, nechci být rušen, sem nechod'te“. Teritoriální rituály *vypovídají o situaci v rodině*, o struktuře její komunikace, koalicích, blízkosti a vzdálenosti mezi jednotlivými členy, individuaci a symbióze a o případné změně, která se v rodině odehrává. Stačí, když si dospívající dítě začne zavírat dveře do svého pokoje, které doposud nechávalo otevřené.

Chod rodiny zajišťují také *pravidla*, kterými se chování a především ritualizované interakce v rodině řídí. Pravidla vymezují, co je a není v rámci rodiny přípustné, vyjadřují vnitřní ideologii rodiny. Často jsou přenesena z původních rodin, a tak v nové rodině mohou působit i problémy. Taková pravidla se pak mění na legendy či poslání, *problémové mýty či tabu*, kterými si rodina zdůvodní, že to, co dělá, je správné a nemůže to dělat jinak, brání se jím proti vnějším i vnitřním vlivům, ohrožujícím její organizaci a názory. Jasná a respektovaná pravidla a teritoriální rituály napomáhají bezproblémovému soužití.

Pravidla určují také charakteristický *způsob komunikace*, který se v rodině odehrává a který je *součástí rodinných rituálů*. V této souvislosti jsem hovořila o komunikaci problematické.

Podle V. Satirové existují dva druhy systémů, potažmo rodinných systémů – umožňujících popsat a pochopit chování lidí ve skupinách – *otevřený, nebo uzavřený*. Liší se od sebe povahou svých reakcí na vnitřní i vnější změnu. V uzavřeném systému existují jasné a neměnné postupy – rigidní rituály jak se v určitých situacích chovat, společné zvyklosti vykazující pedantsky stejný obrázek, jehož porušení a změna je brána jako katastrofa. Nebo naopak neexistují pravidla o ničem a o nikom, společné soužití a komunikace se jeví jako chaotické a nejasné. V otevřeném systému jsou části vzájemně propojeny, jsou vůči sobě vnímavé a citlivé a dovolují výměnu informací mezi vnitřním a vnějším prostředím, komunikace podporuje růst, pravidla jsou lidská, jasná a flexibilní, odpovídající současným požadavkům. Je podporována plná svoboda se ke všemu vyjádřit. (V. Satirová, 1994)

Mezi komplexnější rodinné rituály v průběhu dne patří způsob *společně tráveného času*, ten může být pomocí rituálu vymezen a také strukturován. Společný volný čas, společná práce, zájmy i povinnosti mohou mít rituální charakter. Společné činnosti napomáhají tomu, aby se *členové rodiny více poznali*, zajišťují fungování rodiny jako celku, *uspokojují potřeby jednotlivých členů*, zajišťují *citové zázemí* všem členům rodiny atd. Jeden z nejvýznamnějších rodinných rituálů všedního dne je *společné jídlo* a *ukládání dětí ke spánku*.

Rituály v průběhu dne by měly mít za úkol především: *uspořádat průběh dne*, *upevňovat a harmonizovat rodinné vztahy*, dětem pomoci překonávat strach a *poskytovat pocit bezpečí*, vytvořit *prostor pro volný čas a vlastní kreativitu*.

Jakákoliv *odchylka* od rodinného rituálního chování je velmi významná a všemi členy rodiny zřetelně zpozorovaná. Taková odchylka má velmi důležitý komunikační aspekt.

Pojďme se nyní společně podívat na to, jak vypadají a co je součástí obsahově specifických rodinných rituálů, které se během určitého období v životě rodiny opakují a jsou součástí rodinné tradice.

3. Rodinné tradice

Vazby mezi generacemi přesahují hranice původních rodin daleko do minulosti. Každá rodina, je-li v psychologickém smyslu rodinou, udržuje vazby mezi svými členy a udržuje tradici. Tradice je zdrojem legitimacy. Rodina si tradice připomíná uchováváním památných předmětů, předáváním dovedností a významných příběhů, které se za dobu rodinné historie odehrály. (O. Matoušek, 1997)

D. Reiss (1987) hovoří o *artefaktech a posvátných místech rodinného života*, která uchovávají historii rodiny. To co rodina vytváří a jak utváří prostor, ve kterém žije, je nejzřetelnějším vyjádřením rodinného života, jeho struktury a rodinného kodexu. V této souvislosti hovoří především o prostorové organizaci domu, předmětech považovaných rodinou za vzácné a rodinných dokumentech.

1.) *Domov* - rodinný prostor může velmi zřetelně a živě naznačovat a také velmi dlouho uchovávat, co se v dané rodině děje, kterým vzorcům interakce se dává přednost a jaké hodnoty rodina vyznává.

2.) *Předměty považované rodinou za vzácné* – mnohé z nich jsou rodinným pokladem a součástí rodinných rituálů. Např. svícny používané o Štědrém večeru²⁹, rodinná alba a fotografie se vzpomínkami na to, co se v rodině událo, knihy, různý nábytek. Za velmi důležité v této souvislosti považují tvrzení, že v rodinách, v nichž byla zjištěna vyšší míra vřelosti ve vzájemných vztazích mezi jednotlivými členy, bylo možné najít poměrně větší množství památek a upomínek na předešlou generaci i na mládí rodičů.

3.) *Psané rodinné dokumenty* – rodinná korespondence, deníky, dopisy atd. mají poměrně trvalý vliv na rodinný život. K nejvlivnějším z těchto dokumentů patří především poslední vůle. Ta má nejen svůj vlastní věcný význam, ale také odráží rodinnou strukturu a rodinné dění. Poslední vůle je jakousi písemnou formou zachycující vztahy mezi členy rodiny, ilustruje předměty považované za vzácné a prostory, ve kterých rodina žije, dotváří rodinný kodex.

Všechny prvky rodinného kodexu – tzn. společné činnosti, artefakty a posvátná místa se mohou přetvářet z generace na generaci podle aktuální situace a potřeby, a tak přetrvávat značně dlouho. Tak se uchovávají i vlivy různých historických událostí. Příkladem mohou být obě světové války, kterými Evropa prošla. Jejich vliv na život rodin, které jimi prošly, může přetrvávat a ovlivňovat rodinné kodexy. (D. Reiss, 1987)

Z. Rieger a H. Vyhnálková (1996) hovoří v souvislosti s rodinnou tradicí o charizmatických předmětech a charizmatických místech, která jsou spolu s charizmatickými činnostmi projevem rodinného charizmatu, vytváří duch domova. Charizmatické předměty a charizmatická místa, stejně jako artefakty a posvátná místa rodinného života D. Reisse, se významně podílejí na podobě a významu rodinných rituálů.

Charizmatické předměty – jsou předměty, které jsou rodinou považovány za poklad. Často jsou zděděné po předcích, ale mohou být i docela mladé. Hodnotu jim přidává legenda, příběh, který je provází, a kontext, ve kterém jsou používány nebo připomínány. Charizmatickým předmětem mohou být různé přírodní předměty; artefakty – umělé výrobky, kastrol po babičce, staré kolo; umělecké výrobky; různé dokumenty, které připomínají rodinné události. Některé z nich jsou tzv. rituální. Používají se při realizaci nějakého rituálu, v rámci určeného kontextu a posilují tak realitu rituálu. Mohou to být staré svícny nebo ozdoby, sváteční nádoby a skleničky, používané při určitých slavnostech atd. Existují také vzpomínkové charizmatické předměty neboli různé předměty, které rodina převzala po svých

²⁹ „K večeri je domácí bramborový salát..., který je uložený ve speciální kameninové míse s uchem...“ (Kateřina)

předcích již jako „posvátné“, nebo předměty, k jejichž „posvěcení“ došlo až v průběhu života rodiny, svědčí o významných událostech, např. – použité svatební šaty, různé dary, první zoubek, který vypadl dítěti atd.. Patří sem také předměty, které byly dříve součástí každodenních opakovaných činností a svědčí o tom, jak bylo toto období důležité, např. – staré sešity ze školy, dětské výrobky, hračky, vysvědčení, diplomy atd. Zvláštní, důležité místo v této kategorii zaujímají *rodinná alba s fotografiemi*. Některé z nich ztrácejí svůj charismatický účel poté, co děti vyrostou a rodiny se rozplyne, jiné se uchovávají dál, jako památky pro další generaci. Význam charismatických předmětů objasňuje způsob jejich prezentace a místo, na kterém se uchovávají. Čím více je takový předmět skrýván, tím intimnější je jeho hodnota. Některé předměty se neukazují vůbec, jiné jsou vystavovány na odiv v různých místech bytu nebo předváděny jen za stanovených okolností. Úkryty některých předmětů jsou velmi promyšlené, jindy jsou záměrně uschovány tak, aby je jiný člen rodiny mohl snadno najít a potají se jimi pokochat. (Z. Rieger, H. Vyhnálková, 1996)

Charizmatická místa – jsou to místa se zvláštními vlastnostmi a vyhraněným osobním účelem. Taková místa mají svůj *specifický genius loci*, zvláštní duch a ráz, ale také způsob, jak taková místa vnímáme, jak je prožíváme a jak o nich mluvíme. Ke vzniku charismatického místa přispívají hlavně události, které se na nich odehrávají nebo odehrávaly a také legendy, které jsou jim přisuzovány. Za určitých okolností je k některým místům záměrně vymyšlena charismatická událost a ji potvrzující legenda³⁰. Významná charizmatická místa jsou spojena s určitými *rituály*³¹, platí zde určitá pravidla. Tato místa mají také svoji paměť. „V ní je zahrnuta schopnost disponovat strukturami, které se v průběhu času na tomto místě vytvořily a upevnily – a v nich je zakódována i ona posvátnost. Rodina ji pak na tomto místě potvrzuje svými verbálními a neverbálními akcemi“. (Z. Rieger, H. Vyhnálková, 1996, s. 154) Na některém místě se smí mluvit jen šeptem, na jiném se smí vstoupit až po splnění určitého úkolu³² nebo jen v určité době atd. S vývojem rodiny se tato místa mohou měnit, některá svou paměť ztrácí, jiná ji získávají, některá zůstávají stálá. (Z. Rieger, H. Vyhnálková, 1996)

³⁰ Třeba legenda o utopeném dítěti, jejímž účelem je zabránit dětem chodit ke studni, nebo událost týkající se vytvoření společného bytu atd. (Z. Rieger, H. Vyhnálková, 1996)

³¹ „Potom před večeří (Štědrovečerní) máme opravdu takový starý rodinný zvyk, chodíme na Markétu na hřbitov, je to tam strašně krásné, je to z kopce a po celém kopci svítí svíčky, je to takové obrovské moře svíček ve tmě. A to je moc hezký moment. Pak se jdeme podívat na Markétu...“ (Dana)

³² „Nejde se hned ke stromečku, ale zpívají se koledy...“ (Fialka)

Terapeuté by si měli charizmatických předmětů a míst všimnout, ale hovořit o nich jen s velkou ohleduplností a raději sami nezačínat. Ať už se jedná o rodinné fotografie příbuzných, drobné vystavené předměty, obrázky či rodinné příběhy. Jsou svědectvím o tom nejkřehčím, co rodina vlastní. Pochlubí-li se s nimi sama, je to projev veliké důvěry nebo naléhavost důvodu, pro který byl terapeut kontaktován. Charizma se dá měřit jen pozorováním a zkušeností s určitou rodinou. Vlivem charizmatu mohou také terapeuti rodině lépe porozumět, mohou spojit své nevědomí s nevědomím rodiny, otevře se před nimi možnost vidět dosud neviditelné a klást si další otázky. Stejně tak hrozí nebezpečí, že charizmatu podlehnou a stanou se součástí symptomu. (Z. Rieger, H. Vyhnálková, 1996)

O. Matoušek (1997) uvádí, že v interiéru domácnosti se respekt k rodinným tradicím projevuje ve *fotografiích a obrazech visících na zdech, v uchovávaných předmětech*, které mají většinou symbolický význam, člověku z vnějšku skrytý. Rodina pochopitelně nevystavuje všechny uchované předměty ani fotografie svých předků, ze svých tradic si vybírá. V případě fotografií se podle autora jedná pouze o ty předky, které rodinu aktuálně ovlivňují. Takový předek pak ztělesňuje rodinný mýtus, představuje jakési rodinné ideální Já. Mýtus může mít na rodinu vliv pozitivní i negativní. Negativní především v tom případě, kdy rodina automaticky od svých potomků očekává, že půjdou ve šlépějích svých předků. Zcela specifickým příkladem jsou tzv. rodinní strašáci, *předci*, kteří se neblaze proslavili, a rodina se bojí, aby někdo z potomků nezdědil sklony tohoto předka. Takový předek je pak náležitě přetřásán jako špatný příklad. Nepříznivý vliv na rodinu může mít i předek nedostatečně oplakaný, který je právě proto v rodině jakoby dále přítomen.

Další důležitou tradicí je *dědění dovedností*, které probíhá v každé rodině. Týká se to jak *dovedností pracovních*, tak *vaření, způsobu uklízení, nakupování, trávení volného času a dovolené*³³ atd. Zvýrazňování rodinné tradice, kterou dalším generacím předávají více ženy než muži, bývá většinou pozitivním znakem³⁴. Zvyšuje stabilitu rodiny, odolnost vůči vnitřním i vnějším stresům. (O. Matoušek, 1997)

Velmi důležitou součástí rodinné tradice jsou *rodinné příběhy*. Podle J. Špitze (1998b) je vyprávění příběhů způsob, jakým jsou životní zkušenosti a události rodiny tříděny a zpracovávány, protože do příběhů se dostávají jen ty události, které pro nás mají význam.

³³ „Každý rok o prázdninách jsme jezdili na vodu, třeba sedm let, s partou lidí, na týden nebo i víc. Byli tam děti těch známých, většinou nám rodiče udělali bojovku, jednou to udělali, a pak už jsem to vyžadovali.“ (Fialka)

³⁴ „Mám to hodně spojené s tím, jak slavili Vánoce babička s dědou, bydleli tady, mám na to hodně zážitků. Společně se peklo cukroví, povídali jsme si, zpívali, děda tamhle seděl a míchal žlutky, bylo to strašně hezký. Taký k tomu patřily vánoční procházky a Betlém, a tak, děláme to s dětma podobně. Vlastně pečou to samé cukroví co pekla babička a ještě vánočky – také podle ní, vánočky pak rozdávám kamarádům.“ (Monika R.)

O tom, co je a není významné a jak tomu rozumíme, rozhoduje naše přesvědčení, které jsme si vytvořili nebo přejali. Soubor takových přesvědčení řídí naše chování a vidění světa, je součástí naší identity. Žádný příběh není osamocený nebo izolovaný, patří do dalších příběhů. Osobní příběhy lidí se spojují s jinými, každý z nás je hlavní postavou v tom svém, ale také postavou v příbězích druhých lidí – rodiny, přátel, sousedů atd.

V dnešní době se jednotliví členové rodiny dostávají do různých světů, kde se mluví jiným jazykem a vyprávějí se jiné příběhy a existují rozdílná přesvědčení a kde se každý stává průsečíkem rozličných identit. Z těchto světů se pak lidé vracejí zpět do svých rodin, ovlivněni touto růzností pohledů. V důsledku toho jsou pak k sobě navzájem extrémně kritičtí a snaží se odpoutat ze společných vazeb. To je podle J. Spitze v rozporu s tím, co víme o každé kulturní instituci nebo společenství lidí, které spojují dohromady příběhy, sdílené jejich členy. Rodiny byly po tisíciletí místy, kde se zcela přirozeně příběhy sdílely. V dnešních rodinách jsou však tyto praktiky ztraceny. *Rituály*, které podporují sdílení příběhů, tak významně posilují rodinné vazby a vztahy a rozvíjejí jazyk rodiny jako protiklad k mnohosti a různorodosti loajalit, které prožíváme ve vnějším světě³⁵. (J. Špitz, 1998b)

Rodinné příběhy neboli *rodinný román* či jiným termínem *rodinné legendy*, se obvykle vyprávějí při významných svátcích nebo výročích a neslouží jen k pobavení. Jsou předávány formou psanou nebo častěji vyprávěním. Často se v nich objevují témata, jež se jako nit táhnou celými generacemi. Udržují kontinuitu mezi generacemi a každá další generace si je může měnit podle svých potřeb. Vyplývá z nich morální poučení, sdělují situace, které se pro rodinu mohou stát kritickými, naznačuje, jak je řešit, předvídá důsledky určitého způsobu řešení atd. K jejich vyprávění může zavdat popud oblíbený rodinný rituál určování „*po kom to dítě je*“, „*jak přijít k penězům*“, „*jak být úspěšný v tom a tom*“, „*jak bojovat s nepřízní osudu*“ atd. Anglický rodinný terapeut Byng-Hall míní, že hlavní funkcí legendy je udržovat v rodině stávající stav. Současná situace určuje způsob, jakým je legenda použita. Spěje-li rodina ke změně svých vnitřních pravidel a tím ke změně fungování, projeví se to i *změnou v rodinné legendě*. (O. Matoušek, 1997)

Rigidní legendy, v terminologii jiných autorů *mýty*, mohou rodinám bránit vypořádat se úspěšně s těžkostmi proto, že předurčují volbu alternativ. Např. v praxi manželského poradenství se lze setkat s legendou typu: „*všichni muži jsou alkoholici a nevěrníci*“. Taková

³⁵ Jednou za čas u babičky se děti sešly a prohlížely si staré fotografie, babička vyprávěla příběhy, které se k nim vázaly. I když už je všechny dávno znaly, vždycky je chtěly znovu vidět a slyšet od babičky to samé. (Markéta)

legenda zpracovává životní zkušenosti žen a ústí do mylného závěru, že muže si v žádném případě nelze udržet. Legendy pochopitelně poskytují i užitečné a přínosné návody, např. způsob, jak se vypořádat s nepříznivou životní situací apod. (O. Matoušek, 1997)

J. Zita uvádí, že *mýtus* není v naší společnosti dávno mrtvým přežitkem, je aktuální jak pro jednotlivce, tak pro společenství. Mýtus je tvrzení, o němž sice každý ví, že je nepravdivé, ale přesto se jej vědomě či nevědomě přidržuje. Tak jsou mýty považovány za pravdivé a vykrývají jistou část společenské reality, *pojí se s ritualizací a magií*. O mýtech lidé nemluví, ale žijí je. Jsou spojovány s tajemstvím a tajemství je pro člověka důležité. Mají interpretativní i subjektivní význam. Spojuje se v nich společenský souhlas s osobním prožitkem, tím spojují symboliku s věrohodností. Z mytického myšlení vyplývají nejčastěji alegorie, působivé asociace a analogie, obrazové představy, symboly, vyvolávání nálad, zkratk, hesel a specifických rituálních obrátů³⁶. Mýty, a ty o rodině nevyjímaje se spojují s ritualizací. Například mýtus Vánoc jako rodinných svátků a rituál prostřeného stolu. Autor doporučuje dobrým mýtům naslouchat a využít je k opoře *výchovného a socializačního působení*. Proti negativním mýtům stavět antimýty. (K. Janiš, T. Svatoš, 1998)

K rodinným tradicím patří *specifická podoba rodinných rituálů*³⁷, které rodina převzala ze svého kulturního prostředí a vtiskla jim svou charakteristickou podobu. Patří sem také, pro rodinu velmi významné, „*soukromé*“ *rodinné rituály*, které si rodina vytvořila a jsou pro ni typické. Mohou to být různé *specifické oslavy, setkání, významné opakující se akce*³⁸ atd. Takové oslavy mohou mít řadu podob a jejich existence a časový rámec mohou být opravdu

³⁶ „Jeden z nejsilnějších rituálů, který jde napříč rokem i generacemi, je, že vždycky když jsme byli se ségrou tady u babičky a ona nás vykoupala, zabalila nás do osušky a nesla na zádech a přitom zpívala „nesem, nesem smradlavou sůl, nesem, nesem smradly smradly sůl...“ Donesla nás na pohovku, osušila, namazala, pověděla nám pohádku ... a vždycky jsme to chtěly, i s tou písničkou, i když nám bylo třeba 10 let. Dodnes nevím, kde se vzala smradlavá sůl, koho v rodině to napadlo, ale tohle samé dělala babička svým dětem a od té doby, co jsem to já vyprávěla těm svým, tak to vyžadují taky. Takže tu nosím smradlavou sůl už dvanáct let.“ (Monika R.)

³⁷ „Dopoledne se chodilo na procházku, po setmění všichni poslouchali zvony z kostela přes řeku. Večeře začínala po východu první hvězdy. Vždy byl kapr a bramborový salát, babička mívala proslov, dárky se rozdávaly po večeři – vždy se „záhadně objevili pod stromečkem“, který stál ve stejné místnosti jako se večerelo. „Do místnosti jsme po poledni už nechodili, jen abychom nevyrušili Ježíška. Býval tam prostřený stůl k večeři. Stromeček byl čerstvě přinesený z lesa ozdobený doma vyrobenými ozdobami.“ (Markéta)

„Velikonoce jsme neslavili nikdy moc křesťansky, spíš pohansky. Slaví se to tak, že chlapi – táta, děda, kluci z vesnice, udělají v neděli pomlázky z čerstvého proutí. Většinou jsme na chatě. Ženský jdou nasbírat věci na barvení vajíček (tráva, proutí) a obarví je, zkoušely jsme vždycky různé techniky. Je to pánský a dámský kroužek – je to hrozně fajn, vyblbneme se, je to něco, k čemu ty druhý nemůžou.“ (Fialka)

³⁸ „Svojecké slavnosti“ – „Pravidelně na konci června a začátku července se pořádá na chalupě slavnost. Sejde se rodina a sousedi, dělá se oheň, peče se maso, pije se tradiční místní mok „Svojedné hedvábné“, a jiné..., zpívá se. Většinou se pokračuje ještě druhý den.“ (Eva)

důležité jen pro určitou rodinu³⁹. Na podobě těchto rituálů se podílejí památné předměty, významná posvátná místa a rodinné příběhy.

3. 1. Shrnutí

Významnou součástí rodinné tradice jsou *obsahově specifické rituály, typické pro konkrétní rodinu*. Mohou to být různé *tradiční setkání, oslavy, návštěvy, rodinné výlety, atd.* Opakují se s určitou pravidelností pro rodinu typickou. Na podobě rodinných rituálů se podílejí *památné předměty, významná posvátná místa a rodinné příběhy*. Tyto *charismatické prvky* rodinné kultury mají tajuplný, mystický význam a jsou pro rodinu velmi důležité, mohou se přetvářet z generace na generaci podle aktuální situace a potřeby, a tak přetrvávat značně dlouho. Rodinný příběh, stejně jako mýtus, dává smysl rodinným rituálům, určuje jejich význam a hodnotu, poskytuje jim místo v rodinné tradici. Rodina si připomíná tradice také *předáváním dovedností*.

Rodinné tradice vyjadřují potřebu jedinečnosti, výjimečnosti, přináležitosti ke skupině, posilují rodinné vazby, utvářejí skupinovou identitu, jsou zdrojem legitimacy, zvyšují stabilitu rodiny, odolnost vůči vnitřním i vnějším stresům. V rodinách se silnějším charizmatem je cítit větší otevřenost ke sdílení, je zde bezpečněji, rodina je citlivější na vše, co se v ní odehrává. Tyto kladné vlastnosti působí v případě, že rodina dokáže své tradice přizpůsobit potřebám jednotlivých členů a aktuální situaci v rodině.

Následující kapitola se zaměřuje na rituály, které se v životě rodiny pravidelně v průběhu roku opakují a jsou součástí rituálů širšího kulturního společenství – jejich existence a podoba je tedy určena zvnějšku a rodina si je do určité míry přetváří, v závislosti na svém vkusu.

³⁹ Znam ze svého okolí příklad jedné rodiny, která dlouhá léta slavila ještě jedny Vánoce – v létě. Odehrávaly se na chatě, v době dovolené a měly jeden jasný účel. Umožnily dětem i rodičům prožít si ještě jednou za rok společné těšení, radost, legraci a také jakýsi pocit výjimečnosti a ojedinelosti své rodiny. Dětem bylo dovoleno více kreativních nápadů, nebyl žádný stres kvůli návštěvám a nic se nemuselo přesně stihnout. Dárky už nebyly vůbec důležité. Rodina si tuto tradici udržela i v době, kdy děti dospívaly. Až s příchodem jejich nových partnerů (oba synové se oženili) začala slavnost ztrácet svůj náboj. Manželky nebyly příliš ochotné se do oslavy zapojit, pro ně neměla žádný skrytý význam. Svátek se tedy zrušil a dnes se hledá jeho nová podoba.

4. Rituály v průběhu roku

Stejně jako rituály v průběhu dne i rituály, které se opakují pravidelně každým rokem, pomáhají orientaci v čase, poskytují bezpečí, posilují pocit vlastní hodnoty, sounáležitosti s rodinou i přináležitosti k většímu celku. Patří mezi ně každoroční svátky, ať již církevní, nebo světské. Obě formy rituálů jsou naplněny symboly a jejich podoba se dědí mezi generacemi.

Období adventu a Vánoc je obzvláště vhodné pro rituály, které se mohou opakovat každý rok stejným způsobem. Přitom je na každé rodině, aby si zvolila způsob, který jí vyhovuje a našla si rituály vlastní. Malé děti mají rády, probíhá-li všechno vždy stejným způsobem. Usnadňuje jim to jejich těšení a zprostředkovává důležitý pocit bezpečí⁴⁰. Obzvláště důležité je společné plánování, není-li rodina z nějakého důvodu úplná. Často se musí hledat zcela nové formy. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

Oficiální oslavy, rituály v průběhu roku a především vánoční svátky *odhalují normy, k nimž se rodiny odkazují* a podle nichž se řídí, spíše než skrytý neformální život v soukromí. Při správné režii může každý znát a vidět dárky pro ty druhé⁴¹. Příslušná ritualizace předchází zbytečnému vyjednávání a neúměrnému napětí mezi členy rodiny takovýmto zveřejněním hierarchie vztahů⁴². (F. de Singly, 1999)

G. Kaufmann-Huberová zdůrazňuje také význam *postní doby*, která je vhodná k tomu, učit děti umírněnému odříkání. Dají se pak obtížněji svést a lépe dokážou říci ne. Nemají to být žádná násilná postní cvičení, která se rychle kompenzují. Mohou to být malé věci, které děláme společně s dětmi, a přizveme je i k rozhodování, protože vynucené odříkání škodí a rovná se znásilnění. Podle Kaufmann-Huberové je na místě se tradičních rituálů držet,

⁴⁰ *Ráno společně snídáme vánočku, uvaříme si čaj, zdobíme stromček – každý si tam navěsí podle sebe, co tam potřebuje mít, pak jdeme na procházku, když se vrátíme začnu chystat večeři. Strídáme se s Lukášem, kdo rozsvítí prskavky na stromčeku, zapálí svíčky, zazvoní a pustí koledy. Předtím jdeme samozřejmě nenápadně na záchod, děti se vždycky ptají, kde jsme tak dlouho. Ty starší už to vědí, ale baví je to. No a pak následuje věta na kterou všichni čekají: „a neslyšeli jste něco?“. Děti přijdou, zpíváme, pak začnou dary, a to je vždycky strašně na dlouho. Je to jedna z nejhezčích částí roku, kdy se to všechno tak pozastaví, máme na sebe čas, ani děti si nepřejí žádné dlouhé seznamy dárků, ale přejí si, abychom byli spolu, mají rádi ty věci kolem. Večer jdeme na půlnoční – zpívám ve sboru, takže já tam jdu zpívat a ostatní se jdou podívat, setkáme se tam s kamarády. (Monika R.)*

⁴¹ *„Ráno se také dávají pod stromček, k všechny dárky – celý den jsou na očích a musí se čekat, až se po večeři budou smět rozbalit. Je to zvyk poměrně mladý – tak tři roky, dříve se dárky objevily pod stromčkem až po večeři.“ (Monika K.)*

⁴² *„Během večeře je takový zvyk, že nikdo nesmí vstát od stolu, dokud i ten poslední nedojí. Předchází tomu důležitá příprava – všechny věci musí být po ruce tak, aby se cokoliv dalo podat, aby nikdo nemusel od stolu vstát, ani když si chce přidat na talíř.“ (Monika K.)*

vyjma lidí, pro které už nic neznamenaají. Je na místě změnit formu nebo je vypustit úplně. Než to však uděláme, měli bychom si položit otázku, co mohou znamenat pro děti a jestli bychom neměli v první řadě brát vážně jejich pocity. *Jestliže pro nás rituál ztratil význam, neznamená to, že pro dítě nemá cenu. Což platí pro dětské rituály obecně.* (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

Také různé *městské či vesnické svátky*, pokud si uchovaly ještě určitý náboj, plní svůj účel. Podobné rituály mohou mít tisíce podob. Smyslem účasti na nich by mělo být, že se rodina cítí *součástí širšího společenství*. To se pozitivně projeví na *důvěře v život*. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

Podívejme se blíže na význam slavnosti pro společenství, jak jej ve své knize popisují J. Langmeiner, K. Balcar a J. Špitz. Slavnost je podle těchto autorů: „projevem sounáležitosti a pospolitosti, znamená účast všech. Aktivizuje členy společenství, zajišťuje uplatnění osobních možností každého člena. Je prověřením dosažených změn a příležitostí k objevování, je přehlídkou společné práce. Přináší prožitek radosti ze sváteční chvíle, sváteční naladění“. (J. Langmeier, K. Balcar, J. Špitz, 2000, s. 292)

Mezi slavnosti či slavnostní rituály patří *slavení svátků a narozenin*. Taková oslava má svůj standardní postup, každý člen rodiny v něm zaujímá určitou roli, podle toho je-li oslavencem, nebo není, každý chystá či organizuje to, co mu náleží. Kromě obdarovávání oslavence při nich dochází k různým projevům sounáležitosti. Často se vyprávějí rodinné příběhy, prohlíží se fotografie, zvou se příbuzní. Upevňují se tak především mezigenerační pouta⁴³. (O. Matoušek, 1997)

Narozeniny, jmeniny a různá výročí mají poněkud jiný charakter než rituály přechodu. Nemění se zde společenský status jedince, ale tyto oslavy *upravují a stabilizují místo člověka v určitém společenství a vztah k jeho členům*, plní funkci společenského regulátora. Zvaní na oslavy vyplývá ze společenské funkce rodinných oslav. V roli zvoucího vystupuje tradičně oslavenec nebo osoba z jeho nejbližšího okolí, záleží na typu oslavy. Instituce zvoucího v sobě zahrnuje i roli hostitele. Kromě nejbližších členů rodiny jsou na oslavy zvaní i další příslušníci, sousedé, kamarádi a kamarádky. Poměrně novou institucí, která se stále více prosazuje, jsou spolupracovníci. Stejně jako je nepsanou povinností určité osoby zvát, bere se jako povinnost zúčastnit se. Dalším důležitým znakem hned vedle zvaní a účasti na rodinných oslavách je obdarovávání oslavence. Přinést dar považují většinou za povinnost všichni

⁴³ „Setkává se celá širší rodina, v dubnu a v srpnu se toho slaví víc najednou, máme společný oběd, někdy to jedeme společně slavit na chatu, nechybí dort, dárky pro oslavence...děláme oheň.“ (Petra)

pozvaní. Porušení tohoto zvyku je dodnes často hodnoceno jako netaktnost až neslušné vychování. Formy obdarovávání jsou značně rozdílné. Liší se ve dvou základních směrech, v tom, co se dává a kdo to dává. Předmět darování můžeme v dnešní době jen těžko zobecňovat, naproti tomu dříve byly dary často rituálně určeny. I dnes ale platí, že hodnotnější nebo důležitější dary dostává oslavenec (a jsou očekávány) od svých nejbližších, od vzdálenějších známých a přátel stačí malá pozornost. Posledním charakteristickým znakem rodinných oslav je pohoštění. Jeho forma bývá opět velmi rozmanitá, od prostého občerstvení až po nákladné hostiny. Opět je ta která forma očekávána vzhledem k druhu oslavy a k počtu pozvaných hostů. Některé oslavy mají dokonce svůj tradiční jídelníček, který se mění podle určitých místních nebo rodinných zvyklostí. (V. Frolec, 1985)

V. Jiříková (podle V. Frolec, 1985) uvádí, že rodinné oslavy jmenin a narozenin mají mezi ostatními zvyky rodinného cyklu specifické postavení. Můžeme o nich totiž hovořit jako o zvycích současných, ne jako o zvycích dodnes dochovaných. Ještě na přelomu 19. a 20. století byly v našem vesnickém prostředí tyto zvyky opomíjeny, slavení jmenin a narozenin bylo v minulosti běžné jen v bohatších měšťanských a šlechtických rodinách.

Oslava narozenin a jmenin má několik zcela obecných základních prvků: blahopřání, obdarování oslavence, pohoštění, společná zábava. Vedle toho se ustálila řada opakujících se úkonů, jako je zdobení narozeninového dortu rozsvícenými svíčkami, které za pozornosti všech zháší sám oslavenec, a pronášení přípitku. Dále existuje řada rozdílných způsobů v chování a stolování, v úrovni zábavy, vyjadřování, v hlučnosti či umírněnosti, v množství pozvaných hostů⁴⁴, v oblečení atd. v závislosti na konkrétní rodině. Uvnitř rodinného prostředí jsou však tyto projevy standardně dodržovány a jako další rodinné rituály přenášeny dospělými dětmi do rodin vlastních a v závislosti na druhém partnerovi a jeho rodinných zvycích více či méně upravovány⁴⁵. (V. Frolec, 1985)

⁴⁴ „My jsme celkem velká rodina a děje se strašně moc akcí, protože každý má svátky a narozeniny, a to se u nás slaví. Vždycky se sejde celá rodina, třeba 12 lidí a všechny ty oslavy jsou úplně stejné, víš co máš očekávat. Babička s dědou přijedou a začnou dělat nějaké chlebičky a všichni říkají: „já my zase budeme mít ty chlebičky“, a všichni je jedí a všichni se tím vždycky přejedí a pak nadávají. A to se opakuje každou oslavu, pořád dokola. Taký je charakteristický, že každej „valí“ – každej něco říká, a to je hrozně zajímavý, že se třeba baviš, máš rozpovídaných třeba pět rozhovorů, jak se všichni potkají, tak každý má potřebu všem všechno říct. Pak se to ve finále nějak ustálí, třeba po první hodině, a pak už normálně sedíme a povídá jenom jeden, ale ten začátek je šílený. Je to hrozně zajímavý – třeba na oslavě u mé slečny, tam se zase mlčí, není to nepříjemný, ale nikdo nic neříká, pro mě je to hrozný nezvyk“. (Viktor)

⁴⁵ „... Jany způsob slavení slavení svátků a narozenin – to jsem přebrali hodně z její rodiny.“ (Kuba)

Oslava narozenin je především záležitost rodinná. Slavnější „kulatá“ výročí se slaví déle, často po celý volný den, aby mohli přijet i příbuzní ze vzdálenějších míst. Když se všichni navzájem pozdraví a oslavenci popřejí podáním ruky a políbením, usedají ke stolu a začíná oslava, zahájená většinou přípitkem. Připíjí se nejčastěji vínem nebo šampaňským. Nejobvyklejším občerstvením bývají chlebičky, obložené mísy, chuťovky, zákusky. Pije se pivo, víno, tvrdý alkohol, limonáda, káva a čaj. Dort se svíčkami přináší na stůl obvykle hostitelka, výsadou oslavence je sfouknout svíčky a dort rozkrájet. Oslavenci mají i řadu jiných výsad⁴⁶, hlavně jsou-li jimi děti, obvykle nemusejí plnit některé všední povinnosti. Naopak je-li oslavenkyní žena, většinou se ujímá i role hostitele a má s oslavou nejvíce starostí. Děti mají obvykle povoleno jít později spát, hrají si, kde se dá, a zapojují se do dění mezi dospělými. Součástí zábavy je také rozbalování dárků. Obvykle někdo ze zúčastněných fotografuje. Dospělejší děti často kromě rodinné oslavy pořádají i mejdan s kamarády, narozeniny se slaví i v práci se spolupracovníky. Především u pražských dětí se staly módou oslavy dětských narozenin, kdy si malý oslavenec může k sobě domů pozvat kamarády a maminky se předhánějí v přípravě bohatého pohoštění⁴⁷. (V. Frolec, 1985)

Jmeniny se často slaví skromněji, většinou se předají drobné dárky jen v okruhu nejbližší rodiny, narozeninový dort je nahrazen zákusky nebo cukrovím. Některé rodiny jmeniny neslaví vůbec. (V. Frolec, 1985)

Psychologický obsah těchto rodinných rituálů současnosti je podle autorky velmi důležitý. Pro jejich oblibu je rozhodující motiv vzájemných vztahů. V dnešní době se jen velmi málo scházíme ke společným rozhovorům, rodinné večery se často omezují pouze na společné sledování televize, v lepším případě rychlou společnou večeří, také setkání s příbuznými nebývá příliš časté. Všechny příležitosti porušující stereotyp uspěchaných pracovních dní jsou proto podle autorky velmi vítané. Proto jsou oblíbeny i společné oslavy jmenin a narozenin. Důležitá je skutečnost, že se člověk cítí dobře mezi blízkými, kteří ho mají rádi, pamatují na něj dárkem a společně prožijí příjemný večer. Pravidelná setkání přinášejí člověku pocit zázemí, jistoty a bezpečí. (V. Frolec, 1985)

V mnoha rodinách ale mohou být takovéto společné oslavy i vyústěním vzájemných konfliktů, na jejichž společné řešení si příbuzní v běžném denním shonu nejsou ochotni udělat čas a sejít se.

⁴⁶ „Rodina se společně sejde, uvaří se jídlo, které chce oslavenec.“ (Kateřina)

⁴⁷ „Na dcery narozeniny pořádáme dětskou slavnost – peču dort, pozve si kamarády, já jejich rodiče..“ (Daniela)

4. 1. Shrnutí

Mezi slavnostní rodinné rituály, které se v průběhu roku opakují, patří různé *církevní i světské svátky*, které slaví celé širší společenství, jako jsou Vánoce, Velikonoce, oslava Nového roku atd. a také *jmeniny a narozeniny*, které jako rituální oslava vzešly ze společné kultury, rámcově mají shodný scénář, ale obecně se slaví velmi individuálně a jednotlivě. Narozeniny a jmeniny jsou specificky rodinné slavnosti, a proto jsem se o nich zmínila více. Pro všechny tyto rituální svátky je shodné, že jejich konkrétní podoba je závislá na vyznání, vkusu a hodnotové orientaci každé rodiny. *Napomáhají orientaci v čase, poskytují bezpečí, posilují pocit vlastní hodnoty, sounáležitosti s rodinou i přináležitosti k většímu celku. Odhalují normy, k nimž se rodiny odkazují a podle nichž se řídí, slouží k překonání všednosti každodenního bytí.* Slavnostní rodinné rituály *uchovávají hodnoty, vyznání a vize rodiny.*

Žijeme v době, která odhazuje staré tradice, nejspíše proto, že ztratily svůj význam. Patří k nim i často odmítaná rodinná setkání. Podle mého názoru opravdu některá z nich ztratila nebo ztrácí svůj smysl a zůstávají prázdná. Je na nás, abychom jim vtiskli novou podobu, věnovali jim více pozornosti a naplnili je novým obsahem, který bude vyhovovat hodnotám a aktuální situaci rodiny. Nejen pro děti jsou totiž podobné opakující se slavnosti velmi důležité, především kvůli pocitu sounáležitosti s vlastní rodinou.

Nyní nezbývá než přesunout pozornost k největší z oblastí rituálů, resp. oblasti nejvíce zkoumané a diskutované, k rituálům přechodu.

5. Přechodové rituály v životě rodiny

Život každého jedince je z hlediska vývojové psychologie rozčleněn do několika významných etap, které přinášejí řadu vývojových úkolů a jsou navzájem odděleny tzv. přechodnými stádii a s tím souvisejícími krizovými momenty. Stejně tak je tomu i v průběhu života rodinného. Má-li rodina zdárně přejít do další etapy a adekvátně fungovat, musí zvládnout aktuální úkoly daného vývojového období. Nestane-li se tak, objeví se vývojové potíže. Jednotlivá vývojová stadia jsou různými autory různě pojmenována, v zásadě se ale jedná o stádium námluv a sňatku, období mladého bezdětného páru, narození prvního dítěte a učení se zacházet s ním, rodina s malými dětmi, rodina se školáky, rodina s dospívajícími dětmi, období prázdného hnízda, stádium stárnoucí dvojice, úmrtí jednoho z partnerů. Autoři se shodují v tom, že

kritériem dělení jsou významné změny struktury v soužití rodiny, v dělení dominují situace spjaté s příchody, odchody a vývojem dětí, v souvislosti s tím zdůrazňují období přechodu a nutných změn. *Změny a úkoly* se vztahují jednak k situaci v rodině jako celku, k manželské dvojici, ale i k jednotlivým členům rodiny, přičemž všechny tyto změny spolu úzce souvisejí a prolínají se. Přechod z jedné etapy do následující lze ohraničit jednou zcela určitou událostí, jako je např. *svatba, narození prvního dítěte, vstup dítěte do školy, odchod do důchodu*, patří sem ale také *rozvod, potrat, nemoc, úmrtí, stěhování, změny socio-ekonomického statusu* atd. Po těchto změnách nastávají změny v celém kontextu uvnitř i vně rodiny – v interakcích s okolím. Jedná se o *posuny v rolích, očekáváních, v hierarchizaci moci, ve volnočasových aktivitách* atd. Právě ve stádiích přechodu, kde dochází k nejvýraznějším změnám, kdy je nutný skok k nové kvalitě, je ohrožena kontinuita dosavadního způsobu života. V důsledku toho může dojít i k řadě vývojových *krizí*, kdy už není možné zůstat stejným, ale nová cesta kupředu není otevřena nebo je velmi nesnadná. V těchto obdobích pomáhala našim předkům řada tzv. *přechodových rituálů*, které umožnily *čelit potížím, nejistotě a úzkosti* plynoucí ze změny statusu či životní situace. Takové rituály se vyskytují i v rodině současné. (I. Plaňava, 2000)

V. Frolec uvádí, že v životě člověka kulminuje období zrodu, dospívání a úmrtí, obsahující napětí počátku a konce. Kolem těchto bodů seskupili lidé své představy a pocity zafixované ve specifické obyčejové a obřadní podobě. V přelomových okamžicích života člověka je zakotven *celý cyklus rodinných obřadů a obyčejů, označovaných jako rituály přechodu*. Rodinné obyčeje a tradice mají kolektivní charakter, k jejich znakům patří sankcionovanost, normativnost, spontánnost, relativní stabilita a vývojový a významový posun. V životě jednotlivce i celé společnosti působí jako *sociální prostředek stabilizace společenských vztahů, včleňují se do morálních a právních norem, zabezpečují koordinaci chování a činnosti lidí*. V komplexu rodinného rituálního cyklu se vydělují čtyři základní skupiny, soustředěné kolem *narození, dospívání, uzavírání sňatku a úmrtí*. Jejich hlavním smyslem bylo *zajistit šťastný život jednotlivce a bezpečnost žijícího kolektivu*. V širším slova smyslu lze *mezi rodinné rituály zahrnout i další přechodové rity*, které jsou spojeny s biologickými a psychickými mezníky života jednotlivých členů. *Jsou vyjádřeny ve specifických úkonech vztahujících se k předělům života*, jako je první slovo nebo první krůček dítěte, dosažení pohlavní zralosti atd. Všechny tyto obyčeje sehrávají velmi důležitou roli v socializačním procesu jedince tím, že zprostředkovávají jeho *začlenění do rodiny i širšího kolektivu*, usnadňují *osvojování návyků, hodnotových postojů*, napomáhají *předávání kulturních informací*. Autorka dodává, že chceme-li přispět k pochopení problematiky

současné rodiny, je třeba vycházet z poznatků, že rodinné rituály nebyly a nejsou jen samoučelnou záležitostí, nýbrž že plní významnou funkci v systému společenské regulace a je nutno se jimi zabývat. (V. Frolec, 1985)

5. 1. Sňatek

Nejbohatěji rozvinutou skupinu rituálního cyklu tvoří svatba. Mísí se v ní obřadní úkony, pověry, právní normy, etika, obřadní pokrmy, projevy tradičního folklóru s dalšími prvky kultury. (V. Frolec, 1985)

Ve svatebních rituálech jsou zřetelné stopy nejjednodušších představ o řízení světa vyššími silami, ulpělo na nich snad nejvíce prastaré magie. Dodnes se považují jistá roční období za zvláště vhodná pro svatby, jiná nikoliv. Z popisu staročeské svatby vyplývá, že obřad a postup manželství předcházející měl mnoho funkcí. Předurčoval manželské role, umožňoval psychické zpracování protichůdných pocitů, které nutně sňatek vyvolává u snoubenců, rodičů i jiných členů rodiny. Vlastní spojení prováděné představitelem náboženského kultu mu vtisklo charakter posvátnosti a nezrušitelnosti, hospodářské zajištění bylo dohodnuto veřejně, rodiče dali k sňatku veřejný souhlas. Většinu proslovů obstaral družba, během obřadu se jeho hlavní představitelé slovně projevovali jen velmi málo, díky tomu nehrozilo, že se pro pohnutí nebudou moci vyjádřit. Družba poukazoval na choulostivá témata prostřednictvím průhledných symbolů (uváznutá zrnka rýže mluví o počtu dětí, výměna věnečku za čepec, který si nevěsta dvakrát strhne z hlavy a teprve potřetí si jej ponechá, symbolizuje vyrovnání se se svým novým stavem atd.) a svým projevem musel podle autora nutně uvádět přítomné do hypnotického stavu. Svatbu provázela řada písní, které jsou důležitým prostředkem pro vyjádření emocí. Dnešní svatba má ve srovnání se svatbou staročeskou velmi reduktivní podobu. Partneři se vybírají sami, jejich právní pozice je stejná, za vznik manželství jsou odpovědní pouze oni. Ekonomická podpora ze strany starší generace není věcí veřejnou, a už vůbec ne společensky požadovanou. Družba neexistuje. Souhlas se sňatkem dává představitel obce nebo církve. Dochovalo se například házení rýže a rozbíjení talířů, jen málokdo si je ovšem vědom významu tohoto symbolického chování. (V. Frolec, 1985)

„Psycholog pozorující svatbu při ní zaznamená mnoho projevů psychického napětí. Svatebčané vybuchují kvůli formálním maličkostem. Mnozí trpí psychogenními zdravotními obtížemi (migrénami, nevolnostmi).“ (O. Matoušek 1997, s. 54)

Svatba přestala být věcí veřejnou, stala se věcí ryze soukromou. Rituál se odehrává v okruhu nejbližších příbuzných a přátel, zveřejnění jakýchkoliv okolností svatby je věc osobního rozhodnutí. Někde se obřadní rituál ani neprovádí. Tento značný posun má ovšem za následek to, že komunita, ve které novomanželé žijí, jim již nikterak nepomáhá vyrovnat se s nepříjemnými pocity a podpořit je. Je poměrně málo prostoru na to, plně prožít takový významný přechod. (O. Matoušek, 1997)

5. 2. Narození dítěte, rodina s předškolními dětmi

Narození - tradiční obyčej a obřady při narození se obracejí k izolaci ženy během období menstruace, těhotenství a šestinedělí a k přijetí dítěte do společnosti. Projevuje se v nich snaha ochránit dítě i matku, zajistit jejich zdraví a život a dopomoci k tomu, aby dítěti byla zajištěna šťastná budoucnost. Obřadním aktem přijetí dítěte do společnosti byly křtiny. *Úvod* jako očistný obřad ukončoval izolaci šestinedělky. Významnou úlohu v životě novorozeněte hrála instituce kmotrovství a porodní báby. Přísně se dodržovaly ty zvyky a obřady, které měly matce a novorozeněti zajistit zdraví. O matku se přitom v porovnání se současností pečovalo více v šestinedělí než během těhotenství. K těhotenství se především vztahovala *řada pověr*, z nichž mnoho se dochovalo dodnes. Na rodičku zvanou šestinedělka se vázalo nejvíce zákazů a příkazů, dříve než absolvovala úvod. Ve skutečnosti se však jednalo o hygienickou a pracovní izolaci rodičky. Život ženy před a po porodu byl velmi rituálně vzorován. (V. Frolec, 1985)

Obřadní přinášení darů, tzv. *nošení do kouta* se praktikovalo ještě poměrně nedávno, po druhé světové válce. Původně měl tento zvyk zajistit rodičce především dostatek stravy a zařazení do společnosti plodných žen. Dodnes se mezi příbuznými, kamarádkami, sousedkami a kolegyněmi považuje za povinnost jít se podívat na novorozeně a přinést nějaký dárek. V tradici se také dodnes setkáváme s různými příkazy k *požívání jídel po porodu*, které by mohly být nepříjemné pro dítě. (V. Frolec, 1985)

Křest - dítě bývalo křtěno vždy druhý nebo několik málo dní po narození. Ke křtu chodívali jen kmotři, popř. porodní babka. Nikdy nesměla jít ke křtu matka, neboť za sebou ještě neměla úvod. Postupem času, také vzhledem ke snížení rizika zdravotních komplikací novorozeněte, se doba konání křtu posouvala. Dnes již není termín křtu pevně daný. Na křest se jde obvykle tehdy, až jsou matka i dítě zdravé. *Výběr kmotra* byl složitou záležitostí. Na kmotra spadaly finanční povinnosti vůči kmotřenci. Lidé ale odmítali kmotrovství jen výjimečně, neboť bylo považováno za čest a jeho odmítnutí za vážný přestupek. V povědomí

lidí dodnes přetrvává názor, že odmítnout kmotrovství se nesmí, málokdo si dovolí tuto funkci nepřijmout. Funkce kmotrů se dnes zredukovala jen na obdarování kmotřenců při křtu, nejčastěji penězi – dříve se dávaly do peřinky, později ve formě vkladu na spořitelní knížku, aby se jich peníze držely celý život. Děvče často dostává zlaté náušnice nebo přívěšek na krk. (V. Frolec, 1985)

Křestní jméno jako základní prvek osobní identity se dnes už nedává podle tradičních pravidel. Tradiční model spojoval výběr křestního jména s duchovním příbuzenstvím⁴⁸. Duchovní spřízněnost a výběr křestního jména zaručovaly spřízněnost mezi generacemi. Postupně volili první křestní jméno biologičtí rodiče, nikoliv duchovní, a dávali dítěti jméno podle svého vlastního výběru. Dítě v současné rodině už neztělesňuje své duchovní rodiče, křestní jméno je samo o sobě hodnotou a individuálním znakem. Tento přechod vyjadřuje současně změnu mezigeneračních vztahů i osobní identity. Autor dále uvádí, že ani dnes ale není výběr křestního jména zcela náhodný, řídí se určitými pravidly, i když méně patrnými. Ve chvíli narození je jméno vybráno ze zásoby dané momentálními společenskými omezeními a tlaky, módou a názory, které alespoň z části symbolizují boje společenských skupin. Nejčastěji se určité křestní jméno vyskytuje ve vyšších společenských vrstvách (myšleno v souvislosti se vzděláním) a postupně se „dostává dolů“. Křestní jména tak veřejně označují hodnotu, kterou si rodiče vědomě či nevědomě přejí dát svým potomkům. (F. de Singly 1999)

Přechod k rodičovství: je nejvýznamnějším přechodem v rodinném cyklu a v našem životě vůbec. Část je spojen s osobní krizí i s obdobím první manželské krize. A. Rosiová systematizuje jedinečnost tohoto přechodu do čtyř aspektů:

- Jedná se o přechod, k němuž dochází pod silný kulturním tlakem, orientovaným zejména na ženu.
- Je to přechod, k němuž dochází mimovolně. Dítě může být počato i neplánovaně.
- Přechod k rodičovství je přechod nerevokovatelný. Dítě se ovšem nedá vzít zpět nebo vyměnit za jiné. Zdá se, že právě zde naše oproštění se od tradice přináší problémy, neboť mnohá těhotenství a mladá rodičovství provází řada krizí. Jakoby schází informace a jasný rámec toho, co rodičovství přináší, v čem jsou jeho klady a zápory.
- Je to přechod zlomový. Ostatní životní přechody mají jakousi přípravnou periodu - sňatek je připravován při námluvách, odchod posledního dítěte a fáze „prázdného

⁴⁸ Jméno svého kmotřence vybíral kmotr nebo kmotra. Prvorozené dítě mělo za kmotra dědečka z otcovy strany a za kmotru svou babičku z matčiny strany. Druhé dítě mělo za kmotra staršího otcova bratra a za kmotru starší matčinu sestru. Nejstarší chlapec nesl jméno svého děda, nejstarší dcera jméno své babičky. (V. Frolec, 1985)

hnízda“ signalizuje změna vztahů a může být naplánován a připraven, odchod do důchodu je znám a může být aktivně připraven dlouho dopředu. Těhotenství připravuje ženu na mateřství fyziologicky, ale ne sociálně – dítě, které tu nebylo, tu najednou je. Řada maminek zažívá po narození svého prvního dítěte šok. (I. Možný, 1999)

H. Klímová (1989/1990) poukazuje na to, že raná interakce matky s dítětem se čím dál více prokazuje jako nesmírně významná. Má velmi symbolický a rituální charakter. Autorka v této souvislosti upozorňuje na *rituální vyjádření agrese* a jeho pozitivní přínos z pohledu kleiniánské terapie. Etologie objevila způsob, kterým živočichové své agresivní chování proměňují v náklonnost. To samé dělá i matka (i otec) s dítětem – vyhazuje dítě do vzduchu, kouše ho do krku, boří se obličejem do jeho břicha, vrčí na něj – zachází s ním podobně jako šelma s kořistí a nijak si nezadá s agresí dítěte. Dítě je vydáno na pospas a cítí, že by mohlo být uloveno, napadeno, ale že k tomu nikdy nedojde, neboť matka ho má ráda. Tento prožitek je nejdůležitější, co z celé této symbolické interakce vyplývá. Opakované výhružné projevy se vždy ukáží jako plané, jako hra, během které je dítě ubezpečeno, že je chtěné a přijímané, rituálem je agresivní chování matky i dítěte, jeho orálně sadistické přání, neutralizováno. Dítě pak necítí vinu za svou vrozenou agresi, která je rodičovským rituálem odpuštěna⁴⁹.

Rodičovský i milostný rituál jako neverbální akt pomáhá vyrovnávat vztahy mezi mužem a ženou, mezi matkou a dítětem pomocí intimity a existenciálního vztahu dvou lidí. Podle Klímové má současná krize rodiny, prázdnota ženského osudu a postoj - dítě jako předmět, své kořeny i v úpadku obou vitálně důležitých podob lidského rituálu. (H. Klímová, 1989/1990)

Mezi matkou a dítětem dochází hned po narození ke sladování krátkých i dlouhých interakčních rytmů, neboli rytmu spánku a bdění a vln zájmů o přímý kontakt. Instinktivní základ rodičovského chování je nepochybný. (I. Možný, 1999)

G. Kaufmann-Huberová (1998) uvádí, že narození dítěte s sebou v každodenním životě přináší velké změny, které mohou být i přes veškerou radost zdrojem potíží či krizových situací. V tomto novém, tajemném období s neznámou malou bytostí mohou matce pomoci rituály, které by měla utvářet podle svého vlastního citění. Příkladem takových rituálů může být *přebalování* či *koupání* dítěte, které se může snadno změnit v radostnou péči. Matka

⁴⁹ „Matka jako by sdělovala: jsi malá, bezbranná a svých potřeb se domáháš výdobytky z mého těla; přijímám tvoji agresi a předávám ti svoji, abys poznalo, že mé dary, má oběť neplynou ze slabosti, ale z něčeho daleko cennějšího, co ti zaručuje bezpečí a život“. (Klímová, 1989/1990, s. 44)

si může s dítětem povídat, mazlit se, masírovat je. Dětská masáž i celá péče o tělo může být velmi dobře utvářena jako rituál. Přitom se dá rychle vypořádat, co se dítěti líbí, a je velmi důležité, aby pečující osoba měla z tohoto počínání radost. *Kojení* je doba, kdy je matka s dítětem skutečně sama a může se mu plně věnovat. Měla by tu být pro dítě a jen pro ně. Ze strany matky je třeba velké schopnosti vcítění, jak a kdy bude kojení probíhat. Každá matka musí sama hledat to, co je pro ni a dítě správné, *rytmus* se dá těžko předepsat. Postupně je možné přijít na to, kdy se chce dítě jen trochu pochovat, kdy pláče únavou a kdy chce být skutečně kojeno. Pak je možné rozložit průběh dne bez zbytečných známých násilností (krmit dítě jen v předepsanou dobu nebo naopak při každém zaplakání). Dítě by v tomto období mělo získat *cit pro sled určitého jednání*. To je možné jen tehdy, když tento sled zůstává stále stejný. *Rituály rodičů* jsou zde tedy nepostradatelné jak pro dítě, tak pro ně samé. Matka má v takovém případě možnost získat pro sebe nezbytný čas k oddechu a její dítě bude zažívat takový rytmus, který je základním předpokladem pocitu bezpečí. V období prvního roku věku jsou asi nejvíce nápadné a důležité *uspávací rituály*. Může jimi být modlitba, čtení pohádek, ukolébavka, uspávací hudba atd. Mnoho rodičů si stěžuje, že děti v noci nespí, pláčou, že musí každou chvíli vstávat. Poruchy spánku působí nepříznivě na vztah rodičů k dítěti i na vzájemný vztah rodičů mezi sebou. V tomto věku, je-li dítě zdravé, mohou být spací poruchy způsobeny tím, že dítě nikdy nepoznalo uspořádaný průběh dne. Autorka proto doporučuje pokusit se dát celému dni nějaké *pravidelné schéma*, vymyslet uspávací rituál a v noci dítě utišit vždy stejným způsobem⁵⁰.

Rituály v raném věku *zprostředkovávají první struktury*, pomáhají *lépe se orientovat a důvěřovat svému okolí*, čímž se posiluje základní důvěra. Slouží dítěti jako pomocníci, cítí-li se osamělé nebo když se bojí. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

Batole se podle linie rodinných pravidel poprvé učí mapovat, jak funguje společnost. Také cítí jistotu, pokud ví, kam až může zajít. Je pro ně mnohem lepší, když má jasné uspořádání, které mu umožní situace předvídat a pomáhá mu v sebeovládání. (J. Cleese, R. Skynner, 1999)

⁵⁰ „Začíná to zaháněním Jendy do pokojíčku, aby se svlékl ... on to různě protahuje, blbne u toho, to už je taková hra, ..., pak následuj koupání. Většinou se s ním koupu já, je to často jediná chvíle, kdy si s ním můžu popovídat, když přijdu z práce, kdy s ním můžu být sám. Pak si oblíkne župan a jde dát mámě pusku, ta se mezitím stará o dcerku, pak následuje zahánění do postele. Nejdřív si vybírá knihu, kterou chce číst – většinou si vybere to samé, chce to slyšet pořád dokola, pak se krátce pomodlíme a když odcházíme, pustíme mu nějaké CD s pohádkou, tomu ještě předchází další hra, jak si to CD vybírá. No, a když se mu nechce, tak to ještě různě protahuje – musí na záchod, napít se a tak.“ (Kuba)

„Ovšem nejvíc ritualizované je ukládání dětí do postele. Musí se udělat přesně procedura jinak se klidu nedočkáme. Procedura je - čtení knížek, medicína (nějaké vitamíny a železo), čištění zubů, nočník u Daniela, zpěv několika písní, modlitba s Danielem a sfoukávání světla (elektrického) a spánek. Podobně je to s drobnými spánky během dne. (Milan)

Období batolete je období plné konfliktů, i zde mohou podle G. Kaufmann-Huberové (1998) pomoci rituály. *Uspořádaný průběh dne*, sám o sobě již rituál, je pro malé dítě výbornou pomocí v orientaci a matce dopomáhá k tomu, aby měla více volného času. Už začátek dne může probíhat rituálně, vždy stejným způsobem. Je v podstatě jedno jak, důležitá je forma, nikoliv obsah. Totéž platí pro celý průběh dne. Důležité je, že existuje struktura, která se dodržuje. Podle autorky nesmí během dne chybět doba, kdy se dítě zaměstnává samo. Autorka dokonce doporučuje dobu hraní striktně dodržovat ve stejný čas, kdy se matka oddává svému odpočinku (pití kávy, čtení atd.). Dítě se tak učí respektovat matku i její potřeby a rozvíjet vlastní tvořivé schopnosti. Stejně tak je důležité naplánovat čas, kdy je tu matka jen pro dítě. Rozhodující je přitom kvalita, nikoliv kvantita času.⁵¹

Rituály *období vzdoru* by tedy měly napomáhat *lepší orientaci v průběhu dne, posilování sebedůvěry a respektování hranic v kontaktu s druhými osobami*. Stejně jako v předešlém období i zde napomáhají rituály *odpoutávání od matky a opětovnému přibližování*. Pomáhají *vyjadřovat strach a zlost v chráněném rámci a nacházet důvěru v lásku rodičů*. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

V *předškolním období* jsou velmi důležité *pohádky*. Dítě zažívá strach a nejistoty plynoucí z neznámého a z bezbřehosti své fantazie. V pohádkách líčí vývojové kroky, jak se vyskytují v životě, při vstupu do školy, svatbě, uprostřed života atd. K rituálnímu vyprávění patří, že je tento čas utvářen společně s dítětem nebo dětmi. V určitých obdobích by děti rády slyšely některé příběhy stále dokola. Právě to patří k rituálu⁵². Příběh se opakuje, dokud nesplní svůj účel, dokud není problém vyřešen. Chtějí-li děti slyšet stále totéž, týká se příběh právě jejich problematiky a přináší jim možnosti řešení⁵³. Rituály v tomto období, kromě toho,

⁵¹ Kaufmann-Huberová uvádí příklad malé holčičky s Downovým syndromem, vyrůstající ve velké domácnosti se třemi, téměř dospělými bratry. Zdálo se, že vše je v pořádku, Anežka se dobře vyvíjela, jen se jí nedařilo posadit se na nočník. Urputně se bránila a musela být přebalována jako miminko. Byla to totiž jediná doba, kdy tu byla matka jen pro ni. V Anežčině životě neexistoval jiný rituál. V rušné domácnosti chyběla pravidelnost, doba jídla se měnila a s ukládáním k spánku se to nebralo tak přesně. Matka velmi rychle pochopila, že by měla jednat jinak. Posadila Anežku na nočník a začala předříkávat básničky. Anežka seděla a poslouchala. Tato procedura se několikrát opakovala a zakrátko se Anežka naučila kontrolovat své vyměšování. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

⁵² „*Nejdřív je večerníček, večere, společné koupání, úklid hraček, dceři pak čtu pohádku a syn tak různě – hodně dlouho to bylo tak, že jsem musela zpívat určité písničky, vždycky v tom samém pořadí, pak pusa na dobrou noc a otevřené dveře k nám.*“ (Daniela)

⁵³ Z pohádky „O Jeníčkovi a Mařence“ byla pro jednu holčičku důležitá scéna, ve které otec láskyplně vítá děti vracející se domů. Chtěla ji vždy znovu slyšet, to ji dodávalo síly překonat ošklivé scény s otcem, který byl alkoholik. Dalším příkladem může být příběh samotné autorky, po které její vlastní děti v určitém období vyžadovaly, aby jim hrála čarodějnicí z výše zmíněné pohádky. Strčily ji do pece vyrobené z papírových krabic a po nějaké době ji s přátelským výrazem vyzvaly, aby vylezla ven, a chtěly, aby byla zase jejich máma. Vyjadřovaly tím touhu po odpoutání, samostatnosti a zlost na mámu, která je drží u sebe. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

co již bylo výše řečeno, mohou navíc umožnit *lepší zvládnání strachu, snazší přizpůsobení se skupině vrstevníků*. Také mohou podpořit *rozvoj vnímání reality*, nezbytný pro školu. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

K zvládnání psychologických problémů růstu, jako je překonávání narcistických zklamání, sourozenecké žárlivosti, schopnost vzdát se dětských závislostí a získat pocit vlastní jedinečnosti, smyslu pro morální závazky atd. potřebuje dítě porozumět, co se děje v jeho vědomé bytosti, aby si pak snáze mohlo poradit s tím, co se děje v jeho nevědomí. Tomuto porozumění mohou dopomoci právě pohádky. (B. Bettelheim, 2000) Významnou součástí tohoto období je také *hra*, která má sama o sobě rituální charakter⁵⁴.

Děti mají rádi rutinu a rituál je rutina se zvláštní vůní. Jsou přítomna speciální slova, zvyky, jídlo a písňe. Děti se většinou mohou chovat spontánně, hlasitě, potrhle, nebo naopak velmi tiše. Chování, za které je rodiče většinou kárají je nyní povoleno, smí jíst sladké, jít pozdě do postele atd. Zvláště pro malé děti je rituál příležitostí, kdy jsou plně zahrnuty do rodinného dramatu, nebo jsou dokonce ti nejdůležitější a užívají si plné pozornosti dospělých⁵⁵. A hlavně, nemusí se starat o to, co bude následovat nebo co se od nich očekává. Děti nejenže milují rituály, ale díky jejich úžasné kombinaci předpověditelnosti a zvláštnosti je především potřebují. Pro malé děti je rituál kotvou. Jsou šťastné a hrdé na to, když mohou vykonat svou část rituálu a když jim dospělý svým chováním nebo slovy odpovídají přesně tak, jak očekávaly. Jsou uchvázeni svou kompetencí a jsou si jisti tím, že svět má nějaký řád. Očekávají, že když se vzbudí uslyší „Dobré ráno“ a ujistí se, že svět funguje tak, jak má. Nikdy totiž opravdu nevědí, kdy se ráno vzbudí, kam se ten den podívají, co jim dáme na sebe a co dostanou k jídlu. Neumí ještě pořádně používat řeč, nejsou si zcela jisté, zda jim někdo, zvláště lidé, které milují, skutečně porozumí na co že to mají chuť a co si chtějí obléci. Svět je obrovský, nepředpověditelný a mimo jejich kontrolu. Rituály poskytují více než jen komfort nebo zvyk a jsou užitečné nejen pro malé děti a batolata. Děti každého věku zápasí s tím, že svět kolem nich se mění, zvětšuje, i oni sami a jejich tělo se mění, roste. Jakmile jsou větší,

⁵⁴ Vztahem mezi rituálem a hrou se podrobněji zabýval holandský historik kultury J. Huizinga . Ve svých úvahách uvádí, že *rituál vznikl ze hry a je vlastně hrou*. Při provedení rituálu i při hře dochází k dočasnému zrušení obyčejného profánního života. Svou formou pokaždé přenáší účastníky do jiného světa. Rituál je hran, koná se uvnitř vymezeného hracího prostoru jako slavnost, tj. radostně a svobodně. Je pro něj ohraničen zvláštní, dočasně platný svět. (J. Huizinga , 1971)

Tématem vzniku rituálu a hry se zabýval i C. Lévi-Strauss. Každá hra má určitý soubor pravidel, podle nichž se dá hrát velké či snad neomezené množství partií. Rituál, který se také hraje, lze považovat za „privilegovanou“ partii. Její výjimečné postavení vysvětluje tím, že výsledkem je určitý typ rovnováhy mezi hráči či týmy (C. Lévi-Strauss, 1996).

⁵⁵ „...dárky rozdávaly vždycky děti, každý rok někdo jiný, střídaly se...“ (Iva)

snaží se skočit po čemkoliv, co jim pomůže uchopit smysl toho všeho a co je ve všech těch změnách kolem konstantní, neměnné, jisté. (M. Cox, 1998)

5. 3. Rodina se školními a dospívajícími dětmi

Důležitými mezníky v životě rodiny je zde návštěva školy dítětem, dříve i první přijímání. *Škola* s sebou přináší řadu změn, a tím i obtíží. Jednou z nich je například vyrovnání se dítěte s vlastním vztekem, agresí, plynoucími z realizace sebekázně a orientace na výkon. V souvislosti se školou upozorňuje G. Kaufmann-Huberová také na *společně prováděné rituály*, které mají vždy velký efekt. Jejich autory mohou být rodiče, děti i učitelé, aniž by je za ně považovali. Také většina skupinových her, v tomto věku velmi oblíbených, má zřetelně rituální rysy, aniž by se daly přímo označit za rituál. Hrají se v určité denní či roční době a mají přesná pravidla. Chlapci a dívky ve školním věku také zpravidla rádi zakládají nějakou *partu*, která má své tajné místo nebo obydlí. To má s rituály společné velmi mnoho. Už přijímací procedura je rituálně uspořádána. Přisahá se věrnost, někdy se podepisuje krví společná listina, jsou stanovena pravidla, která musí každý dodržovat. Rituály *ve školním věku* mohou být prospěšné při *posílení autonomie, usnadňují kontakt s vrstevníky* a pomáhají při řešení konfliktů novým způsobem. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

W. H. Quinn, N. A. Newfield a H. O. Protisky se zabývají rituály přechodu v období *adolescence*, které podle nich patří k rodinnému vývoji a změně a podněcují individuální vývoj a fungující rodinnou organizaci. Kulturně definované a akceptované rituály přechodu, které bylo dříve v rodinách s adolescenty možno spatřit, dávaly průchod řadě mlhavých a bezsmyslných adolescenčních očekávání a prohlášení. Odklon od této praxe pak rušivě zasahuje do stability rodinného systému a do schopnosti rodiny během tohoto stádia životního cyklu podporovat smysl pro vzájemnou oddanost. (W. H. Quinn, N. A. Newfield, H. O. Protisky, 1986)

V. Frolec uvádí, že rozhodující etapou procesu socializace je právě přechod mladých lidí mezi dospělá, doprovázený dříve systémem iniciačních rituálů. Mezi takové rituály patřily například postřížiny, při nichž se mladým lidem stříhal pramen vlasů. Prvky postřížin se zachovaly například při biřmování, při odvozech chlapců na vojnu, někde při narozeninových zvyklostech, výročních obyčejích, slavnostním přijímání do cechovních řádů, přijetí mezi vysokoškoláky - *beánie*, ukončení školy – maturita nebo promoce, převzetí občanského průkazu. Řada těchto iniciačních zvyků ovšem postupně úplně vymizela, jiné přežívají v pozmeněné či redukované podobě nebo přestaly plnit svůj význam a zůstaly jen prázdnou

formou. V dnešní době je právě nedostatek iniciačních rituálů velmi viditelný. (V. Frolec, 1985)

Jak již bylo řečeno, potřeba projít iniciací je hluboce uložený vzorec, který v případě, že mu není umožněno projevit se v rámci kulturou stanovených rituálů, může nabývat různých podob. Dospívající se uchylují k řadě různých charakteristických způsobů chování, kterými se snaží přiblížit prožitku iniciace – členství v různých partách; změna vizáže hlásající příslušnost k určitému společenství – oblečení, piercing, tetování; prověřování vlastních schopností a možností; braní drog atd. Toto chování je často dospělými odmítané, nepochopené a v rodině přináší řadu problémů⁵⁶. G. Kaufmann-Huberová poznamenává, že neoficiální rituály přechodu v pubertě a v adolescenci se nedají vždy na první pohled rozpoznat. Označuje je jako rituály dílčí, neboť krize tohoto věku se může protáhnout na léta. Právě proto se u nás tato fáze stala vysoce problematickou. Nová náboženství, mládežnické sekty a extrémní náboženská seskupení dávno rozeznaly potřebu mladých lidí. Nabízejí mladým lidem rituály a tím je vtahují do svého společenství. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

H. Klímová se v rámci svého příspěvku o pohledech na různé formy feminismu zabývá i problematikou poruch příjmu potravy a zmiňuje jejich podobnost s iniciačními rituály dívek přírodních národů. Jako příklad uvádí prostředí kolejních kampusů, internátů, kde anorektické chování nabývá téměř podoby epidemie a kde se nabízí srovnat tuto kolektivní podobu s tím, co ve skutečnosti porucha jídla splňuje, totiž s rituálem přechodu⁵⁷. U přírodních národů se přechodové rituály ustavily z přirozené vývojové potřeby a plnily několik podstatných úkolů: především proměňovaly jedince na jeho cestě z jednoho vývojového období do druhého, pomohly aktuální období uzavřít a do nového vstoupit a také umožnily vstoupit do kultury kmene. Podle K. Cherninové dnes takový přechodový rituál schází a jelikož je tato potřeba v kolektivním nevědomí zakotvena, usilují ženy místo o proměnu osobnosti o proměnu těla. Jelikož ale toto chování nevede k žádoucímu cíli, potřeba proměny se stává kolektivní neurózou. V ženské posedlosti jídlem se skrývá potřeba

⁵⁶ „Myslím, že má taky spousta lidí potřebu si ten rituál nějak dělat, když si čteš jak to měly primitivní národy - tak třeba způsob oblečení, řeč, drogy – dostat se někam jinak – to se teď taky objevuje.“ (Fialka)
Více viz. kap. 1. 6. Rituál v dnešní době

⁵⁷ Podstatná je v této souvislosti separace dívek od matek a soustředění do jednoho společného domu; praktiky sebetřýznění – zde spánková a potravní deprivace; záměna dne za noc a noční vyčerpávající tance; sebezdrbení – malování, ozdoby, tetování, piercing; posvátné předměty – různé přívěšky, fotografie, plakáty; tajné kultické hovory – zde především o jídle a dietách; symbolický význam přiřítaný jídlu – jídlo jako zásluha, či prohřešek; potřeba očisty po zhřešení jídlem; řetězové předávání těchto praktik a kolektivní sdílení. (H. Klímová, 1989/1990)

znovu získat spojení s tajemstvím vlastního bytí – se schopností stvořit život a potravu skrze své tělo. (H. Klímová, 1989/1990)

Problémy s jídlem jsou v rodině označovány jako provokace, schválnosti, nevychovanost, zlovůle, zkoušení hranic atd., tedy signál, který má nějaký komunikativní význam, týkající se generačních vztahů v rodině nebo vztahů mezi rodinou a společností či kulturou. Tyto metafory jsou pro rozuzlení problému velmi důležité. (J. Špitz, 1997a)

Shrneme-li hlavní smysl rituálů v pubertě a adolescenci, pak spočívají především v nalezení vlastní identity, v poznání svého nadání a svých silných či slabých stránek, v odpoutání od rodičů (rodiny)⁵⁸, nalezení nové stability rodinného systému a samozřejmě ve zvládání strachu, protože každý z těchto kroků znejistuje.

5. 4. Rodina ve fázi opouštění hnízda, stárnoucí dvojice

V době, kdy děti odcházejí z domova a rodičům se od jejich rodičovského břemene odlehčí, mohou si dovolit experimentovat se svou rolí, nemusí už tradici tolik respektovat. Ženy po čtyřicítce mění své postoje od tradičně ženských k emancipovanějším – jsou ráznější, než bývaly předtím, emočně vyrovnanější, více se orientují na výkon, realizují se v mimorodinných záležitostech. Muži se také mění, analogicky ke svým partnerkám – zajímají se více o lidi, uvědomují si více své emoce, sdílejí ochotněji své prožitky. Do popředí zájmu se dostává profese, sociální kontakty a koníčky. (O. Matoušek, 1997)

Rituály zde mohou, stejně jako v předchozích obdobích, pomoci uspořádat chod dne tak, aby tyto činnosti měly v průběhu dne své místo a byly druhým partnerem akceptovány.

V. Satirová nabádá k tomu, aby si lidé našli dostatek času a záměrně si uvědomili, že něco končí a něco nového začíná. Našli si čas na přechodové období, ve kterém bude dostatek prostoru zhodnotit ztráty i zisky, které nové životní období přináší. Autorka popisuje takový *rituál ztráta – zisk* zvláště v období *přechodu do důchodového věku* a dodává, že je to důležité nejen zde, ale v období každého přechodu. Je na místě dopřát si čas na osobní přechodový rituál, sečíst klady i zápory toho co bylo a hledat smysl, který by se hodil k novému životu. Jen se budeme moci skutečně odpoutat a užívat si další etapy se vším, co nám může přinést. (V. Satirová, 1994)

⁵⁸ Zážitek, který Jana považuje za přechod do dospělosti, v době kdy se rodina rozkmotřila. „Bylo pro mě těžké najít si novou identitu v tom systému, musela jsem si v tom najít svou roli, protože najednou byla nová, změnilo se to. Ze začátku jsem fungovala jako zprostředkovatel a jako spojka, což bylo děsivý v tom, že na mě všichni naléhali, že chtěli něco... a v momentě kdy jsem se z tohoto postavení spojky vyvázala, tak jsem měla pocit, že jsem dospěla. Dospěla jsem k tomu, že jsem dospěla, ... protože jsem si vytvořila pozici, která je nad nebo mimo ten systém, svojí nezávislou.“ (Jana P.)

Smrt jako člen rodiny, rituály spjaté s umíráním - v této fázi života rodiny, ale stejně tak i kdykoliv předtím jsou velmi důležité rituály spjaté s úmrtím. V nich se projevuje strach ze smrti, jako jeden z obecných a hluboce zakořeněných lidských instinktů. Strach před mrtvou osobou a lítost a smutek hrají v lidové obřadnosti hlavní roli. Udržují se u národů na různém stupni společenského vývoje, zabezpečují udržení přízně zemřelých a zároveň izolovanost od nich. V této souvislosti stojí v popředí kult předků, promítající se do každodenního života. Prvky tohoto kultu se udržují nejen při úmrtí a uctívání památky zesnulých, ale i při hodovní tradici – o Štědrém večeru, při svatbě atd. Smrt v rodině přinesla zpravidla posun ve funkcích jednotlivých rodinných příslušníků, tato změna byla také rituálně ošetřena. Předávání a rozdělování majetku bylo například znázorněno rozpůlenou mincí, jejíž jedna půlka se vložila do rakve a druhá hodila do stavení nebo přibila na roh stolu. Nebo dávala žena zemřelému hospodáři peníz na znamení toho, že od něj přebírá majetek a celé hospodářství. (V. Frolec, 1985)

Lidská obeznámenost se smrtí byla od nepaměti velmi důvěrná, smrt byla centrem života stejně tak samozřejmě jako to, že hřbitov ležel v centru každé obce. Umíralo se doma a umíralo se častěji než dnes. Rodina se postarala o svého mrtvého, umyla ho, muži ho vynesli na ramenou přes práh domu. Smrt působila jako jeden z nejvýznamnějších jednotících motivů rodinného života, udávající rytmus veškerého dění. Toto se změnilo docela nedávno. Je možné se dočkat smrti ve vysokém věku, aniž bychom zahlédli, jak se umírá. Málokdo ví, co jsou to vigilie, není kde sedět u lože umírajícího. Moderní společnost nás chrání před nepříjemnostmi umírání a smrti. Smrt zabstraktněla, chybí nám ustálený mechanismus, jak se s ní vypořádat. Místo zintimnění používáme odstup, místo mytizace racionalizaci. Řadu okolností se snažíme nevidět. (I. Možný, 1990)

I naši předkové se smrti báli a vlastní zejména, rodina jim ale v jejich těžké chvíli stála po boku a umírání vypadalo po staletí jinak než dnes. Každá kultura si vypěstovala nějaký mechanismus, který pomáhal učinit tento prázákladní strach snesitelným. Naši předkové měli vypracovaný rituál rodinného umírání a nesli si celý život hodnotu v podobě přání šťastné smrti. Šťastná smrt se netýkala dětí, jenom dospělých. Smrt dítěte byla věcí tak obvyklou, že se jí v podstatě ani nenarušil rytmus všedního života. Umírání zralého člověka, člena rodiny, po kterém zůstává v domácnosti prázdné místo bylo rodinnou událostí, zvláštním, slavnostním a plně předvídatelným okamžikem, ve kterém nikdo ze zúčastněných nezůstával na pochybách, co má dělat, jak se má chovat. Umírající i jeho rodina byli vedeni rituálem, který jim poskytoval oporu, útěchu a vyrovnanost. Když člověk shledal, že nadešla jeho hodinka, sdělil to svým nejbližším a nikoho ani nenapadlo mu to vyvracet nebo jeho stav brát

na lehkou váhu. Zapřít umírajícímu do tváře, že jeho dny jsou sečteny, se v tradiční společnosti považovalo za naprosté morální selhání a cynismus nejvyššího řádu. Člověk umíral v kruhu svých blízkých a věci probíhaly podle ustáleného pořádku⁵⁹. (I. Možný 1990)

P. Ariès uvádí, že i dnes smrt organizuje náš rodinný život a rodina se vyrovnává se smrtí svých členů. Všichni, co se narodili, také umírají. Ale rozdíl mezi tím, jestli lidé umírají častěji jako děti nebo jako velmi staří lidé, je velmi podstatný. Autor ovšem uvádí, že i dnes má smrt v dětském věku svou specifickou podobu, jsou jí potraty. (P. Ariès, 2000)

Ačkoliv se podstatně změnil postoj k smrti a umírání, ani současný život se nevymanil ze železného zákona svého konce. Jen rodina je tomu méně přítomna. Péče o mrtvé a umírající je obstarána cizími institucemi, často z pochopitelných důvodů, ovšem velmi izolovaně. Lidé jen velmi zřídka umírají doma, příbuzní mají často možnost se se svým zesnulým rozloučit až během pohřbu. Navíc se jako společný rituál koná většinou až týden po úmrtí, kdy je nejhorší smutek již prožit. Je nahlížen jako drastická událost, kterou je dobré co nejvíce zkrátit a rychle ukončit. Fáze mezi úmrtím a pohřbem zůstává prázdná a ani pohřeb sám nenabízí pozůstalým klidné rozloučení, vše působí poněkud abstraktním dojmem. S blízkými, kteří nám zemřeli, se většinou loučíme v duchu, každý po svém, často za pomoci svých „soukromý rituálů“ jako je chození do kostela, uklízení pozůstalých věcí po mrtvém, prohlížení fotografií atd⁶⁰. V horším případě je smrt popírána, jako by se nic nestalo, dokonce se nedoporučuje dětem se pohřbů účastnit. Výjimku začíná tvořit systém péče v hospicích⁶¹.

J. Špitz uvádí, že k rodinnému stylu současné doby patří snaha ochránit dítě před skutečnou, živou konfrontací se smrtí, zvláště když k ní dochází v časných vývojových obdobích dítěte. Na jedné straně to může představovat určitou pomoc dítěti, na straně druhé takovýto postup oddaluje získání osobní zkušenosti a vytváří vývojovou nepřipravenost a disproporci. (J. Špitz, 1997b)

⁵⁹ □ Umírající v duchu prošel celý svůj život a vzpomněl na své předky, se kterými se setká, prožil lítost nad utrpením, které způsobil druhým, poprosil ty, kdo ho obklopují, aby mu odpustili, požehnal jim a popřál každému, co považoval za vhodné, uvážlivě rozdělil to, co po něm zůstalo, a vyslovil přání, kde by chtěl být pochován. Byl-li katolík, vyzpovídal se a přijal poslední pomazání. Pak poručil svou duši bohu a čekal. Ne všem se podařilo takto umřít, ale všichni si přáli šťastnou smrt, věděli přesně, jak vypadá. Tento důstojný způsob smrti se neměnil po věky. (I. Možný 1990)

⁶⁰ Jana vypráví zážitek, kdy se nemohla zúčastnit pohřbu svého dědečka, byla na to podle rodičů moc malá, nevzpomíná si, jak se s tím tehdy vypořádala, ale jako starší si ve svém deníku s dědečkem povídala, měla pocit: „... že jsem se s ním vlastně nerozloučila, že jsem si s ním povídala, nebo že jsem na něj myslela nebo o něm přemýšlela. Ví, že jsem ho přímo oslovovala a ptala se ho na nějaký věci. Já jsem s ním furt nějak v kontaktu. A to pak vlastně zůstalo stejný i s babičkou. Pro mě chodit na hřbitov, nemá zas tak moc význam, protože mám pocit, že jsem s nima v kontaktu pořád.“ (Jana P.)

⁶¹ Více viz. Empirická část – Přechodové rituály v průběhu života

Zármutek je pro nás významným aktem lásky. V. Satirová se rodičů ptá, zda mají nějaká pravidla pro to, jak dlouho se rmoutit? U dětí, které nevidí důkazy smrti milovaného člověka a jsou bez pomoci v době, kdy se musí se svým zármutkem vyrovnat a začlenit toto úmrtí do svého života, se mohou vyvinout vážné citové zábrany. Přijmeme-li realitu smrti, stane se náš život opravdovější a hodnotnější zkušeností. (V. Satirová, 1994)

Pro děti je velmi *důležité* nějakým způsobem *vyjádřit svůj smutek*. Stejně tak se potřebují smířit s faktem, že všichni tvorové jsou smrtelní. Snažíme se, v dobré víře, děti chránit například před informací o smrti příbuzných nebo jim nedovolit pohřbít své oblíbené zvíře⁶². (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

Rituály spjaté s úmrtím by měly, stejně jako jiné krizové rituály, - *dodat sílu k překonání krize, připustit a zpracovat strach, umožnit novou orientaci, nastavení na novou situaci*. Někdy musí být takové rituály vymyšleny, jindy je možné sáhnout zpět k tradičním formám, většinou však vznikají spontánně.

5. 5. Shrnutí

Stejně jako život jedince, je i život rodiny jako celku rozčleněn do několika významných etap, které přinášejí řadu vývojových úkolů a problémů a jsou navzájem odděleny tzv. přechodnými stádii a krizovými momenty. Má-li rodina zdárně přejít do další etapy a adekvátně fungovat, musí zvládnout úkoly aktuální etapy svého vývoje. Nestane-li se tak, objeví se vývojové potíže a krize. V těchto obdobích pomáhala našim předkům řada tzv. *přechodových rituálů*, které umožnily *čelit potížím, nejistotě a úzkosti* plynoucí ze změny statusu či životní situace. Takové rituály se vyskytují i v rodině současné. V komplexu rodinného rituálního cyklu se vydělují čtyři základní skupiny, soustředěné kolem *narození, dospívání, uzavírání sňatku a úmrtí*. Jejich hlavním smyslem bylo *zabezpečit život jednotlivce a skupiny* v obdobích, kdy dochází k nejvýraznějším změnám a je ohrožena kontinuita dosavadního způsobu života. Existují i další mezníky rodinného života, jako je *vstup dítěte do školy, odchod do důchodu, ale také rozvod, potrat, nemoc, úmrtí, stěhování, změny socio-ekonomického statusu* atd., kde mohou být rituály významným pomocníkem. V životě jednotlivce i celé společnosti působí jako *prostředek stabilizace vztahů, včleňují se do*

⁶² Příkladem může být příběh jedné pětadesátileté ženy, která si dodnes živě vzpomíná na své dětství a na rituál, kterým se společně se svými sourozenci loučila s jejich oblíbenou kočkou. Měli tak možnost zpracovat svou bolest. Běžné je i opakování takového rituálu, neboť smutek potřebuje čas, někdy jednorázový rituál nestačí. (G. Kaufmann-Huberová, 1998)

morálních a právních norem, zabezpečují koordinaci chování a činnosti lidí. Mezi rodinné rituály lze zahrnout i další přechodové rity, které jsou spojeny s biologickými a psychickými mezníky života jednotlivých členů a pomáhají jim *překlenout se přes určité období.* Sem patří například řada rituálů ve vzájemné *interakci matky a dítěte, uspávací rituály, čtení pohádek, rituálně uspořádaný průběh dne, iniciačních rituálů dospívajících i prvky těchto rituálů* projevující se v chování pubescentů a adolescentů a třeba také *osobní rituály spojené s přechodem do důchodu* atd. Všechny tyto rituály, pokud je dokážeme naplnit aktuálním obsahem, sehrávají velmi důležitou roli v *socializačním procesu* jedince tím, že zprostředkovávají *začlenění do rodiny i širšího kolektivu, usnadňují osvojování návyků, hodnotových postojů, napomáhají předávání kulturních informací, lepší orientaci v průběhu dne a jeho strukturování, umožňují vyjadřovat emoce v chráněném rámci, napomáhají lepšímu zvládnutí strachu, usnadňují kontakty mezi jednotlivými aktéry rituálu, dodávají sílu k překonání případné krize, umožňují novou orientaci, nastavení na novou situaci.* V konkrétních obdobích vývoje pak plní specifickou funkci. Více jsem se zastavila u významu rituálů spojených se smrtí v životě rodiny.

6. Rodinné rituály trochu jinak – využití v rámci rodinné terapie.

Rituály, které se v rodinách spontánně vyskytují, ale také rituály záměrně předepsané, ritualizované předpisy či v jiné terminologii neměnné direktivy, lze využít i při práci s rodinou v rámci rodinné terapie. Tento postup má podle níže jmenovaných autorů velmi uspokojivé výsledky.

Podle J. D. Franka (1986) obsahují všechny psychoterapeutické školy určité společné léčebné komponenty, které tvoří podstatnou část jejich účinnosti. Mezi takové komponenty spadá i *léčebný rituál a terapeutický mýtus.*

Terapeutický mýtus je vlastně zdůvodnění, které zajišťuje vysvětlení pacientových symptomů a předepisuje nějaký rituál nebo postup pro jejich řešení. Léčebný rituál umožňuje pacientovi, aby opustil symptomy a přitom si zachoval svou tvář. Rituál způsobuje ústup symptomů tím, že nabízí pacientovi příležitost své symptomy opustit. Umožní to udělat, přestože důvod k opuštění symptomů je zcela jiný. Vzdát se svého symptomu bez přiměřeného vnějšího důvodu by mohlo znamenat, že takový symptom je zanedbatelný nebo

že si ho pacient vytváří s postranními úmysly. Rituál také dává terapeutovi a pacientovi možnost dělat něco společně, povzbuzuje oboustranný zájem a tím slouží k udržení terapeutického vztahu zejména v době, kdy se v terapii zdánlivě nic neděje. Všechny terapeutické mýty a rituály, bez ohledu na rozdíly v jejich obsahu, pomáhají překonávat demoralizaci, a sice tak, že posilují terapeutický vztah, vzbuzují očekávání pomoci, udržují naději, zajišťují novou zkušenost, příležitost pro nácvik, pocit vlastní schopnosti a praktické vyzkoušení změněných postojů a v neposlední řadě vyvolávají intenzivní emoce. Tak mohou být samy o sobě mocnými faktory odstraňování symptomů a demoralizace. Termínem demoralizace míní autor především stav mysli, který je charakterizován subjektivní neschopností, ztrátou sebeúcty, opuštěností, beznadějí a bezmocí. Tomuto stavu mysli napomáhá i zveličení nejasností o významu a závažnosti symptomů, pocit ztráty kontroly, eventuálně strach ze šílenství. (J. D. Frank, 1986)

Italská rodinná terapeutka M. Selvini-Palazzoli (1991) nabízí využití *rodinného rituálu* pro léčbu rodin s psychotickým pacientem nebo rodin se schizofrenní (psychotickou) transakcí. Uvádí, že pro léčbu takových rodin používal její tým čtyři terapeutické nástroje: 1. pozitivní konotaci chování každého člena rodiny, 2. rodinné rituály, 3. dlouhé intervaly mezi sezeními, 4. paradoxní přerámování rodinných her.

Podíváme se blíže na to, jak předepsané rodinné rituály, autorkou též nazývané *neměnné preskripce*, napomáhaly členům rodiny i terapeutům v průběhu rodinné terapie.

Terapeutický tým vycházel z přesvědčení, že vzájemné interakce v rodinách nabízejí pozoruhodné *analogie ke hrám*. Chování každého člena rodiny je výsledek poslušnosti jednotlivých činů, které jsou srovnatelné s tahy hráče nějaké hry. Psychotické chování u identifikovaného pacienta je pak přímo vázáno na specifickou hru, která v rodině probíhá, a proto je nezbytné pochopit, jaká tato hra je. Terapeuti zjistili, že právě rodiny se schizofrenní organizací mají až neuvěřitelnou schopnost nevydávat žádné informace, přestože jich paradoxně zcela nevědomky vydávají spoustu. Navíc mezi členy rodiny probíhají velmi složité a patologické vzájemné interakce neboli hry. Právě neměnná preskripce – *zachovávaní jakéhosi předem naplánovaného rodinného rituálu* pomáhá odhalit tyto hry a odbourat symptomatické chování tzv. identifikovaného pacienta. (M. Selvini-Palazzoli, 1991)

Rodinný rituál je v tomto případě „akce nebo série akcí, někdy doprovázených verbálními formulacemi nebo výrazy, které mají být prováděny všemi členy rodiny. Rituál je předepsán v každém detailu: místo, na kterém musí být uskutečněn, čas, eventuálně množství

opakování, osoby, které se mají verbálně účastnit, v jakém pořadí atd. Často jsou tyto instrukce dány písemně.“ (Selvini-Palazzoli, 1993, s. 17)

Jde o to změnit pravidla hry bez uchylování se k vysvětlování a kritice nebo jiným verbálním intervencím. Je zde zachycen rozdíl mezi popisem a akcí. Podle Piageta mezi kapacitou provádět konkrétní operace, které jsou nezbytné pro operace formální. Rodinný rituál je blíže „dělání“, akci, neboli formálním operacím, je svou povahou mnohem mocnější než slova sjednotit účastníky při kolektivní zkušenosti, způsobilější navodit nějakou základní ideu, kterou všichni sdílejí. Autorka to velmi výstižně dokládá na využití rituálů při propagaci totalitních režimů. Navzdory heslům a frázím, vůči kterým se můžeme celkem jednoduše uzavřít, jsou rituály mnohem úspěšnější v uvádění základních myšlenek. Předpis rituálu má tedy sloužit tomu, aby se terapeuti vyhnuli verbálnímu komentování norem a aby do systému zavedli *ritualizovaný předpis hry, jejíž nové normy mlčky zaujmou místo norem starých*. Vymyšlení rituálů ovšem vyžaduje velkou pozorovací schopnost terapeutů, aby odhalili, co se v rodině děje, a na základě toho vymysleli příslušný *rituál, specifický pro danou rodinu*. To, co funguje v jedné rodině, nebude fungovat v jiné, stejně jako by nefungovala vypůjčená rodinná pravidla. (Selvini-Palazzoli, 1993)

Autorka dokládá tento přístup na kazuistice jedné rodiny, která byla členem velmi rozsáhlého a vnitřním mýtem svázaného rodinného klanu⁶³. Rituál měl především *definovat nukleární rodinu jako samostatnou skupinu, nemocné dceři vrátit pozici právoplatného člena*, bez explicitního vyjádření zavést právo každého člena rodiny *vyjádřit vlastní vjemy*, aniž by se mu odporovalo, předejít přetrvávání tajných koalic. Rodina splnila rituál a o dva týdny později vypadala výrazně změněná, stejně tak nemocná dívka. Tím, že byl *porušen rodinný mýtus*, bylo možno pracovat na vnitřních problémech rodiny a změny následovaly rychle za sebou. (Selvini-Palazzoli, 1993)

⁶³ Po několika sezeních si terapeuti všimli, že tento mýtus zní: „kdokoliv hovoří špatně o svých příbuzných, je špatný“. Identifikovaným pacientem je zde dospívající dcera trpící mentální anorexií, která po měsíce opouštěla postel jen v případě, aby dala průchod bulimickým orgiím. Během prvních sezení byla rodina téměř neúspěšně vyzývána k tomu, aby otevřeně popisovala vztahy v rodinném klanu. Kdykoliv někdo ze členů začal klan kritizovat, byl někdo jiný připraven diskvalifikovat takové tvrzení. Nesouhlasný přístup terapeutů s tímto chováním a pokus napadnout rodinný mýtus verbálním objasňováním (aniž by bylo terapeutů prozrazeno, jak mýtus zní) nevedl nikam. Nemocná dcera se dokonce velmi zlepšila a tím celý systém bránila. Terapie byla ukončena, ale dívka se po několika měsících opět výrazně zhoršila. Intervence měla úspěch až při použití rodinného rituálu, společně s paradoxním ujištěním terapeutů, že je životně nezbytné zabránit dezintegraci klanu, a proto je třeba následující předpis (rituál) přesně dodržovat. Během dvou týdnů před dalším sezením měla rodina každý druhý večer po večeři zamknout dveře a zavřít na závoru. Čtyři členové rodiny si měli sednout kolem stolu, který měl být prázdný, až na budík postavený uprostřed. Každý člen rodiny, počínaje nejstarším, měl čtvrt hodiny hovořit o svých pocitech, názorech a pozorování týkajících se ostatních členů klanu. Zbytek rodiny měl mlčet, zdržet se jakéhokoliv přerušení řeči, včetně gest.. Jestliže někdo neměl co říci nebo nechtěl, měl zůstat čtvrt hodiny zticha, ostatní také. Dále bylo absolutně zakázáno pokračovat v těchto rozhovorech mimo vymezený čas. K ostatním členům klanu byla předepsána dvojnásobná zdvořilost a ochota pomoci. (Selvini-Palazzoli, 1993)

Preskripce rodinného rituálu může mít také dvě specifické fáze – *tajemství a samotný rituál*. Tak například v rodině, kde byla identifikovaným pacientem jedna ze tří dcer (mentální anorexie a časté suicidální pokusy), se zjistilo, že všechny tři dívky se stále pletou do osobního života svých rodičů. Terapeuti si na společné sezení pozvou například pouze rodiče a předepíší jim dodržovat tajemství. Až přijdou domů, musejí všem členům rodiny oznámit, kde byli, ale na důrazné doporučení nesmějí říci, o co během sezení šlo, to musí zachovat v naprosté tajnosti. Když rodiče tuto úmluvu dodrží, následuje druhý krok, při kterém jsou rodiče instruováni k tomu, aby večer zmizeli bez jakéhokoli varování a s žádným vysvětlením při návratu. To může vypadat například takto: „Čas od času začněte chodit večer ven před večeří, nikdo nesmí být večer varován, pouze nechte napsaný vzkaz, že nebudete dnes večer doma, když se vás doma zeptají, kde jste byli, klidně odpovězte, že tyto věci zajímají jenom vás dva“ (Selvini-Palazzoli, 1991, s. 24). Dále je každý rodič instruován, aby si pečlivě vedl svůj vlastní deníček a do něj zapisoval přesné verbální i neverbální reakce ostatních členů rodiny na toto nové chování. Rodiče se většinou pod tlakem toho, aby nemluvili, ale místo toho udělali něco velmi neobvyklého, brání velkou sumou nových informací, které vrhají nové světlo na rodinnou hru a její klíčové postavy (např.: „nemůžu mít tajemství před svou matkou“ nebo „co si pomyslí naše děti“ atd.) Dalším důležitým zdrojem informací jsou deníčky, které se pak čtou během společných sezení a dokreslují atmosféru v rodině. Tajemství a opakující se rituál ovšem může sám o sobě pomoci rozbourat rodinnou hru tím, že *naruší standardní interakce podporující symptomatické chování*. Důsledek takového preskripce byl pak téměř okamžitý, za několik týdnů dívka opustila své symptomatické chování. (Selvini-Palazzoli, 1991)

G. R. Weeks popisuje různé přístupy paradoxní rodinné psychoterapie, které rodinám nabízejí více či méně strukturované a konkrétní předpisy a pravidla chování v určitých situacích. Tyto konkrétní vzorce chování se mají opakovat v konkrétní situaci, ve stejném pořadí a s konkrétními rodinnými příslušníky. Společný nebo i individuální předpis je zaměřen *proti nežádoucímu symptomu* tak, že záměrně zesiluje až extremizuje nežádoucí chování s cílem ho zpochybnit a opustit. Symptomatické chování přestane být nutné, když se situace stane explicitní, když rodina zjistí, že může vyjádřit své potřeby i bez použití

symptomu⁶⁴. Efekt paradoxních předpisů spočívá v tom, že klient získá *nový pohled na sebe a na komunikační význam příznaku*. (G. R. Weeks, 1986)

V rámci terapie je třeba přivést nemocné k rituálům, které budou zahrnovat jiné lidi jako aktivní účastníky, a tím otevřít novou *možnost interakce s okolím*. Zpočátku jen minimální změny ritualizovaného chování mohou časem umožnit svéprávný život ve své sociální skupině. (Š. Krýsl, 1994)

R. R. Kobak a D. B. Waters srovnávají rodinnou terapii s přirozeně probíhajícími *rituály přechodu*, ve kterých změna vyjadřuje rovnováhu. Vycházejí z Van Genneových studií, ve kterých obřady přechodu v průběhu kritických momentů označují přechod z jednoho stavu bytí do jiného a těmto přechodům napomáhají. Dělí se na tři části, spočívající v separaci, liminalitě a znovuzrození nebo znovuzahrnutí. Autoři se shodují na tom, že v neritualizované společnosti se mohou v rodinách rozvinout *sebekorektivní rituály s rigidní a patogenní kvalitou*. Jako nápravy může být v terapii využito právě obřadů přechodu. V *první, separační fázi* jde o přípravu rodinných členů na období, ve kterém jejich vzájemný souhlas a definice rodinných vztahů budou předmětem rozkolů, rozvratů a spekulací. V této fázi terapeut proklamuje svou vlastní neutralitu a odmítá přijmout rodinný názor na problém. Důležité je, aby si rodina uvědomila, že úvodní pohled na problém je předmětem změny. Rodina zde může zakoušet zmatek a nejistotu. Tato fáze je dovršena, když jsou rodina a terapeut spojeni do fungujícího terapeutického systému. Pro *druhou, liminální fázi* je charakteristická hra, proudění a antistruktura. Toto stádium se vyznačuje opouštěním dobře vychozených cestiček existujících rodinných interakcí a vstup do teritoria změn. Úkolem

⁶⁴ C. Madanes k tomuto přístupu uvádí dvě velmi názorné kasuistiky. K terapii byl poslán chlapec, který trpěl stále se vracejícími bolestmi břicha, pro které se nenašlo žádné organické vysvětlení. Chlapec bydlel s bratrem a starou babičkou. Byla vyslovena hypotéza, že bolesti břicha nabízí babičce a dítěti příležitost, aby si navzájem vyjadřovali své city a zároveň aby ozvláštnili jinak často pochmurné dny. Cílem terapie bylo najít vyjádření citu a dramatu bez symptomatického chování. Dítě dostalo za úkol předstírat doma vždy v určitý čas, že ho bolí břicho; a babička a bratr měli předstírat a dělat přesně to, co doma v takovém případě dělají. Babička měla vzít chlapce do náručí, chovat ho a utěšovat, bratr podal babičce růženec a olejové kapky, které babička chlapci nakapala, a pak se společně modlili. Opravdových bolestí břicha už nebylo za potřeby. Dítě nadále pomáhalo babičce tím, že vnášelo drama do jejího života, ale dělalo to hravým způsobem, bez symptomatického chování. Časem rodina přerušila předstírající proceduru a bolesti břicha se už neobjevily.

Dalším příkladem může být dívka, která trpěla častými epileptickými záchvaty, a medikace nepomáhala. Po několika sezení s rodinou byla vyslovena hypotéza, že dívčin symptom má v rodině ochrannou funkci a stejně jako v předešlém případě vnáší tato záhadná nemoc do života rodiny určité vzrušení. Terapeut během sezení požádal dívku, aby se pokusila mít záchvat, a ostatní členy rodiny, aby dělali přesně to, co doma v takovém případě obvykle dělají. Dívce se to nepodařilo a terapeut rodině vysvětlil, že kdyby se dívka nejdříve naučila mít kontrolu nad tím, jak si záchvat vyvolat, mohla by později záchvaty kontrolovat tak, aby je neměla. Rodina dostala za úkol věnovat se společně každý večer dramatizaci dívčiny záchvatů – rodina měla dívce pomáhat tak, že jí budou instruovat a radit jí, aby byl záchvat co nejvěrnější. Kdyby měla dívka předstíraný či skutečný záchvat v noci, měli rodiče vzbudit ostatní děti a vytvořit přesně tu samou situaci, měli to tak dělat bez ohledu na to, v kolik hodin se to stane nebo nakolik budou unaveni. Již po tomto sezení záchvaty zmizely. (C. Madanes, 1985, s. 25, 26)

terapeuta v této fázi je udržovat rodinu na prahu nových možností, udržet v čase aktuálnost, skutečnost jinosti a spontaneitu. Tomu může pomoci právě liminální hra, která představuje určitou směsicí plánovaného řízení a volnosti. Terapeut musí být zakoušen jako důvěryhodný, zaujatý a senzitivní, s odvahou k riskování. Musí být schopen řídit experimentální chování – zastavovat sekvence, přeznačkovávat určité interakce, ignorovat jisté údaje. V této souvislosti autoři zmiňují rituální nástroje, jako jsou relikvie, hrdinové nebo předci, bubínky, masky, podobizny, které mohou v této fázi napomoci. Probíhá-li hra dobře, stupňuje se spontaneita a svoboda a vytváří se příležitosti pro vynoření nových symbolů a vztahů v rodině. Vytváří se zkušenost „zážitku společenství“. Ve *třetí fázi* jde o znovuzařazení rodiny zpět do obvyčejného světa. Rodina by ale měla rituál opouštět v odlišném stavu, než v jakém byla na začátku. Rodinný terapeut má podle autorů oproti svému „primitivnímu“ dvojníkovi – šamanovi dvě nevýhody. Postrádá vazby se společenstvím a se společenskými normami, ve kterých rodina žije a které by posilovaly změny, jichž bylo v běžném životě dosaženo. Navíc se musí znovuzařazení do určité míry odehrávat na konci každého sezení, což může oslabit symbolický a liminální potenciál. To lze řešit například omezením počtu sezení nebo zákazem hovořit o terapeutickém sezení doma. (R. R. Kobak, D. B. Waters, 1985)

J. Langmeier, K. Balcar, J. Špitz hovoří o využití rituálu v psychoterapii a uvádějí, že rituál také pomáhá rozrušit původní chaotický a pro všechny členy rodiny neuspokojivý a nefungující vzorec jejich postupu při *výchově dítěte s poruchami chování*. Autoři dále upozorňují, že pokud má v tomto případě terapeutická intervence podobu předpisu nebo rituálu, pak není jejím cílem jednoduché splnění úkolu, ale *vytvoření nové možnosti*. Tato nová možnost má formu experimentu, pokusu nebo symbolu změny, bývá tedy užívána bez ohledu na to, jak předepsaný „úkol“ dopadne. Vždy přináší novou zkušenost, buď se něco daří, nebo něco nejde. V případě rodinné terapie byl například zvolen postup, že v liché dny bude večerní práci s dítětem řídit matka, v sudé dny otec. Druhý z nich bude jen pozorovat nebo zapisovat. To se bude dít po čtyři dny v týdnu, zbývající dny se budou chovat tak, jak byli zvyklí doposud. Tím by se měly vyjasnit jejich vzájemné dohady o tom, jak budou postupovat. (J. Langmeier, K. Balcar, J. Špitz, 2000)

6. 1. Shrnutí

Využití rituálů v rámci rodinné terapie je jedním ze způsobů jak navázat *intenzivní terapeutický kontakt* s rodinou a *podpořit žádoucí změnu*. Rituály jsou buďto do rodiny zaváděny jako *nové* a neobvyklé *způsoby vzájemné interakce* v závislosti na tom, jaký rodinný

mýtus či nežádoucí způsob chování potřebuje rodina překonat. Nebo jsou záměrně *paradoxně podporovány rigidní a problémové rituály* či mýty, které rodinu brzdí ve vývoji. Často se kombinuje obojí. Rituál umožňuje identifikovanému pacientovi nebo celé rodině, aby *upustili od nežádoucího symptomu* a přitom si zachovali svou tvář, nemuseli podlehnout skupinovému nátlaku, nemuseli své chování obhajovat či vysvětlovat. Rituál způsobuje ústup symptomů tím, že nabízí příležitost. V situaci, která je natolik zvláštní, absolutně nová nebo paradoxní, symptom či problémové chování ztrácí význam a mizí, přestože důvod k opuštění symptomů je zcela jiný. Efekt paradoxních předpisů spočívá v tom, že rodina získá nový pohled na sebe a na komunikační význam příznaku.

Rituál dává terapeutovi a rodině možnost dělat něco, co je velmi dobře viditelné, dramatické, co vyžaduje znatelnou změnu. Vzbuzuje očekávání pomoci, zajišťuje novou zkušenost, příležitost pro nácvik, pocit vlastní schopnosti a praktické vyzkoušení změněných postojů, také vyvolává intenzivní emoce. Terapeutům umožňuje poznat a změnit pravidla hry bez uchylování se k vysvětlování a kritice nebo jiným verbálním intervencím. Preskripce rituálu odkrývá vztahy, vzájemné interakce a hry mezi členy rodiny, také řadu mýtů a zvyků. Umožňuje o nich spontánněji a otevřeněji hovořit a měla by sloužit především tomu, aby terapeuti mohli s její pomocí *pracovat na získaném materiálu*. Cílem není splnění rituálu, ale vytvoření nové možnosti. Samotné fáze rodinné terapie lze také nahlížet jako obřad přechodu, v souladu s výzkumy antropologů, rozdělený do třech vzájemně navazujících etap.

III. Kvalitativní výzkum

1. Úvod

Empirická část vychází z kvalitativního výzkumu práce diplomové, který doplňuje o 12 nových respondentů a srozumitelněji a přehledněji popisuje dílčí výsledky a navržené kategorie. Tato kapitola velmi úzce souvisí s částí teoretickou, její původní myšlenka vychází z prostudované literatury a svým obsahem navazuje na informace a strukturu předchozích kapitol. Měla by být jakýmsi praktickým a názorným doplněním teoretického konceptu rodinných rituálů. Účel výzkumné části je dvojitý.

Jedná se o *mapující studii*, jejímž cílem je nastínit výskyt jednotlivých typů rituálů v současných pražských rodinách, jejich psychologický význam a vznik. Výsledky si nekladou nárok na zobecnění, měly by být podnětem pro další hlubší a podrobnější výzkum.

Dále je účelem empirické části poskytnout příklady rituálů, které mohou být zařazeny do části teoretické jako názorné ukázky. Výsledky empirické části tak mohou být hned využity a přispět k ucelenosti celého textu.

V předchozí části jsme se seznámili s řadou pohledů na rituály v rodinách, s nejrůznějšími výklady tohoto pojmu, s jejich významem a využitím. Na základě prostudované literatury jsem navrhla definici pojmu rituál a konkrétní rozdělení rituálů rodinných⁶⁵. Pro zjednodušení jsem si v empirické části **definovala rituál jako**:

Standardizovaný způsob chování, který se v určitých situacích pravidelně opakuje; má symbolický význam; je uskutečňován vědomě, na zvláštních místech a v určitý čas; ovlivňuje prožívání; je formou komunikace - jedná se o společnou činnost, které se účastní celá rodina nebo někteří její členové, případně i jednotlivci – pokud je jejich činnost součástí celého rodinného systému.

2. Výzkumné otázky - cíle empirické části

Cílem výzkumu je předběžně zmapovat jednotlivé druhy rituálů v současné pražské rodině, jejich funkce a vznik, zhodnotit jejich psychologický význam. Výsledky by měly sloužit jako

⁶⁵ Podrobnější rozpracování je možné nalézt v kap. I.1. a II.1. a v závěru práce.

podněty a nápady pro další výzkumné otázky, pro podrobnější zpracování navržených kategorií, konstrukci strukturovanějšího rozhovoru, případně dotazníku. Cílem výzkumu nejsou zobecnitelné informace. Cílem výzkumu nejsou rituály čistě soukromé.

Dalším cíle práce bylo shromáždit příklady rodinných rituálů a použít je jako doplnění teoretické části.

3. Použité metody

Pro výběr výzkumného vzorku jsem použila postupné určení výběrové struktury – tzv. *teoretický výběr*. V tomto přístupu se rozhodnutí o výběru a složení výzkumného vzorku provádí v průběhu sběru dat a jejich vyhodnocování. Na základě získaných informací jsem se rozhodovala o dalším postupu výběru, podle toho, která data byla zapotřebí. Teoreticky zakotvený výběr umožňuje sbírat data potřebná pro generování nových teorií. (J. Hendl, 1999)

Pro sběr dat jsem použila *metodu rozhovoru pomocí návodu*. Návod k rozhovoru představoval seznam témat, která bylo nutné v rámci rozhovoru probrat, měla jsem volnost, jakým způsobem a v jakém pořadí získám informace, které osvětlí daný problém. Mohla jsem přizpůsobovat formulace otázek a jejich pořadí podle situace, zároveň jsem měla zajištěnou potřebnou strukturovanost získaných dat. Dotazovaným umožňuje takový rozhovor uplatnit vlastní perspektivy a zkušenosti, zároveň jim poskytuje určitou strukturu. (J. Hendl, 1999)

Pro zpracování dat jsem použila *metodu obsahové analýzy*. Snažila jsem se zohlednit všechny podstatné informace tak, abych mohla říci, které všechny typy rodinných rituálů se v průběhu rozhovorů s respondenty objevily.

Po rozšíření původní práce o nové respondenty jsem se pro větší názornost rozhodla do přehledových tabulek zařadit také procentuální zastoupení jednotlivých rituálů u zkoumaného vzorku. Tyto výsledky jsou čistě orientační - přestože jsem během přiřazování jednotlivých rituálů do zvolených kategorií vycházela z jejich nejpodstatnější charakteristiky, jednotlivé kategorie se mohou vzájemně prolínat.

4. Získávání dat – postup práce a konkrétní aplikace výzkumných metod

Práce je založena na obsahové analýze rozhovorů vedených s třiceti respondenty, které jsem získala pomocí techniky teoretického výběru. Z počátku jsem vybírala dotazované především z okruhu svých známých, od nich jsem získávala kontakty na další osoby.

Kritériem pro výběr respondentů byli dospělí členové pražských rodin. V průběhu první části výzkumu jsem se rozhodla zařadit do *výzkumného vzorku* respondenty, kteří založili svoji vlastní rodinu a mají děti, stejně tak i respondenty, kteří zatím vlastní rodinu nemají a žijí buďto v rodině primární, či sami s partnerem a na rituálech své rodiny se účastní. Zajímalo mě, jak se rodinné rituály vyvíjí a zda se v průběhu let nějak změnila jejich podoba. Rozhodla jsem se také uskutečnit rozhovory se třemi manželskými páry.

Na základě této zkušenosti a získaných výsledků jsem výzkum rozšířila o rozhovory s manželskými páry, které mají děti. Ukázalo se totiž, že partneři jsou schopni společně dobře reflektovat projevy a funkce rodinných rituálů, rozhovory jsou živější a lépe zobrazují celkovou atmosféru v rodině. Podmínkou bylo, aby společné soužití manželů trvalo minimálně tři roky. Předpokládala jsem, že v takto ustavené rodině budou společné rituály již harmonizované. Dále jsem do výzkumu zařadila dvě vdané ženy s dětmi, abych vyrovnala počet jednotlivců a dvojic v celém výzkumu.

Celkem jsem oslovila okolo třiceti osob s dotazem, zda by byli ochotni se rozhovoru o rituálech ve své rodině zúčastnit, zda by je takový rozhovor zajímal. Se zápornými reakcemi jsem se nesešla, jednalo se spíše o nejistotu a rozpaky ze sdělování osobních informací. V takovém případě jsem dotazované o další rozhovor nežádala. Pouze jednou jsem byla přímo odmítnuta s tím, že kolem tématu rituálů panuje v současné době v rodině nejistota.

Kladné reakce byly dvojího typu:

- dotazované téma zajímalo, nepotřebovali se ujistit, co pojmem rituál myslím, a hned přicházeli s prvními příklady;
- dotazované téma zajímalo, potřebovali se ale ujistit, kam svým dotazem mířím – na co konkrétně se budu ptát, co mám „rituálem“ na mysli.

Druhý typ reakcí byl častější, rozhodla jsem se tedy hned na *začátku rozhovoru* téma rituálů více přiblížit. Sdělila jsem dotazovaným, že mám na mysli společné rodinné činnosti, které se určitým způsobem pravidelně opakují a mají v rodině důležitý význam. Mohou to být

společná setkání, oslavy, svátky, které se pravidelně opakují v průběhu roku, a dále drobnější činnosti v průběhu týdne nebo dne, které určují rytmus rodinného života – zde se ukázalo jako důležité uvést nějaké příklady - nedělní oběd, ukládání dětí ke spánku atd. Také přechodové rituály jako svatby, pohřby atd.

V úvodu každého rozhovoru jsem respondenty zasvětila do účelu celého výzkumu a ujistila je, že bude věcí jejich rozhodnutí, které informace zveřejní. Domluvili jsem se, že v rozhovorech budu uvádět pouze křestní jména, případně první písmeno příjmení, jména dětí změním. Podstatné bylo, že jsme si hned na začátku rozhovoru ujasnili, co si pod pojmem rituál představit. Pokud se objevily nějaké nejasnosti, obrátila jsem se k navržené definici. Rozhodující bylo, zda sami dotazovaní své počínání za rituální považují.

Následný *rozhovor* měl více či méně podobnou strukturu. Nechala jsem na respondentech, čím sami chtějí začít, a v návaznosti na jejich vyprávění jsem se ptala na zbylé informace. Většina mě však požádala, abych o začátku rozhovoru rozhodla sama, měli dojem, že téma je příliš široké, a bylo pro ně snazší, začít mou konkrétní otázkou. V takovém případě jsem dotazovaným nabídla, že mohou ve svém vyprávění začít rituály v průběhu roku a postupovat podle jednotlivých ročních období nebo měsíců. Tento systém se osvědčil. Dotazovaní pak sami přešli k drobnějším rituálům v průběhu dne a týdne. Následně jsem se doptala na zbylá témata.

Návodné otázky byly následující:

- Jaké rituály se ve Vaší rodině vyskytují v průběhu roku? Mám na mysli jak ty dané z vnějšku kulturou, jako třeba Vánoce nebo Velikonoce, tak také rituály, které vzešly z rodiny a jsou specificky Vaše (zde jsem většinou uvedla nějaký příklad ze své vlastní rodiny).
- Jaké drobnější rituály se Vaší rodině vyskytují v průběhu týdne, dne? – zde, jak jsem již popsala, bylo nezbytné uvést nějaké příklady - společné jídlo, ukládání dětí ke spánku, způsob vítání návštěvy, pravidla vzájemné komunikace.
- V další otázce jsem se ptala na velké přechodové rituály, které se opakují v průběhu lidského života – jako jsou svatby, pohřby atd. Zajímalo mě spíše obecně, zda se v rodině uskutečňují, zda jsou něčím výjimečné. V průběhu výzkumu se také ukázalo jako zajímavé, ptát se, zda v rodině proběhl nějaký náznak iniciačního rituálu. Jak Vám Vaše okolí dalo najevo, že jste dospělí? Co se odehrálo, kdy se to stalo?
- Jaký je význam Vašich rodinných rituálů, co je jejich přínosem, k čemu slouží? Mohli byste se zamyslet nad jejich klady i zápory?

- Poslední otázka se ptala na původ rituálů v rodině.

Všechny rozhovory probíhaly v přátelské atmosféře, pokud mě něco zaujalo, neváhala jsem se zeptat blíže. Občas jsem sama doplňovala rozhovor o příklady rituálů z vlastní rodiny, dávala jsem si ale pozor, abych dotazované svým příkladem neovlivnila, vyjadřovala jsem se až po nich. Takto otevřený přístup podporoval další vyprávění. Rozhovor trval hodinu až hodinu a půl, samotné setkání bylo většinou o něco delší. Čas a místo setkání bylo věci dohody, většinou jsem se scházeli v bytě dotazovaného nebo v klidném prostředí kavárny. V průběhu vyprávění se dotazovaným vybavovala řada osobních témat, zamýšleli se nad situací v celé rodině, nad svým postavením v ní, nad tím, jak se rodina v průběhu života měnila, kdo se s kým přátelil, kdo se čeho účastnil, kdo se naopak ze zásady účastnit nechtěl, kdo se s kým rozkmotřil, kdo zemřel, kdo se narodil... jak a o čem spolu v rodině komunikovali, jak jim spolu bylo, jaké bylo dětství...

Rozhovor tak přinesl řadu podnětných momentů, které se zcela spontánně vynořily až v jeho průběhu a které nejsou obsahem mé výzkumné práce. Upozorňuji ale, že téma rituálů je velmi živé a křehké a může být vstupní branou do osobního i rodinného života. Se svolením autorky uvádím následující příklad:

„...bylo to odpoutání se, dřív jsem hrozně potřebovala to potvrzení, že mě mají rádi, že jsem dobrá, můj pohled na mě byl o tom, že musel být stvrzený autoritami. Teprve v tomhle momentě, když jsem zjistila, že oni mi to uznání nedají, že mě stejně nikdy nechápali nebo nerozuměli, tak mě to došlo.“

„...takový ty zvyky, že se o něčem nemluví nebo že vůbec nemluvíme, to je přinesené z obou dvou rodin – jak od mámy, tak od táty. U babičky z máminy strany to tak bylo, že babička se občas z nepochopitelných důvodů urazila a máma pak musela dedukovat, co teda provedla, takže se to naučila a dělá to podobně. S Tomem se to snažíme nedělat, ale to očekávání, že mě pochopí a vycítí, co a jak, tam pořád ještě je....“ (Jana P.)

Všichni respondenti se ve svém vyprávění vraceli k podobě rituálů ve své původní rodině, k tomu, když sami byli dětmi. Tato část rozhovoru byla velmi živá, plná příjemných a někdy i nepříjemných vzpomínek. Dotazovaní reflektovali především magický moment rodinných rituálů. Tyto informace jsem se snažila využít jako příklady rituálů v teoretické části diplomové práce, nehovoří totiž přímo o situaci v současné rodině.

Důležité je zmínit, že v počátku rozhovoru vyjadřovali účastníci výzkumu nejistotu z toho, zda mi opravdu budou moci poskytnout dostatek informací. Rozhovor tak velmi často začal teprve po ujištění z mé strany, že je v pořádku, pokud se v rodině žádné rituály

nevyskytují. V průběhu rozhovorů se pak objevila řada drobných nejistot, zda to „*děláme správně?*“, dotazy, „*jak to mají ostatní, dělají to také?*“ atd.

Rozhovory jsem nahrávala a současně jsem si psala důležité body, které mi pak během přepisu pomohly při jeho strukturaci. Pouze dva ze třiceti dotazovaných nahrávku odmítli, rozhovor jsem se tedy zachytila ručně.

Transkripci jsem nepořizovala doslovnou, hned při poslechu nahrávky jsem prováděla shrnutí tak, aby text byl úplný a dával smysl. Vynechávala jsem informace, které s tématem rituálů nesouvisely nebo byly v průběhu rozhovoru respondenty označeny jako příliš soukromé. Zároveň jsem se snažila o co možná největší zachycení doslovných citací, abych mohla přiblížit atmosféru rozhovoru a citace využít jako příklady – tzv. *selektivní protokol*. (J. Hendl, 1999)

Přepsané rozhovory jsem dotazovaným zaslala k autorizaci a požádala je, aby změnili či doplnili cokoliv, co uznají za vhodné. Zároveň s tím jsem je požádala o drobnou reflexi celého rozhovoru. Zajímalo mě, co je v souvislosti s rozhovorem zpětně napadalo, co by na mém místě dělali jinak, s čím byli, či nebyli spokojeni.

Výzkum jsem v obou případech ukončila, když se jmenované typy rituálů a jejich významy začaly opakovat.

5. Popis výzkumného vzorku

Celého výzkumu se zúčastnilo *třicet dospělých respondentů*. Čtyři žijí mimo svou původní rodinu s přítelem či přítelkyní, dvě respondentky žijí stále ve své primární rodině, osm dotazovaných jsou vdané ženy, které mají jedno až tři děti. Zbylími respondenty je osm manželských párů s jedním až třemi dětmi. Ze třiceti dotazovaných je deset mužů a dvacet žen. Celkově má děti dvacet čtyři z třiceti dotazovaných, šest dotazovaných je bezdětných. Věk respondentů se pohybuje od 18ti do 47 let. Jedenáct respondentů jsou věřící, organizovaní v některé z církví, deset respondentů uvádí, že ve vyšší moc věří, ale bez církve, po svém. Dvě třetiny respondentů vyrůstaly v úplných rodinách. Osmnáct respondentů má vysokoškolské vzdělání, dva jsou studenti, osm má vzdělání středoškolské, dva jsou vyučení. Dva z respondentů žijí s partnerem, který je cizinec (Australan a Američanka).

respondenti		typ soužití			věk				vzdělání		
		původní rodina	s partnerem	vlastní rodina	do 20 let	20-29	30-39	40-47	SOU	SŠ	VŠ
ženy	20	2	2	16	2	4	13	1	1	8	11
muži	10		2	8		3	5	2	1	2	7
celkem	30	2	4	24	2	7	18	3	2	10	18
z toho manželských párů	8										

	vlastní děti		náboženské vyznání		původní rodina úplná	
	ano	ne	ano	ne	ano	ne
ženy	16	4	6	14	14	6
muži	8	2	5	5	6	4
celkem	24	6	11	19	20	10
manželské páry			3	5		

tabulka 1 - Výzkumný vzorek

6. Kvalitativní analýza jednotlivých položek

6. 1. Podoba a původ rodinných rituálů

6. 1. 1. Rituály v průběhu roku dané kulturou

Všechny rituály uvedené v této kategorii jsou dané společnou kulturou, obsahují řadu prvků, které se ve všech rodinách opakují. Jejich konkrétní podoba je ale věcí rodinné tradice. Příklady jsou uvedeny především v textu teoretické části.

Štědrý den	95% respondentů
1.a 2. svátek vánoční	91% respondentů
Velikonoce	91% respondentů
Advent	59% respondentů
Dušičky	41% respondentů
Nový rok	41% respondentů
Mikuláš	41% respondentů
Silvestr	41% respondentů
sv. Martin	14% respondentů
Filipojakubská noc - Čarodejnice	9% respondentů
Den díkůvzdání – Thaks Giving Day	5% respondentů
Popeleční středa	5% respondentů

tabulka 2 – Rodinné rituály v průběhu roku dané kulturou

jaro	Popeleční středa, Velikonoce, Filipojakubská noc
léto	X
podzim	Dušičky, sv. Martin, Den díkůvzdání
zima	Advent, Mikuláš, Štědrý den, 1. a 2. svátek vánoční, Silvestr, Nový rok

tabulka 3 - Pořadí kulturně vymezených rituálů v roce

• **Vánoce** – pro všechny dotazované patřily mezi nejvýznamnější rodinné rituály, jejich popisem a vyprávěním o nich jsme ve většině případů strávili nejvíce času, váže se k nim také nejvíce vzpomínek z dětství, obsahují významný magický prvek. Pouze v jedné z dotazovaných rodin vánoce neslaví. Téměř nikdo z respondentů se nezmiňuje o nepříjemném předvánočním shonu, a když ano, další vyprávění odsunulo nepříjemnosti do pozadí. Dvě rodiny se předvánoční hektické době již tradičně vyhýbají odjezdem na hory v poslendím adventním týdnu a návratem až na svátky, případně po nich. Vánocům předchází Advent, který alespoň částečně dodržují všichni dotazovaní, minimálně tím, že nakupují dárky, uklidí a vyzdobí byt, nicméně řada z nich tuto činnost za dodržování adventních tradic nepovažuje.

• **Štědrý den** – koná se v místě bydliště, někdy na chalupě, rodina ho tráví společně, nejčastěji rodina nukleární, podle situace s prarodiči, či jinými příbuznými, kteří by byly na Vánoce sami.

- zdobení stromčku – dopoledne na Štědrý den, případně večer předem, v rodinách
- s malými dětmi ho zdobí rodiče jako překvapení, když jsou děti větší, zdobí ho samy, tato tradice přetrvává i u dětí dospělých;
- půst – bezmasý, nijak striktní;
- ráno společná snídane – vánočka, bílá káva, čaj;
- dopoledne setkání s přáteli – jedna rodina například chodí „zpívat k Werichovi“, pak jdou společně někam na polévku, oblíbené je dopolední posezení v kavárně – to vše slouží příjemnému zaplnění volna, vyhnutí se televizi, případně neoblíbeným pouze rodinným procházkám;
- jiní naopak s radostí koukají na pohádky, jsou doma a dodělávají potřebné přípravy;
- odpoledne – pokud se neuskutečnila dopoledne, následuje nejčastěji rodinná (partnerská) procházka, opět často za doprovodu přátel – chodí se do lesa krmit zvířátka, k řece raci, procházka do centra města, na Hrad, na jesličky, do kostela, s rodinou na hřbitov;
- po setmění - čas pro magické okamžiky – „poslouchání zvonů z kostela za řekou“, „výlet na Markétu na osvětlený hřbitov“, dětem se pouští zlaté prasátko;

- příprava štedrovečerní tabule – zde se dodržuje řada zvyků, podle tradic jednotlivých rodin, např. na každý roh stolu/pod talíř peníze nebo šupinka pro štěstí, svíčky, větvičky, chléb;
- večeře – předchází přípitek, proslov, čtení z Písma, modlitba, k jídlu je tradičně kapr, případně jiná ryba nebo řízek, bramborový salát, dále rodinné speciality – kapustnice, ovocný salát, schrimps koktejls atd.
- čekání na Ježíška – opět tradiční okamžik, s jasně daným postupem, který se přenesl z minulých rodin či vznikl, když v rodině byly malé děti, a s více či méně drobnými obměnami se vyskytuje po celou historii rodinného života, i v případě, že všichni zúčastnění jsou dospělí. Někdo z rodičů, nejčastěji otec, z očekávaného důvodu zmizí, případně jsou odlákány děti, pak zazvoní zvoneček, stromeček svítí – svíčky, prskavky, pod stromečkem dárky;
- zpívání koledí, rozdávání dárků – rozdávají děti, případně nejmladší z rodiny;
- rozbalování dárků – šestnáct z osmnácti dotazovaných vyprávělo podobný následující příběh: „...*dárky rozbalujeme postupně, díváme se, co kdo dostal, je to vždycky příšerně dlouhý, vůbec nevím, co s tím budu dělat.*“ (Daniela)
- mše – v průběhu dne pokud jsou děti; nebo o půlnoci.
- **1. a 2. svátek vánoční** – návštěva příbuzných, slavnostní oběd, ojediněle ve smíšených rodinách druhé „americké“ Vánoce, nechybí ani tradičně alternativní způsoby trávení svátečního času – odjezd na hory, na chalupu, výlety.
- **Velikonoce** – svátky jara/křesťanské svátky, často je rodina tráví mimo město, v křesťanských rodinách jsou vnímány jako klidnější a obsahově důležitější než Vánoce, jinde se slaví jako svátky jara, kde je nejdůležitějším dnem pondělí.
 - páteční půst, předsevzetí, čtení z Písma, návštěva kostela, hřbitova, výzdoba bytu, „*kytka ze zlatého deště*“;
 - výprava za proutím a pletení pomlázky, různé druhy barvení vajíček - příležitost pro vznik pánského a dámského kroužku, což je prožíváno jako velmi příjemné vyprávění;
 - peče se beránek, mazance, nádivka, špenát z kopřiv;
 - na vesnici se chodí koledovat, v Praze jen výjimečně, tradičně také ignorování tohoto zvyku;
 - pro děti – „*hnízdečka*“ – hledání vajíček a dobrot, které zajíček nechal v trávě na zahradě, případně jiná forma např. „*hledání pokladu*“;
 - malý dárek, „*aby tě beránek nepokakal*“;

- setkání se známými na chalupě, výlety do přírody, setkání s rodinou.
- **Advent** – patří sem
 - adventní věnec se svíčkami, které se pravidelně každou neděli zapalují, v rodinách věřících je to příležitost pro vzájemné setkání, společný oběd, jinde záleží na situaci jednotlivých členů, někdo z rodiny (většinou paní domu) se ale o zapálení svíčky postará;
 - výzdoba bytu – jmelí;
 - návštěva hřbitova;
 - setkání s přáteli;
 - předvánoční úklid – nezbytná součást adventního období, probíhá podle charakteristického scénáře, v určitý čas, každý vykonává určité činnosti, často negativně emočně nabitě – nervozita, stres, vystřídané úlevou, radostí. Někdo si naopak zakládá na tom, že před Vánocemi „zásadně neuklízí“.
 - děti píší dopis Ježíškovi, dostávají adventní kalendáře;
 - peče se cukroví, vánočka;
 - věřící i nevěřící chodí do kostela;
 - předvánoční koncert;
 - chodí se pro větve na výzdobu, na jmelí;
 - výprava za koupí stromečku a kapra – bez dětí jako překvapení s dětmi na dokreslení atmosféry Vánoc;
 - v jedné rodině patřila k předvánočnímu času společná výroba figurek do Betléma;
 - odjezd z domova – na hory, do zahraničí – „*Týden před vánocema jedeme vždycky na hory. Když je největší shon, tak vypadneme a vrátíme se až na Štědrý den*“. (Lenka)
- **Dušičky** – návštěva hřbitova, modlitba.
- **Nový rok** - k obědu čočka – „*aby se nás držely peníze*“, setkání s rodinou, velmi často se s ničím výjimečným nepojí, o novoročních předsevzetích nehovořil nikdo z dotazovaných.
- **Mikuláš** – v rodinách s dětmi, nejčastěji v Praze, výjimečně mimo město, pozván

Mikuláš s čertem (ponejvíce příbuzní, kamarádi) nebo se jde na procházku do ulic, děti dostanou punčochu s dobrotami, ovocem, ne větší dárky.

- **Silvestr** – všemi dotazovanými až na jednoho respondenta vnímaný jako vynucený svátek, ne příliš oblíbený a radostný, který se slaví více méně ze setrvačnosti, většinou mimo Prahu, společně se známými, o půlnoci přípitek, celá rodina často nebývá pohromadě, připijí si a popřejí poté ještě spolu, rekapitulace předešlého roku, rozhodnutí o tom už příště Silvestr neslavit, případně již tradiční „zásadní neslavení“.

- **sv. Martin** - je-li v rodině Martin, spojeno s oslavou jmenin, pořádá se Martinské posvícení - peče se husa, koláčky nebo s dětmi procházka na lampionový průvod – loučení s podzimem, příchod zimy.

- **Filipjakubská noc – Čarodějnice** – byly zmíněny jako velká rodinná oslava a setkání s přáteli – k nahlédnutí v příloze (rozhovor s Jankem).

- **Den díkůvzdání /Thanks Giving Day** – „*import z Ameriky*“, ve smíšených rodinách - „... většinou to slavíme dohromady s jednou nebo více rodinami u někoho doma. Je to hrozná žranice vždy s pečeným krocanem, sladkými bramborami, dýňovými věcmi, brusinkami ...“ (Milan a Elizabeth) Patří sem rituál děkování za to, co je pro každého důležité, setkání s blízkými lidmi.

- **Popeleční středa** – návštěva kostela, mše.
- „*Pečou se koblihy, původně je pekla babička, je to starý německý zvyk, dnes je kupuje, ale vždycky je přinese.*“ (Kristina)

6. 1. 2. Rodinné tradice opakující se v průběhu roku

Rituály této kategorie byly dotazovanými charakterizovány jako jejich typicky rodinné, nezávislé na celokulturních tradicích. Všichni dotazovaní sem zařadili i narozeniny a jmeniny, protože způsob jejich slavení je rodinná tradice. Tyto oslavy byly také nejčastěji citovány. Během přiřazování jednotlivých rituálů do zvolených kategorií jsem vycházela z jejich nejpodstatnější charakteristiky, jednotlivě kategorie se ovšem mohou prolínat.

narozeniny		95% respondentů
jmeniny		77% respondentů
setkání rodiny a přátel	<ul style="list-style-type: none"> • primární rodina a přátelé • širší rodina a přátelé • společné dovolené, výlety, sportovní akce, oslavy, večere, hraní her 	55% respondentů
rodinná dovolená	<ul style="list-style-type: none"> • v létě • v zimě 	55% respondentů
setkání se širší rodinou	<ul style="list-style-type: none"> • pravidelné návštěvy • různé specifické oslavy 	41% respondentů
rodinné výlety	<ul style="list-style-type: none"> • v určitý čas • na určitá místa 	36% respondentů
návštěva důležitých míst	v pravidelných intervalech návštěva důležitých (posvátných) míst spojených s tradicí, historií rodiny	23% respondentů
rituály spojené s cyklem přírody	<ul style="list-style-type: none"> • pravidelné práce na zahradě • ruční práce s dětmi • vítání léta • vítání jara • pouštění draků, stavění sněhuláka • 	23% respondentů
„pánská a dámská jízda“	<ul style="list-style-type: none"> • s přáteli • se členy rodiny 	14% respondentů
výročí svatby, výročí seznámení		14% respondentů
„1.máj“	Původně protest proti prvomájovým průvodům	9% respondentů
vyprávění příběhů	jednou až několikrát do roka vyprávění stejných příběhů z rodinné historie, prohlížení fotografií	5% respondentů
návštěva hřbitova	u příležitosti narození nebo úmrtí člena rodiny	5% respondentů

tabulka 4 - Rodinné tradice v průběhu roku

• **narozeniny** - jsou příležitostí pro celou rodinu k vzájemnému setkání, většinou nechybí dort, svíčky (někdo dává přednost zmrzlině, ovoci se šlehačkou), pohoštění – chlebíčky, oběd či večere na přání oslavence, často se slaví několik narozenin společně, pokud je navíc jaro nebo léto, celá slavnost se přesouvá ven mimo město – na chaty, chalupy, kdo má v Praze zahradu, pořádá zahradní slavnost – oheň, peče se maso, do módy se dostávají i dětské slavnosti – malý oslavenec si pozve domů kamarády, zúčastní se i pár rodičů.

- **jmeniny** - mají různou podobu, pouze se v průběhu dne oslavenci popřeje, dostane navíc malý dárek, rodina večer chvíli posedí, pořádá se společná večeře, v některých případech se jmeniny slaví stejně jako narozeniny nebo se s některými narozeninami spojí ve společnou oslavu, často se neslaví vůbec.

- **setkání rodiny a přátel** – pravidelná setkání v průběhu roku, která mají předem známý scénář, jedná se především o setkání nukleární rodiny a přátel, méně často širší rodiny a přátel – „hraní stolních her“, „kulečnickový turnaj“, „společná večeře“, „letní hudební festival“, „únorový večírek“, „výlet na Blaník“, „Piknik na Strahovské pláni“

- **rodinná dovolená** – každoroční týden na horách, týden na vodě, dovolená na chalupě - společná dovolená byla brána jako rituál pouze v případě, že byla skutečně pravidelná, účastnili se jí ti samí lidé a obsahovala specifické prvky.

– „...to už je letitá tradice, jezdíme i s dětma a chlapama, je z toho vlastně rodinná dovolená...musí se jet na kole na Plešné jezero, vyběhnout na Vítkův kámen, přeplavat Lipno, a jít na tenis... To je dost rituální záležitost. Ze začátku to byla dost sportovní akce...přijelo se na kole na náraží, následovala hospoda, přeplavání Lipna... ale čím dál víc všichni přijedou autem, pak se jede na nákup, pak se medituje a pije káva... pak se jde do hospody, kde se všichni najedí a usínají v 8, protože mají za sebou několik služeb... (Mariana)

- **setkání se širší rodinou** – pravidelné návštěvy prarodičů, příbuzných, slavnosti, setkání, která jsou čistě rodinná

- „výjezdní zasedání“ – „To je taková rodinná specialita, babička s dědou pozvou celou rodinu někam na víkend, kde je o nás postaráno – nemusíme vařit, o nic se starat a užíváme si setkání, je to takový víkendový mejdan.“ (Kristina)

- „výlov strýcova rybníka“ – „Na konci října, je každý rok výborná akce, strýc má v jižních Čechách rybník a na výlov se sjede celý příbuzenstvo, třeba dvacet lidí, je to strašně velká akce a ... strašná sranda.... Většinou už je zima a jak se každý ráchá v tý vodě, tak se pak dělá oheň hned u rybníka, pečou se ryby, pije se. A pro mě je to zase hodně o tom setkání.“ (Viktor)

- **rodinné výlety** – mají velmi různou podobu, jsou stanoveny na konkrétní datum,

představují společně strávený čas pouze s rodinou, někdy se přidávají i přátelé – „návštěva známých míst“, „podzimní výlet“, „pochod na Říp/na Blaník“, „výlet do Hrabětic a na Severák“, „Krakonošova tržnice“.

- **návštěva důležitých míst**

- ...od úmrtí tatínka chodíme pravidelně do takové kapličky v Klánovickém lese... Děti už jsou na to zvyklý, a když třeba zapomenu, tak toho hrozně lituji, že jsme je tam dědovi nedali. Kaplička je pro nás vlastně takový posvátný místo... (Petra)

- **rituály spojené s přírodním cyklem**

– **pravidelné práce kolem zahrady, ruční práce s dětmi** – výroba ozdob, dárků

- „rodinná sena“ - „Děda s babičkou měli chalupu v Krkonoších – co si pamatuju, jezdili jsme tam tak jednou za rok na pravidelné sekání louky. Celá rodina se sešla a sekala se a sušila taková velká louka v kopci za chalupou...Děláme to dodnes, je to šílená práce. Dokonce existuje klíč na to, kdo se o to ten rok stará, kdo to organizuje....“ (Janek)

- **vítání léta** – výlet nebo oslava pod širým nebem – oheň, pohoštění

- „Svojecké slavnosti“ – první víkend v červenci pravidelná setkání na chalupě

- „první voda“ .

- **vítání jara** – „první jarní pivo“, „výlet do Chýnovské jeskyně“, „výlet za Kandíkem“

- „Na jaře na chatě u Medníka...roste tam květina „Kandík“ není nikde jinde, šli jsme se na něj vždycky jednou za rok podívat.“ (Fialka)

- **pouštění draků** – s dětmi, pravidelné podzimní akce, mohou mít i podobu velkého soutěžního klání s přáteli – „Drakyáda“.

- **„pánská a dámská jízda“** – čas, kdy muži a ženy vyrazí za zábavou po svém, jde

o to, odpočinout si od rodinného života, popovídat si nebo pobýt sám se svým synem, dcerou
- „...jednou za čas se s Jendou sebereme a jdeme někam sami, třeba do ZOO, na hokej, na fotbal, vzájemně si sebe užíváme a Jana má trochu volnější odpoledne“. (Kuba)

- „Dneska jezdím pravidelně 2x do roka bez dětí s holkama alespoň na víkend, bez toho si to vůbec neumím představit, je to čistě ženské společenství a je to výborný...“ (Monika R.)

- „šampaňské večírky“ – „...většinou máma, teta, já – dámská část rodiny se sejde u šampaňského, to je velmi oblíbený rituál“. (Eva)

- **výročí svatby, výročí seznámení** – partnerská oslava společného soužití nebo známosti, má podobu romantické večeře, společné zábavy, také každoroční svatební cesty
- „Na výročí svatby jedeme na týdenní dovolenou po Čechách, vždycky někam jinam, lebedíme si, není to ani turistika ani lyžování, prostě si to užíváme.“ (Kuba, Jana K.)

- **„1. máj“** – společná setkání rodiny a přátel – podstatný je původně protest proti prvomájovým průvodům, dnes spíš vítání léta, prázdnin... příkladem je „piknik na Strahovské pláni“⁶⁶, „výlet a masopečení“
- „...sejde se rodina a přátelé, jede se někam do přírody na výlet, večer se peče maso.“ (Kristina)

- **vyprávění příběhů**
- „Jednou za čas u babičky se děti sešli a prohlíželi si staré fotografie, babička vyprávěla příběhy, které se k nim vázaly. I když už je všechny dávno znaly, vždycky je chtěli znovu vidět a slyšet od babičky to samé“. (Markéta)

- **návštěva hřbitova** – mimo Dušičky, spojeno s výročním úmrtí či narození dotyčného.

6. 1. 3. Rituály v průběhu dne, týdne

Tyto drobné rituální činnosti byly velmi dobře reflektovány a vnímány jako podstatná a významná součást všedního života. Dotazovaní jim často přikládali stejnou důležitost. Popsané kategorie se opět mohou vzájemně překrývat.

společné jídlo	<ul style="list-style-type: none"> • společný čas při jídle • modlitba • přání před jídlem • dovolení o opuštění stolu 	86 % respondentů
rituály s dětmi	<ul style="list-style-type: none"> • uspávací rituály – čtení pohádky, písnička, modlitba, přání dobré noci, polibek • koupání • ranní rituální činnosti – k rodičům do postele, mytí, oblékání, příprava 	72% respondentů

⁶⁶ viz. Příloha – Rozhovor s Jankem

	snídaně, příprava na odchod <ul style="list-style-type: none"> • společná chvíle s dětmi • nočník • zpívání v autě 	
víkendové rituály	<ul style="list-style-type: none"> • návštěva rodičů/prarodičů • posezení u vína • procházka • nedělní mše • kulturní/sportovní akce • speciální pokrm 	54% respondentů
loučení a vítání	<ul style="list-style-type: none"> • polibek • mávání • křížek na čelo • různá hesla 	41% respondentů
čas pro sdílení všedních radostí/starostí	<ul style="list-style-type: none"> • společné povídání na konci pracovního dne • posezení u kávy, čaje 	36% respondentů
čas odpočinku	<ul style="list-style-type: none"> • čas sám pro sebe respektovaný rodinou 	27% respondentů
komunikační rituály	<ul style="list-style-type: none"> • vyslovená i nevyslovená pravidla • rodinná tabu 	23% respondentů
společná procházka		23% respondentů
ritualizované činnosti během odloučení	<ul style="list-style-type: none"> • telefonát • SMS zpráva • dárek 	14% respondentů
oslava drobného úspěchu, důležitého okamžiku	pouze v nukleární rodině, vnímáno jako součást všedního dne	9% respondentů
partnerské rituály	<ul style="list-style-type: none"> • společné posezení výlučně ve dvou • intimní rituály 	zmiňované především v bezdětných rodinách, prolínají se s ostatními kategoriemi

tabulka 5 - Rodinné rituály v průběhu dne, týdne

• **společné jídlo** – patří k nejcitovanějším rituálům, v průběhu všedního dne je to často jediný čas, kdy je rodina, nebo alespoň někteří její členové pohromadě, jedná se většinou o snídani nebo večeři. V rodině s malými dětmi je společné setkání u jídla dodržováno pravidelněji, bezdětní partneři často společně snídají, všichni dotazovaní uvedli, že záleží na aktuální situaci, snaha je, ale nejedná se o nic striktního. O víkendu jsou oblíbené společné dlouhé snídaně a obědy spojené s vyprávěním.

- „*Společně se najíst, to mám myslím z domova, také jsme se scházeli na jídlo, když tam někdo nebyl tak se nic nedělo, ale jedli jsme pohromadě.*“ (Eva)

- *víkendové společné snídane* – „...většinou ji vařím já, všichni jsme nejdřív v posteli, povídáme, posloucháme rádio.“ (Kuba)

- **modlitba, přání před jídlem, dovolení o opuštění stolu** – v rodinách věřících patří modlitba k zahájení společného jídla, jinde si popřejí dobrou chuť, děti se musí zeptat, mohou-li už od stolu odejít

- „*Čas jídla začíná modlitbou, při níž se držíme za ruce. Po skončení jídla se Daniel musí zeptat, jestli může odejít od stolu, většinou skončí dříve než my....*“ (Milan)

- **rituály s dětmi** - samotný průběh celého dne je s malými dětmi hodně jasně

strukturovaný. Mezi nejvýznamnější dětské rituály patří:

- **uspávací rituály** – důležitý je **jejich průběh, čtení pohádky/písnička, modlitba či přání dobré noci, pusa na rozloučenou** - „*Každý večer čteme pohádku, hlídají si to a vyžadují to, vůbec před uložením do postele probíhá vlastně všechno stejně – večere, koupání, večerníček, pohádka ... když je to jinak, když to nějak přehodíme, nemají s tím problém, ale vždycky si toho všimnou a okomentují to, nikdy to neprojde jen tak... Na odchodu musí ještě dostat pusu a pohladit a musím je přikrýt – o to si sami říkají, to kdybych neudělala, tak by určitě nespali. Sami si hlídají, aby to tak bylo.*“ (Eva)

- **ranní rituály** – vstávání, snídane, příprava na odchod z domova: „*Ten mladší musí vždycky ráno dostat mlíčko do lahvičky a jde si ke mně lehnout do postele, pak je společná snídane, společné čištění zubů – protože jinak by si je nečistily, pak jdeme s dcerou do školky.*“ (Daniela)

- **společná chvíle** – ve všední den většinou odpoledne, večer – společná hra, povídání

- „*S Danielem máme několik „tanečků“, často chce „na koně“, pak ho musím nosit na ramenou. Jindy chce houpat za nohy, nebo chce udělat kakao.*“ (Milan)

- **pravidelné procházky**, návštěva určitých míst: - „...chození do ZOO, to kluci také vyžadují, to máme jako týdenní rituál.“ (Eva)

- **víkendové rituály** – patří sem nedělní mše, víkendové návštěvy rodičů/prarodičů, pravidlo „v neděli se nepracuje“, již zmíněné víkendové snídane, obědy, návštěva kavárny, kina atd.

- „...na víkend si vždycky půjčujeme CD na počítač – jeden film pro Jendu, jeden pro Kubu a jeden pro mě, to už děláme hrozně dlouho a pravidelně.“ (Jana K.) „Vlastně se to stává slavností, není to samozřejmost, že sedíme a koukáme na nějaký film.“ (Kuba).

- **loučení a vítání** – bývá hodně ritualizované, patří sem polibek, křížek na čelo pro štěstí, mávání z okna, různá hesla,
- „Když přijdu domů tak se na mne vhrnou děti, Daniel mi vypravuje co se dělo, a Anička po mně leze, dostanu od každého pusu ... a když odcházím, tak musím všechny obejít a rozloučit se. Anička ještě nedávnou plakala, dnes mává.“ (Milan)
- „...máma se se mnou loučí heslem „tak na sebe dávej pozor a ozveš se mi, nebo zavoláš mi“.“ (Jana P.)

- **čas pro sdílení všedních radostí/starostí**
- „Káva je pro nás společné posezení, táta třeba počká, až máma přijde z práce a dají si ho společně, samotnému nikomu z rodiny kafe nechutná.“ (Kateřina)
- „Co jsem se hodně naučila od svého muže a co se zase on naučil od své „macešky“, jsou rituály spojené s pitím čaje ...Dneska to děláme o víkendech, pouštíme si k tomu vážnou hudbu, to nám děti tolerují.“ (Monika R.)
- „Naši chodili z práce současně, vždycky si sedli v kuchyni dali si kafe a povídali si, to se mi na našich hodně líbilo. A děláme to i s Ivem, ani nevím, jestli jsem ho to naučila nebo si to i on přines. Ivo se snažil chodit trochu dřív než večer, ne vždycky to vyjde, ale je to fajn. Jsou to takový ty drobnosti všedního dne, který druhý den zapomeneš a je dobrý si to říct. Já vyprávím Ivovi co Toník spal a on mě,co bylo v práci, není to vlastně nic zajímavého, ale je to sdílení.“ (Martina)

- **čas odpočinku** – čas sám pro sebe, jasně vymezený respektovaný ostatními členy rodiny
- „Pondělky večer tráví kluci pravidelně s tátou a já mám čas dělat si, co potřebuju, jít si zacvičit..., kluci už to mají naučené, že jsou tady s tátou sami, a různě ho zneužívají – že si třeba mění pyžama a tvrdí mu různé nesmysly, co jsem jim jako řekla ... a ve středu mají dopoledne s babičkou.“ (Eva)

- **drobné komunikační rituály** – o čem se mluví a nemluví, jak, kdy, různá tabu:

některé věci nejsou pro děti, v určitých situacích nejsou vhodné, jiné naopak ano atd.

- „...že se u nás moc neříkají věci rovnou, že to má těm druhým dojít, z toho, co potřebuju a chci“. (Jana P.)

- další pravidla, jako např.: „*pravidlo usmíření*“

- „*Pravidlo, že by se nemělo usínat rozzlobený na někoho, že je vždycky dobré se před spaním usmířit a ... pak se zase může ráno pokračovat. To je moc hezký zvyk.*“ (Monika R.)

- **společná procházka**

- *Venčení psa, to je nutnost, ale rituál se z toho stal v tom smyslu, jednou denně jdeme všichni. Někdy to nevyjde, to je jasný, ale několikrát týdně ano. Děti jedou na kolech nebo na odrážedlech, stavíme se třeba na Ořechovce v hospodě...*(Roman)

- **ritualizované činnosti během odloučení** – pravidelné telefony, SMS zprávy, dárek na přivítanou, oslava příjezdu

- „*Když je Martin pryč, patří sem určitě SMS přes den a večerní telefon.*“ (Kristina)

- **oslava drobného úspěchu, důležitého okamžiku**

- „...*slavíme drobné věci, jako nějaký úspěch, či splacení nějakého dluhu, většinou doma s nějakým dobrým jídlem, trochou vína a povídáním*“. (Milan)

- **partnerské rituály** – společná snídane, povídání a příběh před spaním, mazlení atd.

6. 1. 4. Přechodové rituály v průběhu života

V rodinách všech dotazovaných se alespoň některé přechodové rituály dodržují a jsou příležitostí sejít se se širší rodinou. Nejvíce se dodržují svatby a pohřby, v rodinách věřících také křtiny, vysokoškoláci jmenovali promoce. Obecně ale mohu říci, že tato kapitola rituálů byla co do vyprávění nejméně obsažná a zdálo se, že pro dotazované také nejméně zajímavá. Většinou jsem obdržela následující informaci: „*sejdeme se, to jo, ale není to nic zvláštního, probíhá to jako všude, v intencích běžného obyvatelstva.*“ (Kuba) Dotazovaní také velmi často hovořili o tom, že se nic nestane, pokud se někdo účastnit nechce.

Svatba		100% respondentů
Pohřeb		90% respondentů
Křtiny		59% respondentů
Promoce		36% respondentů
Přechod do dospělosti - není vnímán jako standardizovaný rituál	<ul style="list-style-type: none"> • odchod z domova • maturita • cesta do zahraničí • narození dětí • vojna • výlet s tátou • rozpad rodiny 	uvědomění si pocitu změny, dospělosti který lze datovat do přesného okamžiku prožilo 63% respondentů
Přechodové rituální okamžiky v dětství	<ul style="list-style-type: none"> • nástup do první třídy • stříhání vlasů k prvním narozeninám • píchání náušnic 	5% respondentů

tabulka 6 – Přechodové rituály v průběhu života

• **pohřeb** – byl jediným rituálem, o kterém většina respondentů hovořila více a emotivně. Pro některé z nich byla účast na pohřbu svých prarodičů přímo zakázaná (když byli malé děti) nebo členové rodiny nevnímali jejich účast jako nutnou. Dotazovaní to dodnes prožívají jako nespravedlnost nebo nedostatek rodinné soudržnosti a sdílení.

- „... mimochodem, jediné pohřby, kterých jsem se v životě účastnil, byly lidí ze sboru, u mě v rodině se smrt popírá, na pohřeb prababičky mne nevzali, bylo mi 16!, prababička žila asi 100 km od Prahy. Pohřeb babičky se vůbec nekonal.“ (Milan)

- „Když umřel děda, tak tam já jsem nemohla, to jsem byla moc malá, to bylo jenom pro dospělé, na pohřby děti nechodily.“ „Vadilo ti to?“ – „Jo, vadilo, bylo mi asi deset, takže to mi vadilo, protože ještě je u nás takový zvyk, že děti ničemu nerozuměj a nemaj do toho co kecat, nebo nemaj o tom vědět, protože by je to zatížilo, protože by to neunesly... Ségra tam mohla jít, protože už byla starší a já ne.“ (Jana)

- „...některý rituály jsou fakt důležité, třeba jít někomu na pohřeb, i když to není příjemná záležitost a hrozně mě štve, že tohle se v mé původní rodině opomíjelo. Třeba když umřel děda, ke kterému jsem měla hodně blízký vztah, tak jsem byla zrovna v Anglii a bylo pro mě hrozně důležitý jít mu na pohřeb. Bylo by divný, kdyby jsem se vrátila a on tu nebyl a všichni už by s tím byli smířeni. Tak i když to bylo těžký, tak jsem si koupila ze dne na den lístek a jela jsem. A mrzí mě, že naši mi říkali, že fakt nemusim, že se nikdo nebude zlobit. A fakt je, že tohle se děje i u Iva v rodině. (Martina)

Na druhou stranu mi jedna z dotazovaných vyprávěla o tom, že její prarodiče umírali doma:

- „*Já a manžel jsme vždycky iniciovali, aby ten člověk zemřel doma, nakonec to vlastně bylo hrozně hezký, umírali vždycky velmi starý lidi. Pohřby pak už byly takový klasický.*“ (Dana)

- **přechod do dospělosti**

Nikdo z dotazovaných neuvedl, že by něco jako iniciační rituál či jeho náznak zažil. Všichni hovořili o tom, že to byl pozvolný průběh, který neměl žádný předěl a až při rozhovoru se mnou přemýšleli nad tím, od jakého okamžiku byli svou rodinou nebo sami sebou bráni jako dospělí. Jednalo se většinou o moment, kdy se od rodiny odloučili, odešli z domova, přestěhovali se nebo odjeli do ciziny, a tím ukázali, že se o sebe umí postarat⁶⁷. Všichni dotazovaní se shodli, že v naší kultuře rituály přechodu schází, pouze dva ale hovořili o tom, že jim osobně chyběly.

- „*No, když jsem udělala maturitu, měli jsme oslavu, ale nemám pocit, že by se něco stalo, spíš tak po formální stránce. Odehrálo se to spíš v průběhu let a bylo to docela náročný, hodně jsme bojovali, taky mám pocit, že mě naši úplně nepochopili, nebo alespoň táta, vznikla mezi námi bariéra ...pak se to zase dalo dohromady. Myslím, že spousta lidí má potřebu si ten rituál nějak dělat, když si čteš, jak to měly primitivní národy - tak třeba způsob oblečení, řeč, drogy – dostat se někam jinam – to se teď taky objevuje.*“ (Fialka)

- „*Nic nebylo, to je škoda. Hrozně se mi líbí, jak třeba přírodní národy slaví první menstruace, že to není takové, že se to přejde. Tohle třeba u nás vůbec nebylo, i u mě i u ségry se vlastně před tím zavřely oči a hotovo, vlastně jsem se třeba před tátou za to styděla, nikdy jsme o tom nemluvili...Chtěla bych to jinak třeba s dcerou, až to přijde, jít s ní na večeři, říct jí, že už je slečna. Hrozně se mi líbilo, když jsem od někoho slyšela, jak to se svojí dcerou oslavili, mluvili o tom. Určitě to chybí.*“ (Petra)

Zažívali jsme i humorné okamžiky:

- *No, naši mi řekli, že jsem dospělá mám pocit když jsem slavila asi třicátiny ... (smích) ... no asi fakt jo, to bylo tenkrát na chalupě, to si moc dobře pamatuju, no jo...*“ (Eva)

- **přechodové rituální okamžiky v dětství – nástup do první třídy, stříhání vlasů, píchání naušnic**

- „*A máme jeden zvyk a to si možná můžeš napsat spíš k těm přechodovým rituálům, je to vlastně takovej náš iniciační... Roční dítě se k prvním narozeninám stříhá na 1 centimetr.*

⁶⁷ O náznaku iniciačního rituálu, který by se tak dal skutečně nazvat, mi vyprávěl Janek – viz. Příloha

Stříhám úplně sám, nikdo mi nepomáhá, protože Martina pobíhá kolem s foťákem a směje se.“ (David) “Je to už v rámci oslavy, těsně před dortem, všichni už jsou nastrojení... vlásky se schovávají, teda jenom něco. .. mě taky takhle stříhli, je to zvyk z mé rodiny, dědí se to.“ (Martina K.)

6. 1. 5. Původ rodinných rituálů

- **zachovaly se z původních rodin**

- „Hodně jsme to přejali ze zvyků mé rodiny, i tím, že bydlíme tam, kde jsem se narodila, tak se od toho dost těžko odtrhávám, od toho jak to bylo, manžel se mi spíš v tomhle přizpůsobil.“ (Daniela)

- „Leccos je kopie z dětství, co se mi líbilo a co mi přišlo správné.“ (Jana K.) „Jo to je třeba to moje zlaté prasátko o Vánocích a Jany způsob slavení svátků a narozenin – to jsme přebrali hodně z její rodiny.“ (Kuba)

- **přetvořily se z rituálů původních rodin**

- „Přetvořili jsme si je z našich původních rodin, každý si přinesl to své a museli jsme se nějak domluvit, každý to ve své rodině měl jinak, v tomhle jsme se vlastně vůbec neznali. Ptali jsme se navzájem „jak to bylo u vás a jak jste dělali tohle“ a nějak jsme si to přizpůsobili. Normálně na to člověk nemyslí, že by s někým tohle měl řešit, bereš to automaticky, že to nějak je.“ (Petra)

- „Něco přinesli rodiče ze svých původních rodin a přizpůsobili to tomu, co jim vyhovovalo. Sama to tak teď dělám ve své rodině.“ (Kateřina)

- **vznikly nově** – určitá společná činnost měla úspěch, byla příjemná, zábavná, podnětná, měla pro zúčastněné podstatný smysl, začala se pravidelně opakovat
- „...nebo se to tak odehrálo samo – jak jsme se třeba začali setkávat s kamarádama, opakovalo se to.“ (Dana)
- „...pak když se nám něco líbilo, bylo to příjemné, začali jsme to opakovat.“ (Kristina)
- „...pak vznikly tím, jak se scházíme, že jsme si blízký.“ (Viktor)

- Tím, **kdo** sváteční **rituály v rodině střeží**, je obvykle **matka**, případně oba rodiče, drobné rituály jako čtení pohádek, prohlížení fotek, ukládání ke spánku atd. požadují děti.

- „... máma je hodně střeží – kdyby na tom ona nepracovala nebo o na je nechtěla dělat, tak by to asi vymizelo nebo určitě alespoň některý.“ (Eva)

- „...rodiče se vždycky nějak domluvili – vlastně to udržovali oba, zaběhlo se to a tak to fungovalo.“ (Iva)

- „Všichni se sesedneme u stolu, kluci mají svůj malý stoleček a tam vždycky musí sedět když jedí... Když třeba mají na něco chuť a já jim to tam nechci dát, tak radši nejedí, to je teď skoro pravidlo.“ (Eva)

6. 2. Psychologické charakteristiky rodinných rituálů

Výzkumná část potvrdila, že rodinné rituály plní řadu podstatných psychologických funkcí. Jednotlivé kategorie vyplývající z analýzy obsahu jsem setřídila do větších celků v případě, že jejich základní charakteristika byla stejná, např. dodání odvahy – jistota, jinak jsem se v souladu s cílem práce snažila o co nejširší zachycení různých typů. Jednotlivé kategorie se opět mohou vzájemně překrývat. Zjednodušeně se dají tyto funkce rozdělit na pozitivní a negativní.

Flexibilita	<ul style="list-style-type: none"> • přizpůsobivost aktuální situaci • a potřebám členů rodiny
Prostor pro vzájemné setkání	<ul style="list-style-type: none"> • přirozeně zprostředkují setkání • příležitost ke společné rozmluvě • sdílení myšlenek i emocí • čas pro společné činnosti, prožitky
Jistota, bezpečí	<ul style="list-style-type: none"> • vědomí toho, že vše je jak má být • vše se opakuje • znalost toho, co přijde
Vytržení z každodennosti	<ul style="list-style-type: none"> • výjimečný okamžik – změna • spojení s posvátnem, s vyšší mocí • prostor pro uvědomění si duchovní stránky života • příležitost k oslavě
Řád	<ul style="list-style-type: none"> • určitému časovému období • vzájemné komunikaci
Jsou milníky	<ul style="list-style-type: none"> • ulehčují a • zvědomují přechod do další fáze dne, roku, života
Zjednodušení	<ul style="list-style-type: none"> • vymezují čas pro činnosti • pořadí činností • určují role

Vědomí kontinuity	<ul style="list-style-type: none"> • rodinného i osobního života • připomínají minulost – předky, události
Pocit jedinečnosti rodiny	
Pocit sounáležitosti s rodinou	<ul style="list-style-type: none"> • stmelují rodinu
Odráží situaci v rodině	<ul style="list-style-type: none"> • vztahy • atmosféru • funkčnost rodinného systému
Usměrňují komunikaci	
Vymezují osobní prostor	<ul style="list-style-type: none"> • prostor pro klid, odpočinek, možnost být sám
Zvědomují témata	<ul style="list-style-type: none"> •
Dodávají sebevědomí	<ul style="list-style-type: none"> • povzbuzují • přináší pocit užitečnosti – každý má své místo
Výchovný aspekt	<ul style="list-style-type: none"> • podílejí se na socializaci • usnadňují výchovu, učení
Zobrazují hranice	<ul style="list-style-type: none"> • nabízí možnost vymezit se
Pozitivně ovlivňují emoce - zpřijemňují soužití	<ul style="list-style-type: none"> • zprostředkují radost, těšení, hezký pocit, zábavu

tabulka 6 - Pozitivní funkce rodinných rituálů

Svazují, omezují	<ul style="list-style-type: none"> • jsou-li rigidní • striktní • bez vnitřního smyslu
Prostor pro rodinné spory, hádky	<ul style="list-style-type: none"> • díky společnému setkání • vinnou rituálu samotného
Negativně ovlivňují emoce – nervozita, stres, nespokojenost	<ul style="list-style-type: none"> • určují povinnosti, odpovědnost, nutnost • jsou příliš hektické • nedají-li se uskutečnit

tabulka 7 - Negativní funkce rodinných rituálů

▪ Pozitivní funkce rodinných rituálů:

- **flexibilita, přizpůsobivost aktuální situaci a potřebám členů rodiny** – všichni

dotazovaní se shodli na tom, že tato charakteristika je nutná, aby byl rituál vůbec jako pozitivní vnímán.

- „Když šel rituál pozměnit, když jsem do toho mohla vnést něco svého, přizpůsobit to tomu, co jsem potřebovala, nebo co se mi líbilo, bylo to dobrý.“ „Když to nešlo změnit, bylo to svazující, vadilo mi to, řešila jsem to tak, že jsem z toho utekla, přestalo to pro mě mít smysl, přestala jsem se toho účastnit.“ (Markéta)

- „...nebráníme se tomu něco opustit – nesvazují nás, protože si to přizpůsobujeme“... „Moc jsme nikdy neprahli po tom něco dodržovat, žili jsme hodně nestandardně, vlastně se to teprve vyvíjí. Spoustu věcí jsme opustili, co třeba dělali rodiče, z praktických důvodů, chtěli jsme mít pohodu.“ (Jana K. a Kuba)

- „Zápor asi žádný nevidím, je to příjemné, kdyby se mi nechtělo nebo mi to bylo nepříjemný, tak se nic nestane, když se toho nezúčastním.“ (Viktor)

- **prostor pro vzájemné setkání - zprostředkují vzájemné setkání, jsou příležitostí ke společné rozmluvě, sdílení myšlenek a emoci, společné činnosti, prožitkům** – jak v okruhu širší rodiny, tak i v rámci rodiny primární. (tuto funkci zohlednilo všech osmnáct respondentů)

- „Pro mě je to především o setkání, je mi vlastně úplně jedno, co se tam děje. Je to hrozně fajn setkat se s těma všema lidma, i když si často říkám: „Jé to zase bude akce.“... ale je to sranda a je to dobrý.“ (Viktor)

- „Vlastně všechny ty rituály jsou o tom, že se tam nějakým způsobem setkáváme.“ (Fialka)

- „Jsou to okamžiky, kdy je celá rodina pohromadě, sblíží se.“ (Markéta)

- Především v okruhu širší rodiny jsou často jedinou příležitostí, kdy se příbuzní schází

- „Společné rituály byly často jedinou příležitostí, jak se potkat s příbuznými, jinak se rodina moc nescházela.“ (Iva)

- Příležitost potkat se v rámci rodiny s vybranými jedinci

- (v rámci rituálu před usnutím) „...většinou se s Jendou koupu já, je to často jediná chvíle, kdy si s ním můžu popovídat, když přijdu z práce, kdy s ním můžu být sám.“ (Kuba)

- Některá rodinná setkání jsou příležitostí pozvat a vidět se s blízkými přáteli

- „...scházela se zase ta část rodiny, co se účastnila Čarodějnic, rodinní přátelé a pak další různí známí a kamarádi, jejich kamarádi a tak.“ (Janek)

- Často patří různá setkání pouze s přáteli k chodu rodinného života

- „Každé pondělí návštěva jedné naší kamarádky, má to již tradiční průběh.“ (Kristina)

- **přináší jistotu, bezpečí, vědomí toho, že vše je, jak má být, že se vše opakuje, znalost toho, co přijde**

- „...ujištění o tom, že věci jsou tak, jak mají být...“ (Kristina)

- „Je to v tom opakování, že se můžeš spolehnout, že se třeba sejdeme u snídaně, u večeře, u oběda nebo s tou širší rodinou, že to je příjemné setkání a je to tak, jak má být.“ (Petra)

- „*Přesto, že jsem dospělá, mám ráda, že některé věci fungují stále stejně.*“ (Kateřina)
- „*...pocit bezpečí...je to tak, jak jsem zvyklý, mám to takhle rád a nechci to měnit.*“ (Monika R.)

- **jsou výjimečným okamžikem, vytržením z každodennosti – změnou spojením s posvátnem, s vyšší mocí, prostorem pro uvědomění duchovní stránky života, oslavou**

- „*Taky je to o tom uvědomit si duchovní věci – i když nejsme věřící, bylo to naplněné duchovnem, bylo to hodně fajn – třeba o Vánocích magické večery.*“ (Fialka)
- „*Změna ve všednodenním životě, je to dobrý pro tu změnu, že vidíš , že je něco i mimo ten normální, obyčejnej, každodenní život, že je něco vedle, co funguje... máš možnost se zastavit, přestat myslet na obyčejný věci.*“ (Fialka)
- „*...celej svátek je prosycen tím, že si člověk uvědomuje, co všechno má, a co normálně považuje za samozřejmost. Vděčnost samozřejmě patří Bohu.*“ (Milan)
- „*... ta kaplička je pro nás vlastně takový posvátný místo, udělám si tam vždycky křížek – nejsem věřící, že bych chodila do kostela, ale tohle mám potřebu dělat kvůli sobě i dětem, cítím, že je tím nějak chráním, ačkoli to není úplně srozumitelný. Vlastně ani nevěřím v Boha, ale nějakou sílu, co je nade mnou.*“ (Petra)
- „*...že se děje něco výjimečného, nějaká změna, slaví se.*“ (Janek)
- „*... všude je cukroví, svíčky, všude je to hrozně hezky vyzdobený...*“ (Fialka)
- patří sem modlitba před jídlem, před spaním, návštěva kostela.

- **řád – dávají řád roku, dni, vzájemné komunikaci**

- „*...jistota, že se všechno opakuje ...osobně to vnímám příjemně, že se mám na co těšit, je to taky nějaký řád ve světě...*“ (Daniela)
- „*...význam pro děti – pravidelnost, je to nějaký řád, který jim dává nějakou oporu ... respektují změnu, baví je to, ale jsou pak rádi, když se to vrátí do toho, jak to má vlastně být. Třeba když jsme doma, tak vědí, co teď bude, nemají v tom zmatek.*“ (Eva)
- „*... dávají řád – určují způsob komunikace – ve chvíli, kdy všichni jsou si blízko a vidí na sebe, tak na sebe nemusí křičet, můžou vidět, jak se ten druhý tváří, a je to samozřejmě úplně jiná úroveň komunikace, než když na mě jeden volá z koupelny, druhý z pokoje a třetí ze záchoda.*“ ...“ *Vlastně už když přijdu domů, tak na mě ještě ve dveřích volají, co se jim všem přes den stalo – tak tohle je moment, kdy o tom můžeme v klidu mluvit, když sedíme spolu, tak se nepřekřikují – takže je to vlastně i praktický.*“ (Monika R.)

- **jsou milníky, ulehčují a zvědomují přechod, překlenutí do další fáze roku, dne,**

- „*Chodíme na Vyšehrad na lampionový průvod, je to takové loučení s podzimem, příchod zim. Šli jsme a plánovali jsme, co bude v zimě, co budeme dělat, ... dceři se to strašně líbilo.*“

(Daniela)

- výlet do jeskyně – na jaře na přivítání nového roku, jara: „*Nebylo stanoveno žádné pevné datum, ale vždycky, když přišlo jaro – když začali zpívat ptáci, ohřívala se země. Dnes už to není společný, naplánovaný výlet – to bylo, když jsme byli malí, ale já se tam ráda vracím, sice ne každý rok, ale zato ráda. Shodla jsem se s bráchou, že to taky dělá...*“ (Markéta)

- rituály kolem zahrady – znamenají příchod nového období: „*Týká se to hodně přírodního cyklu teď se třeba dělal oheň, hrabalo listí, někdy pozveme známé na buřty,... na jaře se chodíme dívat, jak rostou první kytky.*“ (Daniela)

- „*Když děti přijdou ze školy nebo ze školky, povídáme, co se událo, co jedly, co kámošky, jaký měly den, patří sem i rituální fráze, třeba „tak co máš teď na programu“ – aby si ujasnily, co budou dělat, co se bude dít dál.*“ (Kristina)

- patří sem také různé rituály loučení a vítání, rituály s dětmi před spaním

- **zjednodušují – vymezují čas pro činnosti, určují pořadí činností, určují role**

- „*...je to určité zjednodušení opakujících se akcí...*“ (Iva)

- „*...usnadňují život, člověk už to nemusí vymýšlet, takhle se to dělá a je to jasné.*“ (Jana K.)

- „*... ulehčuje to život v smyslu, že nemusíš myslet na to, že si třeba babičku dlouho neviděla, ale je to daný, víš, že se setkáte, je to prostě jednodušší, víš s čím počítat, ujednodušuje to vztahy.*“ (Ivo)

- **přináší vědomí kontinuity rodinného i osobního života, připomenutí minulosti – předků, událostí**

- „*Vždycky v létě na chalupě, tam jsou mraky míst, které jdeme vždycky znovu navštívit, je to vždycky hrozně hezký.*“ (Daniela)

- „*... od úmrtí tatínka chodíme pravidelně do takové kapličky v Klánovickém lese, já sama tam chodím tak třikrát do týdne a dávám tam svíčky. Vlastně kdykoliv jdu do lesa, dám si do kapsy nějaké svíčky a sirky a vždycky, třeba různýma cestama, jdu k té kapličce a zapálím je tam. Děti už jsou na to zvyklý, a když třeba zapomenu, tak toho hrozně lituji, že jsme je tam dědovi nedali...*“ (Petra)

- patří sem prohlížení fotografií a vyprávění příběhů, vzpomínání na zemřelé při výročí úmrtí a narození, během Vánoc, ze známých svátků Dušičky

- **zprostředkují pocit jedinečnosti vlastní rodiny, zpřijemňují společné soužití**

- „*Je to něco originálního, jiného, svého, co není jinde, pokus o něco zajímavého.*“ (Kuba)

- „*Dávají pocit jedinečnosti, zpřijemňují společné soužití...něco, co má ta rodina jenom spolu, co není nic, o čem by jsi někde mluvila v práci, nic, o čem by děti mluvily ve škole, je to taková samozřejmá součást života, která slouží k tomu, že ho zpřijemňuje. To, že si sedneme každý večer spolu ke stolu není, že musíme – ale když už jdeme jíst, tak si hezky prostřeme, v klidu si sedneme, uvaříme si čaj, popovídáme si, v klidu se zastavíme, protože ten všední život je strašně rychlej.*“ (Monika R.)

- „*... to je asi nejšilenější tradice naší rodiny...*“, „*...to je naše rodinná specialita...*“ (Janek)

- „*...večeře začínala po východu první hvězdy... to je náš zvyk...*“ (Markéta)

- **vzbuzují pocit sounáležitosti s vlastní rodinou**

- „*Aby rodina věděla, že ty lidi patří k sobě, že o sobě vědí ... Kluci třeba díky tomu vědí, že patří i mezi další lidi, je to o tom, co ta rodina je a že se o tom mluví, chystá se to, vzpomíná se na to, vědí ke komu patří.*“ (Eva)

- **odráží situaci v rodině – vztahy, vzájemnou atmosféru, funkčnost rodinného systému**

- „*Jinak se málokdy vidíme všichni dohromady, dávají pocit, že ta rodina nějak funguje.*“ (Eva)

- „*Jsou tím stavebním kamenem soudržnosti. Třeba i ta pusa před spaním, to je jako s tou vůní, někdo ti prostě voní a někdo ne a může být jaký chce, ale za partnera si ho nevybereš a shodnout se v takhle základních a přitom jednoduchých věcech je myslím to samý.*“ (David)

- **vymezují osobní prostor v rámci rodiny, prostor pro klid, odpočinek, možnost být sám**

- „*Ráno, když Tomáš cvičí a já se maluju, to je pro mě, jako že jsme spolu a každý si dělá, co potřebuje. Vnímám, že tam jsme spolu a přitom máme prostor dělat si, co chceme.*“ (Jana P.)

- „...máme řadu takových těch únikovek, u kterých si odpočineme a které se snažíme vzájemně respektovat ... pro Kubu je rituál kouření – jde na chodbu a v klidu si pokouří a počte, chce si odpočinout od společnosti, já, když mám tuhle potřebu, tak sjíždím internet.“ (Jana K.)

- **zvědomují různá témata**

- „Přináší různě témata, na které by člověk jinak nemyslel, nějak to přinesou do vědomí, to je pro mě velmi příjemné, třeba motivy vzkříšení, ukřižování, narození, smrt ...“ , „...velmi příjemně to vnímám i přes ty děti – je to pro ně nějak živý, zvlášť ty věci spojené s přírodou nebo s jejich vlastními narozeninami.“ (Daniela)

- **usměrňují vzájemnou komunikaci**

- „... že když bylo v rodině dusno, tak kdokoliv vyhlásil „prdel vody“ a všichni si dali panáka. Myslím si, že to vždycky bylo takový spíš spiklenecký, že se toho asi neúčastnil ten, kdo to dusno dělal, ale nikdy se nikdo neopil, šlo o to vypojit se z toho, přestat to v tu chvíli řešit, to mi připadá dobrý.“ (Monika R.)

- **posilují sebevědomí, dodávají odvalu**

- „Vždy před něčím významným si děláme křížek na čelo a připomeneme si úsloví „kdyby tě v životě potkalo jenom tohle, tak je to dobrý. Když tohle někdo řekne, znamená to, že se nic neděje, že vlastně o nic nejde.“ (Kateřina)

- „A taky je to dobrý pro moji babičku, nebo vůbec možná pro starý lidi – že mají při těch rituálech své místo, je jasné co budu dělat a připadají si užiteční, vlastně všichni si připadají užiteční.“ (Martina P.)

- **mají výchovný aspekt – podílí se na socializaci**

- „...spoluutvářely osobnost člověka, nás dětí, když jsme vyrůstaly...“ (Iva)

- **zobrazují hranice – nabízí možnost vymezit se**

- „V dospívání jsem se měla proti čemu opřít, bouřit se ... někdy až moc, ségra rituály hodně přebrala, až nekriticky, vede hodně podobný život jako moji rodiče.“ (Fialka)

- **pozitivně ovlivňují emoce - zprostředkují radost, těšení, hezký pocit, zábavu**

- „Když víme, jak to bude probíhat, je to takový klid, víme, na co se těšit.“ (Kateřina)

- „No, klad je určitě to, že se sejdem, že je legrace, nejsou žádné neshody a taky...“ (Janek)

▪ Negativní funkce rodinných rituálů mohou být následující:

• **mohou být svazující, omezující** – jsou-li striktní, nepřizpůsobené aktuální situaci

- „Někdy je mi nepříjemné, když je lidí hodně, chtěla bych třeba mít klid, ale vlastně jsem do toho cpaná, že takhle to je a na ty Vánoce se scházíme, někdy se z toho špatně vystupuje“. (Petra)

- „Pro sebe osobně to nepříjemné vnímám, že jsem tím nějak svázaná, že mám nějakou představu, jak by to mělo být a pak se třeba do toho nutím a je toho třeba moc a otravuju tím ty ostatní – že to musí být tak a ne jinak ... (Daniela)

- Podle Markéty byl zápor především to, že pokud se jednalo o předem ohlášené návštěvy, bylo to moc svazující – děti se takových oslav povinně účastnily, časem jim to vadilo, většinou se sedělo u stolu, dál se nehýbalo, chyběla nějaká akce, spontánnost. Některé rituály jako třeba společné obědy - týdenní sešlosti s babičkou, byly náročné – byla to pro ni s bratrem vlastně povinnost se určitou část dne babičce věnovat.

- „Na druhou stranu je to někdy nucené – protože jsou Dušičky, tak se jde na hřbitov, protože se tam přece musí. Někdy se sejdem, ačkoliv tu potřebu nemáme nebo nechceme.“ (Jana P.)

• **mohou přinášet rodinné spory** – díky vzájemnému setkání mohou být pro ně

prostorem, nebo samy svým obsahem spory zapříčiní – tím, že druhé k něčemu nutí, tím, že se proti tomu mohou bouřit, nesouhlasit

- „Občas, když při společných setkáních na sebe narazí jedinci, kteří k sobě až tak nelnou, tak se pak řeší spory.“ (Eva)

- „Někdy je to třetí plocha ... Když děti s něčím nesouhlasí a já mám pocit, že by to tak být mělo – je to nepříjemnost, třeba nedělní mše – myslím, že by tam měly chodit, to je těžké.“ (Kristina)

- „Když jsem začala dospívat, začaly mi překážet, nechtěla jsem třeba být s rodiči, od rodičů byla nutnost rituálů velká – svazovalo mě to ... to mně hrozně překáželo, chtěla jsem to mít jinak - to je ta druhá stránka. Může to být pak náročný pro obě strany, jim to pak bylo líto, že tu celý život budují takovej krásnej rituál, ale to k tomu patří. Pak jsem to začala zase vyhledávat až jako starší.“ (Fialka)

- **negativně ovlivňují emoce - mohou být zdrojem nervozity, nespokojenosti, stresu**
 - jsou-li chtěné a nedají se uskutečnit, plyne-li z nich důležitá povinnost, nutnost, odpovědnost, jsou-li hektické – hluk, množství lidí, obzvláště velká rodinná setkání mohou být často chaotická, nepřehledná
 - „*Když z objektivních příčin nelze rituál vykonat, dostaví se nervozita.*“ (Kristina)
 - „*Podivná nervozita a určitá mámina nepřírozenost při přípravě setkání (stres zakrýval těšení se ze setkání), častá nutnost účastnit se příprav při tíživé atmosféře.*“ (Markéta)
 - „*Někdy mi vadilo moc lidí, hluk, hektičnost setkání.*“ (Iva)

7. Analýza kontextu

Dotazovaní, kteří založili svou vlastní rodinu a mají děti, hovořili o všech typech rituálů ve své současné rodině i o rituálech, na kterých se účastní společně s rodinou původní. Jedná se především o rituály v průběhu roku a o rituály přechodové. Velmi zajímavou kapitolou byly všechny typy rituálů související s dětmi, zvláště malými. I ostatní rituály jsou ale živější a zajímavější, pokud jsou děti přítomny. Dotazovaní, kteří žijí s partnerem a ještě nezaložili vlastní rodinu, vyprávěli, jak při vzájemném soužití vznikají rituály všednodenní, za těmi většími v průběhu roku se stále vracejí do svých původních rodin. V průběhu dvou generací se podoba rodinných rituálů téměř nezměnila.

Ukázalo se, že aby vznikly nové rituály, které se ustálily a pravidelně se dodržují v průběhu roku, musí spolu partneři žít delší čas. Velmi dlouho také trvá, než se ustálí nová podoba rituálů přejatých, především těch kulturně podmíněných, které mají v každé rodině svůj charakteristický průběh. Partneři se také musí na nové podobě rituálů domluvit, což může být překvapující moment. Velkou roli zde sehrává přítomnost dětí. S nimi vzniká potřeba a chuť dát zaběhlým způsobům novou, vlastní podobu a zároveň vybrat důležité momenty, které rodiče chtějí svým dětem předat. Podoba tradičních rituálů je také často závislá na místě, kde se odehrávají, a pak bývá obtížnější je pozměnit, pokud je to žádoucí: „...*snadím se to*

hodně měnit, přizpůsobit, ale musím říct, že je pro mě hodně obtížný ty starý rituály opustit, ale vím, že to prostě jinak nejde.“ (Daniela)

V souvislosti s tím je podoba a atmosféra rodinných rituálů vnímána jako obraz funkčnosti vzájemných vztahů – schopnosti a vůbec ochoty přizpůsobit se a respektovat přání partnera.

S dětmi vzniká více rituálů všednodenních, především z praktických důvodů, protože slouží strukturaci času, děti je potřebují a některé jsou jimi vyžadovány. Žijí-li spolu partneři delší čas, vzniká také řada rituálů partnerských, některé mění svou podobu s příchodem dětí, některé zanikají a vytvářejí se nové, podle potřeby. Partnerské rituály, jsme probírali pouze okrajově, nebyly hlavním předmětem výzkumu, přestože dotazovaní měli pocit, že k rodinným rituálům patří.

Zdá se, že v početnějších rodinách vznikají rituály jednodušejí a více se dodržují. Vyplývá to především z toho, že vzájemná setkání i každodenní život je potřeba více organizovat a strukturovat, společné akce dopředu naplánovat. Mají-li předem danou podobu, je to tak pro všechny snazší „...někdo měl dobrý nápad, přizval ostatní – je nás hodně tak to šlo hned, to je myslím podstata těch našich rituálů – když to stojí za to, začne se to opakovat a v tom množství je to hned rodinná tradice.“ (Janek)

Co se týče věku, pohlaví a vzdělání respondentů, nevšimla jsem si v jejich vyprávění žádného rozdílu. V rodinách věřících se více dodržují rituály s náboženským kontextem, souvisí s tím i řada staročeských zvyků. Zdá se, že dotazovaní z neúplných rodin si vytvářejí více rituálů vlastních, z kontextu ale vyplývá, že je mnohem důležitější, jak se v původní rodině cítili a podle toho rituály přejímali či nikoliv. Pro inspiraci se mnozí obražejí se také ke svým prarodičům, zvláště k babičkám. Jedna z dotazovaných, která své dětství hodnotí jako ne příliš šťastné a rodinu jako nefunkční, vzpomínala negativně i na většinu původních rituálů a je ráda, že se k nim nemusí vracet.

8. Výsledky a diskuse

Výzkum byl uskutečněn ve dvou fázích v rozpětí čtyř let. Při kvalitativním výzkumu v rámci práce diplomové jsem výzkum uzavřela poté, co se jmenované typy rituálů a jejich významy začaly opakovat. Nízký počet respondentů jsem však vnímala jako největší slabinu celého výzkumu a proto jsem se rozhodla původní výzkumný vzorek rozšířit o další respondenty a

zhodnotit a doplnit tak původní závěry. Výsledky druhé části výzkumu v průběhu práce rigorózní potvrdily výsledky původní. Jednotlivé dílčí závěry byly tedy jen částečně pozměněny, zprehledněny a doplněny o orientační procentuální zastoupení jednotlivých typů rituálů.

I nadále ale tkví slabina předloženého výzkumu především v nereprezentativnosti výzkumného vzorku a tím i v malém počtu odpovědí, které nedávají velký prostor pro zpracování, natož pak pro jakkoli zobecnitelné závěry. Vzhledem k tomu, že neznáme spektrum soudobých rodinných rituálů a jejich význam, zdá se mi podobná kvalitativní studie nutným základem.

Jsem si vědoma toho, že ve výzkumném vzorku jsou zastoupeni především vysokoškolsky vzdělaní lidé, z úplných rodin, kteří žijí svůj současný život v bezproblémovém prostředí. Stejně tak jsem si vědoma nedostatku plynoucího z toho, že jsem oslovila většinou okruh svých známých. Předpokládala jsem ale, a další průběh výzkumu mou domněnku potvrdil, že právě tento fakt přispěje k otevřenosti a hloubce odpovědí, které budu mít možnost získat. Cíl výzkumu tím tedy nebyl ohrožen. Záměrně jsem také vybírala jedince, kteří žijí v uspokojivém rodinném prostředí. Předpokládala jsem, že v takovém případě budou rodinné rituály početnější.

Problematický je také nestandardní postup při sběru dat. V osmi případech jsem hovořila s manželským párem, tedy se dvěma dotazovanými současně, ve zbylých případech byli dotazováni jednotlivci. Domnívám se, že ani tento fakt neohrozil vytyčené cíle výzkumu. Naopak jsem v druhé části výzkumu vybírala manželské páry záměrně, partneři se při vyprávění doplňovali, snáze se jim vzpomínalo, průběh celého rozhovoru byl velmi živý. Pro celkovou objektivitu jsem poté zařadila do výzkumu ještě dva jednotlivce, aby se obě situace vyrovnaly.

Při rozhovoru a zpracování dat jsem usilovala o co největší objektivitu. Přesto mohlo k určitému zkreslení dojít. Někteří respondenti ve zpětné vazbě k rozhovoru uváděli, že informace mohou být zkreslené tím, jak si danou událost zapamatovali, jak o ní přemýšlí a jak ji sdělují. To je ovšem reflektováno. Dále se domnívají, že informace může zkreslovat můj přepis, a to, že některé skutečnosti nelze sdělit, natož zachytit písemně⁶⁸.

Přesto se domnívám, že výzkum splnil svůj účel. Téma rodinných rituálů se ukázalo jako velmi živé, zajímavé a hodné podrobnějšího zpracování. V průběhu rozhovorů se

⁶⁸ „Zápis byl zkreslený tím, jak já to přehnaně vyprávím, a tím, že jsi tam nebyla, že ta skutečnost je vždycky trochu jiná. Styl mého myšlení a vzpomínání na to nedokážeš přepsat... asi to nejde zachytit tak, jak bych si přál ...“ (Janek)

vynořila celá řada otázek a důležitých souvislostí, které nemají širší platnost, nicméně mohou sloužit jako podněty pro směr dalšího výzkumu.

Z rozhovorů vyplývá, že pro všechny respondenty byly, z rituálů daných kulturou, nejdůležitější Vánoce. Silvestr je prožíván jako vynucený svátek. Pouze v jednom případě dotazovaný hodnotil Silvestr kladně, jako možnost oddělit od sebe jednotlivé roky a připomenout si prožité a plánované. Jakkoli jsou rituály této kategorie dány zvenčí a obsahují řadu shodných prvků, jejich konkrétní podoba je rodina od rodiny jiná.

Nejvíce vágní jsou podle dotazovaných rituály přechodové, především pohřby, křtiny a promoce. Děti mohou prožívat velmi nelibě, chtějí-li se zúčastnit pohřbu někoho blízkého a rodina jim to z „dobrého důvodu“ nedovolí. Takovým důvodem může být, že děti jsou na podobný zážitek příliš malé a byl by pro ně traumatický. S úmrtím se pak musí vypořádat po svém⁶⁹. Všichni dotazovaní se shodli na tom, že děti by se pohřbů účastnit měly, pokud si tak přejí. Shodně také uváděli, že naší společnosti schází oficiální rituály přechodu do dospělosti. Jen velmi těžko a nejistě si vybavovali okamžik, kdy je jejich okolí začalo jako dospělé vnímat. Bylo by zajímavé zjistit, co takový zážitek nahrazuje. Nebo v naší době už není zapotřebí? Je zvláštní, že další rituály přechodu – svatba, pohřeb, promoce, se dodržují, rituál tedy fakticky existuje, zdá se však, že emocionální prožitek není adekvátní významu okamžiku. Probandi o nich hovořili jako o něčem, co ani nestojí za řeč. Znamená to, že jsou nefunkční? V podobě v jaké se vyskytují ztratily svůj význam? Nepotřebujeme je?

Z rodinných tradic se nejvíce dodržují narozeniny, v průběhu všedních dní pak společné stolování. Důležitost rituálů posledních dvou jmenovaných kategorií nebylo možné odlišit, plní řadu rozdílných funkcí a v mnohém se naopak velmi prolínají.

Podoba rodinných rituálů se upevňuje až po delším vzájemném soužití. V průběhu dvou generací se změnila jen velmi málo. Rituály jsou přejímány z rodin původních nebo vytvářeny nově na základě potřeb každé rodiny. Ochota přijmout rituály z původní rodiny partnera a aktivě se na nich podílet je vnímána jako obraz funkčních vztahů v rodině a vzájemné náklonnosti. Tím, kdo rituály v rodině nejvíce střeží, je obvykle matka.

Aby byl rituál vůbec hodnocen jako pozitivní, je podstatná jeho flexibilita. Nejdůležitější funkcí, kterou rituály z psychologického hlediska plní, je, že zprostředkují vzájemné setkání, jsou prostorem pro společné činnosti, zážitky, sdílení příběhů, myšlenek a emocí, vzbuzují pocit sounáležitosti s vlastní rodinou a vědomí kontinuity rodinného života.

⁶⁹ „...nemapamatuju si, co jsem s tím tenkrát provedla. Ale pamatuju si, když už mi bylo asi 14, že jsem si psala takovej denník, a tam jsem s dědou mluvila, že jsem měla pocit, že jsem se s ním vlastně nerozloučila...“ (Jana P.)

Negativně jsou vnímány rituály rigidní a striktní. V případě jsou-li jediným důvodem k rodinnému setkání mohou zrcadlit vzájemné spory.

Z analýzy kontextu vyplývá, že v rodinách věřících se více dodržují rituály spojené s náboženstvím. S těmi souvisí i řada staročeských zvyků, takové rodiny se také častěji scházejí ke společnému jídlu. Rodinné rituály odráží vztahy a situaci v rodině, podle toho jsou také prožívány a vzpomínány. Rozhovor o rituálech může být vstupní branou k řadě důležitých osobních i rodinných témat.

Dále lze předpokládat se, že v rodinách s nepříznivou atmosférou je snaha o dodržování společných rituálů menší, schází chuť se k nim vracet. Často jsou neradostné, rigidní a o to více manipulativní. Tím, že slouží jako donucovací prostředek ke společnému setkání, k tomu dělat věci určitým způsobem atd.

Domnívám se, že v rodinách, kde panují dobré vztahy mezi širším příbuzenstvím, je potřeba vzájemného setkání větší a tím vzniká i více společných rituálů. V početnějších rodinách se snáze najde někdo, ochotný společná setkání pravidelně organizovat a rituály se tedy lépe udržují.

Rituály, jejichž smysl spočíval v popírání komunistického režimu, se vytrácejí nebo získávají jiný význam. Stejně tak se vytrácejí pravidelná víkendová setkání na chatách a chalupách.

Ve společném soužití, kde jeden z partnerů je cizinec, se mísí rituály obou kultur. Vzniká snaha zasvětit druhého do zvyků svého kulturního prostředí a zprostředkovat mu jejich porozumění.

Řada dotazovaných navrhovala zabývat se v rámci rodinných rituálů více i rituály partnerskými, které se zdají být jejich nedílnou součástí. Nebyly však přímo předmětem mé práce. Nejsem si jistá, zda netvoří samostatnou kategorii? Předmětem mé práce nebyly ani rituály čistě soukromé.

Velmi přínosné byly rozhovory s manželským párem. Partneři byli překvapeni tím, co je pro koho z nich důležité, na co vzpomínali. Měla jsem pocit, že muži snáze doplňovali konkrétní příklady a situace. Zpětně jsem se dozvěděla, že rozhovor podnítil další rodinnou diskusi, k tématu se dlouho vraceli.

Ze zpětných reflexí rozhovorů vyplynulo, že kromě nespokojenosti s určitým formulacemi a doplněním nepřesností byli dotazovaní s průběhem rozhovoru spokojeni. Tento fakt považuji za největší zkreslení plynoucí z předešlé známosti s dotazovanými. Nicméně si dovoluji uvést, že dotazoví vnímali otázky jako adekvátní a srozumitelné, měli pocit, že jim dávám dostatek prostoru pro přemýšlení a vyprávění, zároveň se v rozhovoru neztráceli.

Rozhovor podnítl další přemýšlení o tomto tématu, o situaci v rodině, vybavil řadu důležitých vzpomínek z dětství, což dotazovaní hodnotili jako přínosné⁷⁰. Vedlo mě to k zamyšlení se nad tím „o čem“, že jsme si to vlastně povídali? Jak snadno a přesně jsme se v rozhovoru o rituálech dostali k intimním osobním a rodinným příběhům. Jak je téma rituálů vážné a křehké. Kolik nejistot kolem něj panuje - „*zda to děláme správně, moc, málo?*“. Jak přesně zobrazuje atmosféru a vztahy v rodině⁷¹. V souladu s částí teoretickou nelze než souhlasit, že téma rodinných rituálů je možno využít v poradenské praxi i rodinné terapii.

V dalším výzkumu by bylo vhodné rozšířit výzkumný vzorek o početnější a pestřejší zastoupení v populaci a rozšířit navržené kategorie. Téma rituálů je velmi široké, bylo by výhodné věnovat se každé zmíněné kategorii zvlášť. Z psychologického hlediska považuji za podstatné hlubší zpracování významu rodinných rituálů, jejich pozitivních i negativních aspektů. Přínosné by mohlo být zaměřit se více na drobné rituály vzájemné komunikace – ustálené komunikační vzorce, tabu, pravidla. Přechodové rituály a především rituály iniciační jsou další podnětné téma, stejně tak rituály partnerské. Zajímavý by byl rozhovor s každým členem rodiny zvlášť. Jak se liší vnímání společných rodinných rituálů? O čem by mluvili rodiče, děti, prarodiče? Co by zohledňovali, co je pro ně podstatné? Je nějaký rozdíl mezi tím, co vyprávějí muži a ženy? Jaká je nejstarší zjistitelná podoba určitého rituálu? Jak se měnil v průběhu let? Jsme v kontaktu s životy našich předků? Jak se jejich zkušenosti promítají do podoby rituálů dnešních? Jak se liší výsledky získané v různých sociálních skupinách a v různých regionech?

Závěrem si dovoluji říci, že rituály mají v současných rodinách stále své významné místo a plní řadu podstatných psychologických funkcí.

⁷⁰ „*Ráda jsem si o rituálech povídala, jak už jsem Ti říkala, uvědomila jsem si, že mi chybí ty jen rodinné rituály, chtěla bych je víc pěstovat, jestli to jde. Možná jsme trochu přešly to téma rituálů jen partnerských, taky je považuju za důležité, asi bych ještě nějaké dala dohromady. Jsem ráda, že jsem o tom mohla díky tobě přemýšlet, ten rozhovor jsem si uložila na počítač, možná bych měla chut' si to sama pro sebe sepsat. Je to kus rodinného i osobního života. Když jsem to četla, docela mě hřálo u srdce, uvědomila jsem si, jak jsou rituály živé.*“ (Daniela)

⁷¹ „*Pro mě bylo zlomový to, když se rodina rozpadla, když se rozkmotřil táta s tetou... Když jsme se odstěhovali, přestala jsem se s nimi vídat, nicméně jsem je pořád vnímala jako blízký lidi, kteří patří do mé rodiny, a to pro mě bylo těžký, když se pohádali. Vlastně to pro mě bylo tak silný, že jsem nevěděla, jak se s tím mám vypořádat, protože jsem se dostala do dilematu, co je vlastně ta moje pravá rodina?*“ (Jana P.)

Reflexe rozhovoru: „*Jsem ráda, že jsi se mě zeptala, došlo mi, že všechny tyhle věci (kromě pár z nich) jsou pro mě mrtvý. Prostě je nedělám. Docela osvobozující.*“ (Markéta)

Závěr

Rituály jsou nedílnou součástí lidského života ve všech kulturách, sahají až k samé podstatě lidské existence a dávají podobu lidskému životu. V každé skupině existují pravzorce a mýty rituálního chování, které jsou díky pudové tendenci uváděny v život a vzhledem k možnostem kulturního prostředí nabývají různých forem. Mají své místo ve významných životních okamžicích člověka především v období krizí, změn a nejistot. Doprovázejí přechod z jedné komunity, stádia života nebo role do jiné. Pomocí rituálů (v podobě zvyků, vzorců chování a komunikace, institucí, způsobů myšlení) člověk přijímá určité kulturní vzorce a ideje dané společnosti. Rituály také fungují jako stabilizátor chování a zvyšují solidaritu a pocit vzájemnosti mezi aktéry. Stmelují skupinu a zároveň vymezují vztahy uvnitř skupiny. Jsou nástrojem, pomocí něhož dané společenství udržuje a upevňuje své normativní uspořádání a organizaci. Brání nahodilosti a chaosu. Rituál je limitován gesty, slovy, předměty, kterými operuje, a místem, kde se odehrává. Rituály ovlivňují chování a prožívání lidí, zároveň jim dovolují „zpřítomnit se“, uvědomit si souvislosti daného okamžiku. Nabízí určité zázemí – hranice pro prožitek, tím že všechny silné emoce umožňují vyjádřit v chráněném rámci. Z individuálního hlediska dodávají rituály pocit jistoty a pomáhají oprostit se od existenciálního strachu. Slouží jako psychologická opora, kotva, jistota, zároveň mohou vyvolávat i strach mobilizující osobní zdroje sil, potvrzují nároky a postavení jednotlivců. Stejně jako jakékoliv lidské jednání i rituál má své stinné stránky, může být zneužit. Je-li rigidní, zastaralý a nepřizpůsobený aktuálním potřebám a situaci, může být překážkou, brzdou vývoje či nebezpečím, prostředkem nátlaku či psychické manipulace.

Původně se pojem rituál používal pro označení především náboženských úkonů, zajišťoval kontakt s posvátnem, obsahoval výraznou transcendentní dimenzi. Postupně se jeho použití rozšířilo na označení jakékoli kulturně, sociálně i individuálně standardizované činnosti, nesoucí symbolický význam, posvátno zde ustupuje do pozadí, ale nemizí zcela. Převaha symbolického nad pouhou účelovostí je tím, co odlišuje rituál od stereotypních činností. Symbolický význam rituálního chování nemusí být ani jasně či vědomě vytvořen, existují také velké rozdíly mezi jednotlivými aktéry v tom, jak symbolický význam vnímají a jak ho hodnotí. Symbolické a posvátné způsobuje, že jsou pro nás tyto činnosti smysluplné a dodávají našemu životu strukturu a pocit bezpečí. V literatuře je pojmu rituál synonymní obřad, ceremonie, ceremoniál.

Rituál je tedy:

- Standardizovaný způsob chování;
- v určitých situacích se pravidelně opakuje;
- má symbolický význam a často skrytý smysl;
- je uskutečňován vědomě, je předjímán;
- je formou komunikace, jedná se o sociální akt – i v případě, že je vykonáván jednotlivcem;
- je prováděn na zvláštních místech a v určitý čas;
- ovlivňuje emoce a prožívání svých aktérů;
- poskytuje psychologickou podporu – jistotu, bezpečí, pocit sounáležitosti;
- stejně jako jiné formy lidského chování může být zneužit.

Rodinné rituály jsou pak specifickou formou komunikace, symbolickou a afektivní. Stabilizují rodinnou identitu - ujasňují očekávané role, definují pravidla a zobrazují hranice vůči vnějšímu okolí i uvnitř rodiny samotné. Dávají rodině důležitou informaci o tom „to jsme my“, „takhle to u nás vypadá“, upevňují rodinnou i osobní identitu, zároveň podporují i přináležitost k většímu celku, ke kultuře, ze které svou podstatou vycházejí. Rituály jsou součástí rodinné paměti, uchovávají se tím, že se praktikují, a tím, že se o nich vypráví, jsou součástí rodinného příběhu. S rituály souvisí také charizmatičké předměty (artefakty) a posvátná (charizmatičká) místa.

Pro přehlednost práce i možnost lepšího zpracování v části empirické jsem odlišila *rituály přechodu*, které znamenají předěl v životě celé skupiny nebo jejích členů - jako je svatba, pohřeb, křtiny, specifický rodinný rituál přijetí mezi dospělé atd. Dále *kulturou dané rituální slavnosti*, patří sem církevní či světské svátky opakující se v průběhu roku, společné členům dané kultury. Jejich konkrétní podoba variuje, přesto jsou celkově významně ovlivněny kulturou, ve které rodina žije a především z ní vychází. Dalšími rodinnými rituály jsou *rodinné tradice* – obsahově specifické rituály, typické pro konkrétní rodinu. Mohou se v průběhu roku pravidelně opakovat, ale nemusejí, vyjadřují potřebu jedinečnosti. Poslední formou jsou *drobné rituály v průběhu dne*, drobné ritualizované činnosti – jako je ukládání dětí ke spánku; rituály spojené s jídlem - způsob stolování, vítání hostů, nedělní oběd; pravidla vzájemné interakce, komunikace - rituály pozdravu nového dne, rituály týkající se pracovních činností, rituály vymezující osobní i rodinné teritorium atd.

V rámci *rodinné terapie* umožňují existující rodinné rituály rozpoznat nefungující komunikační vzorce a problémové interakce nebo může být, terapeuticky předepsaný nový rodinný rituál, prostředkem změny a nové možnosti.

Práce si kladla za cíl orientačně popsat a na konkrétních příkladech doložit jednotlivé rituály v současné pražské rodině a zhodnotit jejich psychologický přínos. Tento cíl byl splněn. V komplexu rodinného rituálního cyklu se vydělují čtyři základní skupiny *přechodových rituálů* soustředěné kolem narození, dospívání, uzavírání sňatku a úmrtí. Mezi rodinné rituály přechodu lze zahrnout i další, které jsou spojeny s biologickými a psychickými mezníky života jednotlivých členů a pomáhají jim překlenout se přes určité období. Patří sem rituální okamžiky dětství, jako je střihání vlasů u příležitosti prvních narozenin, oslava prvního krůčku, nástup do první třídy, prvky iniciačních rituálů dospívajících projevující se v jejich chování, osobní rituály spojené s přechodem do důchodu atd. Mohli bychom sem zařadit i rituály ve vzájemné interakci matky a dítěte, uspávací rituály, čtení pohádek, rituálně uspořádaný průběh dne, i když tento typ rituálů byl pro naši práci řazen jinam. Přechodové rituály umožňují čelit potížím, nejistotě a úzkosti plynoucí ze změny statusu či životní situace, dodávají sílu k překonání případné krize. *Rituály v průběhu roku dané kulturou* - Vánoce, Velikonoce, Slunovrat atd. napomáhají orientaci v čase, poskytují bezpečí, posilují pocit vlastní hodnoty, sounáležitosti s rodinou i přináležitosti k většímu celku. Odhalují normy a hodnoty, k nimž se rodiny odkazují a podle nichž se řídí, slouží k překonání všednosti každodenního bytí. *Rodinné tradice* – společná setkání, oslavy, výlety, dovolené atd. vyjadřují především potřebu jedinečnosti, výjimečnosti, přináležitosti ke své skupině, posilují rodinné vazby, utvářejí skupinovou identitu, jsou zdrojem legitimacy, zvyšují stabilitu rodiny, odolnost vůči vnitřním i vnějším stresům. *Rituály v průběhu dne* – společné jídlo, čas pro sdílení všedních radostí, „dětské“ rituály, způsob loučení a vítání atd. mají za úkol mimo jiné uspořádat průběh dne, upevňovat a harmonizovat rodinné vztahy, zobrazovat hranice rodiny a hranice osobního prostoru, vytvořit prostor pro volný i společně strávený čas, dětem pomoci překonávat strach a poskytovat pocit bezpečí.

Důležité ale je, aby byla rodina schopna své rituály přizpůsobit aktuální situaci a potřebám svých členů. Zdravá rodina obsahuje nejen dimenzi stability, tzn. rodinnou konzistenci, identifikaci, jistotu v rodinných interakcích, ale zároveň i dimenzi změny, schopnosti přizpůsobivě dopovídat na životní podmínky a potřeby. Opakem je rigidita, která přináší řadu více či méně skrytých problémů. Rituály vypovídají o aktuální situaci v rodině a jsou indikátory případných změn.

Empirická část, shodně s částí teoretickou potvrdila, že rituály mají v současné rodině své místo a plní řadu důležitých psychologických funkcí.

Literatura:

1. Ariès, P.: *Dějiny smrti*. Agro, Praha 2000
2. Benedictová, R.: *Kulturní vzorce*. Argo, Praha 1999
3. Benoist, L.: *Znaky, symboly a mýty*. Victoria Publishing, Praha 1995
4. Berne, E.: *Co řeknete až pozdravíte*. NLN, Praha 1997
5. Bettelheim, B.: *Za tajemstvím pohádek*. Proč a jak je číst v dnešní době. NLN, Praha 2000
6. Campbell, J.: *Mýty*. Pragma, Praha 1998
7. Capra, F.: *Bod obratu - základ nového obrazu světa*. Kontext, 9, 1993, č. 4, s. 28 – 34
8. Cleese, J., Skynner, R.: *Rodina a jak v ní zůstat naživu*. Portál, Praha 1999
9. Cox, M.: *The Heart of a Family*. Random House, 1988, dostupné na <http://63.147.65.175/books/chap208.html>
10. Čáp, J.: osobní sdělení ze dne 31. 10. 2000.
11. Eis, Z.: *Krize všedního dne*. Grada, Praha 1994
12. Eliade, M.: *Mýtus o věčném návratu*. Archetypy a opakování. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha 1993
13. Eliade, M.: *Posvátné a profánní*. Česká křesťanská akademie, Praha 1994
14. Encyclopedia Britanica: *Sacred Rites and Ceremonies*. In Britanika CD, Version 99. Encyclopedia Britanica, Inc., 1999
15. Enciclopedia Wikipedia, dostupné na <http://es.wikipedia.org/wiki/Ritual>
16. Faberová, M., Vašátková, D.: *Důležitost klasické rodiny pro dítě*. In: Janiš, K., Svatoš, T.: *Rodina a otázky s ní související*. Gaudeamus, Hradec Králové 1998
17. Ferjenčík, J.: *Úvod do metodologie psychologického výzkumu*. Portál, Praha 2000
18. Fiese, B. H.: výzkumná studie dostupná na <http://www.apa.org/releases/rituals2.html>
19. Frank, J. D.: *Psychoterapeutické komponenty společné všem psychoterapiím*. Spektrum psychoterapie, 1, 1986, č. 1, s. 17 – 30
20. Frazer, J. G.: *Zlatá ratolest*. Magie, mýty, náboženství. Mladá fronta, Praha 1994
21. Freud, S.: *Totem a tabu*. Práh, Praha 1991
22. Frolec, V.: *Čas Života*. Blok, Brno 1985
23. Garabík, M.: *Rituály a duševní nemoc*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, IZV, Praha 2000
24. Genep, A. van: *Přechodové rituály*. Systematické studium rituálů. NLN, Praha 1997
25. Giddens, A.: *Unikající svět*. Sociologické nakladatelství, Praha 2000

26. Gillernová, I.: *Společné činnosti rodičů a dětí* – autoreferát disertační práce. FF UK, Praha 1990
27. Goffman, E.: *Všichni hrajeme divadlo*. Nakladatelství studia Ypsilon, Praha 1997
28. Grund, J.P.: *Drug use as a Social Rituál*, Rotterdam 1993
29. Hall, C. S. & Lindzey, G.: *Psychológia osobnosti*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1997
30. Hartl, P., Hartlová, H.: *Psychologický slovník*. Portál, Praha 2000
31. Hendl, J.: *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Karolinum, Praha 1999
32. Huizinga, J.: *Homo ludens. O původu kultury ve hře*. Mladá fronta, Praha 1971
33. Jacobi, J.: *Psychologie C. G. Junga*. Psychoanalytické nakladatelství, Praha 1992
34. Janiš, K., Svatoš, T.: *Rodina a otázky s ní související*. Gaudeamus, Hradec Králové 1998
35. Kalina, K., Vančura, M.: *Poruchy rodinného bydlení*. Kontext, 9, 1993, č. 2, s. 5 – 9
36. Kastová, V.: *Krize a tvořivý přístup k ní*. Portál, Praha 2000
37. Kaufmann-Huberová, G.: *Děti potřebují rituály*. Portál, Praha 1998
38. Keller, J.: *Úvod do sociologie*. Sociologické nakladatelství, Praha 1994
39. Klímová, H.: *Feminismus – co s ním?* Kontext, 5, č. 4, 1989/ 6, č. 1, 1990, s. 32 - 47
40. Klímová, H.: *Jak člověk tvoří a maří svět*. Konfrontace, Hradec Králové 1997
41. Klímová, H.: *Každá společnost se potřebuje obnovovat*. Psychologie dnes 7-8(7): 1-3. Portál, Praha 2001
42. Klímová, H.: *Rodiny po holocaustu*. Kontext, 11, 1995, č. 3, s. 21 – 27
43. Knoppová, D a kol.: *Telefonická krizová intervence*. Remedium, Praha 1997
44. Kobak, R. R., Waters, D. B.: *Rodinná terapie jako obřad přechodu*. Kontext, 1, 1985, č.1, s. 35 – 39
45. kol. autorů: *Populační vývoj České republiky 1996*. DemoArt, Praha 1997
46. kol. autorů: *Populační vývoj České republiky 1998*. DemoArt, Praha 1999
47. Kraus, B.: *Rodina v dnešní době*. In: Janiš, K., Svatoš, T.: *Rodina a otázky s ní související*. Gaudeamus, Hradec Králové 1998
48. Krčilová, H.: *Mentálně hygienické aspekty rituálu „všedního dne“*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, Praha 2000
49. Krupková, J.: *Tradice a etnografie*. Karolinum, Praha 1991
50. Krýsl, Š.: *Soukromé rituály – definice a praxe*. Kontext, 10, 1994, č. 1, s. 26 – 28
51. Langmeier, J. & Balcar, K. & Špitz, J.: *Dětská psychoterapie*. Portál, Praha 2000
52. Lévi-Strauss, C.: *Myšlení přírodních národů*. Dauphin, Liberec 1996

53. Linhart, J., Vodáková, A., Petrusek, M.: *Velký sociologický slovník*, Karolinum, Praha 1996
54. Madanes, C.: *Ochrana, paradox a předstírání*. Kontext, 1, 1985, č. 2, s. 18 - 39
55. Machač, M. & Macháčová, H. & Hoskovec, J.: *Duševní hygiena a prevence zátěže*. SPN, Praha 1984
56. Machač, M., Macháčová, H.: *Psychické rezervy výkonnosti*. Karolinum, Praha 1991
57. Maříková, Petrusek, Vodáková a kol.: *Sociologické směry, školy a paradigmaty*. Sociologické nakladatelství, Praha 1996
58. Matoušek, O.: *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Sociologické nakladatelství, Praha 1997
59. Mezinárodní klasifikace nemocí. 10. revize: *Duševní poruchy a poruchy chování*. Psychiatrické centrum, Praha 1992
60. Míček, L.: *Sebevýchova a duševní zdraví*. SPN, Praha 1986
61. Moore, T.: *Kniha o duši*. Portál, Praha 1997
62. Možný, I.: *Moderní rodina (mýty a skutečnosti)*. Blok, Brno 1990
63. Možný, I.: *Sociologie rodiny*. Sociologické nakladatelství, Praha 1999
64. Petráčková, V., Kraus, J. a kol.: *Akademický slovník cizích slov*. Academia, Praha 1998
65. Plaňava, I.: *Manželství a rodiny*. Doplněk, Brno, 2000
66. Quinn, W. H., Newfield, N. A., Protisky, H. O.: *Rituály přechodu v rodinách s adolescenty*. Kontext, 2, 1986, č. 2, s. 63
67. Reiss, D.: *Schopnost rodiny snášet těžkosti*. Souhrnný přehled současného výzkumu dění v rodinách. Kontext, 3, 1987, č. 4, s. 6 – 23
68. Rieger, Z., Vyhnálková, H.: *Ostrov rodiny*. Konfrontace, Hradec Králové 1996
69. Rieger, Z.: Glosa první: *První, s čím se setkáváme*. Kontext, 9, 1993, č. 1, s. 34 - 36
70. Satirová, V.: *Kniha o rodině*. nakl. PRÁH, nakl. SVAN, Praha 1994
71. Satirová, V.: *Společná terapie celé rodiny*. Kontext, 4, 1988, č. 1, s. 26 – 51
72. Selvini-Palazzoli, M.: *Příspěvek k obecnému modelu her v psychotické rodině*. Kontext, 7, 1991, č. 2, s. 23 – 32
73. Selvini-Palazzoli, M.: *Rodinné rituály - mocný nástroj v rodinné terapii*. Kontext, 9, 1993, č. 1, s. 10 – 18
74. Singly de F.: *Sociologie současné rodiny*. Portál, Praha 1999
75. Sobotková, I.: *Výzkum rodiny v kontextu multidisciplinární péče o rodinu*. Psychoterapie, 1, 2007, č.3 - 4, s. 160
76. Soukup, V.: *Přehled antropologických teorií kultury*. Portál, Praha 2000

77. Steven, J. W., Bennetová, L. A.: *Rodinné rituály*. Kontext, 1, 1985, č. 3, s. 38 – 40
78. Škrdlant, E.: *Některé aspekty zájmu o rituály a šamanské techniky*. Bakalářská práce, Univerzita Karlova, IZV, Praha 2000
79. Šolc, V.: *Rituál a duševný vývoj*, dostupné na <http://www.psycholousek.cz/prace>, květen 2001
80. Špitz, J.: *Duševní zdraví a zdatnost rodiny*. Kontext, 4, 1988a, č. 2, s. 9 – 20
81. Špitz, J.: *Jak vzniká a končí problém s jídlem*. Kontext, 13, 1997a, č. 1, s. 58 – 59
82. Špitz, J.: *Konfrontace se smrtí ve fantazii a realitě*. Kontext, 13, 1997b, č. 1, s. 21 – 22
83. Špitz, J.: *Rodina a zdraví dnes*. Kontext, 10, 1994, č.4, s. 37 – 41
84. Špitz, J.: *Příběhy terapie ve světě příběhů*. Kontext, 14, 1998b, s. 12 – 16
85. Vodáková, A. a kol.: *Sociální a kulturní antropologie*. Sociologické nakladatelství, Sociologický ústav AV ČR, Praha 1994
86. Vondráček, V.: *Konání a jeho poruchy*. Univerzita Karlova, Praha 1986
87. Weeks, G.R.: *Paradoxní psychoterapie*. Kontext, 2, 1986, č. 4, s. 6 – 33
88. Zvolský, P. a kol.: *Obecná psychiatrie*. Karolinum, Praha 1997a
89. Zvolský, P. a kol.: *Speciální psychiatrie*. Karolinum, Praha 1997b

Příloha

Rozhovor s Janem

Úvodní informace:

Muž, 25 let, provozní kavárny, třetí ze šesti dětí, nejstarší bratr 28 let, druhý bratr 26 let, mladší sestra 20 let, mladší bratr 12 let a nejmladší sestra 7 let.

Vzpomíná na to, jak vypadaly rodinné rituály v době, když byl malý, i na to, jak je to nyní. Rodiče stále žijí pohromadě s mladšími sourozenci, ti starší se na společných rituálech účastní. Všechny rituály přetrvávají, jen se drobně pozměňují, podle aktuální situace

- „No rituály u nás v rodině, víš co, já jsem o tom přemýšlel a vlastně nevím, jestli ti k tomu mám co říct, jestli nějaký máme.“

- „To nevadí, já se tě budu ptát a uvidíme, jestli nemáte není to špatně.“

- „Aha, no tak jo.“

Kulturou dané, jak sám Janek říká „staročeské rituály“

- rodina je slaví většinou bez otce, s příbuznými z matčiny strany.

„U táty v rodině se prostě zásadně nic neslavilo - on to byl nakonec vlastně taky takový „rituál zásadního neslavení“ takový „komplex“. Táta se účastní všech našich rodinných rituálů – takových těch sešlostí, ale ty staročeské, včetně oslav svátků a narozenin, prostě nikdy neslavil. Účastní se, když chce, tak nějak bokem, a když nechce, tak ne. Třeba jeho narozeniny se neslavily nikdy. No, a my ostatní jsem si to vždycky strašně užili – máma to drží, má to v tomhle přesně opačně, a nás to baví, účastníme se toho s ostatními příbuznými z máminy strany, a všichni jsou spokojení.“

Velikonoce

- Velikonoce trávili v Praze, chodili „na zajíčky“ k dědovi na Smíchov. Děda byl „velký scout“, vždycky jim připravil nefalšovanou bojovku, se vším všudy, s morseovkou, buzolou, mapou. „Měli jsem s sebou i baterku a hledali jsem po Smíchově poklad, vždycky jsme ho pochopitelně našli. Taky jsem pletli pomlázky, den před Velikonocema jsme jeli vlakem za Prahu, někam do přírody, natrhali jsme proutí a pletli, vždycky se strejdou a bráchama – byla to prostě pánská jízda. Pak jsem vypláceli mámu, babičku a tetu.“

Na Velikonoční pondělí se všichni sešli na oběd u dědy a babičky na hostinu.

Dušičky

„Vlastně to pořádně vzniká až teď, jak rodina stárne. Dodržují to jen někteří členové – dřív hlavně babička a děda, jinak nás to spíš čeká. Máma teď plánuje objíždět s prateťou místa v Čechách odkud pocházíme.“

sv. Martin – „Večer před svatým Martinem máma s tetou a všemi ostatními ženami, které patří k rodině, pečou martinské šátečky.“

Mikuláš

„Vždycky se všechny děti sejdou u nějakých známých, často v Senohrabech – celá rodina a nejbližší přátelé. Jsme věřící, i když ne nijak radikální, takže Mikuláš je dělaný s ohledem na křesťanské tradice, není to žádný komerční svátek. To se mi hodně líbí, myslím, že je to hodně jiný než v ostatních rodinách. Dřív to bylo tak, že se všichni postupně sešli už přes den, společně se poobědvalo a čekalo se na večer. Dneska se scházíme spíš až večer, jak všichni chodí do práce. No, co si pamatuju, když jsem ještě na čerty věřil, děti vždycky musely být hodné, hodně jsme se bály. Jak nás bylo hodně, vznikala taková ta davová psychóza – bál jsem se ještě než jsme tam vůbec přijeli. Větší děti připravovaly punčochy nebo pytlíky s nějakou dobrotou – bonbony, čokolády, ovoce. Dneska se to hodně mění, co se v těch pytlících objevuje, je to víc komerční, ale zachovali jsme, že to je prostě jen taková pozornost. No, čerta a Mikuláše vždycky dělali dospělí, které jsme nepoznaly. Zacinčalo se na zvonek, dovnitř vtrhli čerti, pak přišel Mikuláš, měl knihu a v ní napsaný ke každému z nás klady a zápory, které za ten rok má. Četl nejdřív ty zápory a pak klady – to bylo hrozný, ale máma byla fěrová, vždycky tak napsala obojí. No, dospělí se samozřejmě dobře bavili, sem rád, že už se dlouho bavím s nimi. Pak přišli andělé a přinesli dobroty – vždycky jsme museli něco zapívat nebo zarecitovat, jinak jsme to nedostaly, to jsem nesnášel, měl jsem hroznou trému, před tolika lidma. Většinou jsme tam přespávali nebo se jezdilo domů až pozdě večer.“

Vánoce

- sбірání jmelí - „Před Štědrým dnem sbíráme jmelí ze stromů, při sběru se nesmí dotknout země, aby přineslo štěstí.“

- „Na Štědrý den ta část rodiny a přátel co chodí na „Piknik“ se dopoledne scházela v kavárně Blatnička, dnes je to Marathon – popřát, připít, předat dárky. Vyplní se tím dopoledne, mám to rád, nikdy jsme neseděli před televizí a nemuseli chodit na procházky. Tátové tam většinou zůstali a mámy šly domů obalovat kapra, připravovat večeři, a tak. Ostatní přes den balí dárky, malé děti zdobí stromeček. Půst držíme jak kdo chce, nejíme maso, ale jinak je to na každém, někdo třeba nejí vůbec. Táta se toho někdy účastní, někdy ne, podle toho, jak se mu chce. Večeře není nic zvláštního, i když to prožíváme. Jíme společně – zase až na tátu, ale tady ho máma vždycky kvůli nám dětem donutila, dneska jí říkáme, ať ho nechá, ať si to zařídí jak chce, nevadí nám to, je to prostě jeho specialita. Všichni počkají až se dojí, zpívají se koledy – alespoň pár, hlavně kvůli malým sourozencům. Ačkoliv jsem to jako malý neměl rád, jim se to líbí, a tak to dělám, připadá mi, že je to pro ně důležité. Táta dárky nedává, u nich se to nedělalo, vždycky nám všem nakoupí třeba spoustu ovoce, nebo tak, něco společného. Ostatní si normálně dáváme dárky.“

- Boží hod – „To je „vánoční oslava u dědy a babičky“ – jdeme tam na oběd.“

Silvestr

„Nijak zvlášť to neslavíme, dřív jsme byli s rodičema, vždycky někde mimo Prahu, snažili jsme se vyhnout těm šilenejm oslavám, co propukají ve městech. Dneska jsem my starší se svými kamarády. Je to takovej spíš vynuceném svátek, nic zvláštního.“

Rodinné tradicenarozeniny, svátky

- opět slaví nukleární rodina a část rodiny z matčiny strany.

Obojí se hodně slavilo, vždy byl dort – i na svátek, svíčky, dárky – spíš symbolické, něco malého pro radost, děti si mohly pozvat oblíbené kamarády, na zahradě se dělal oheň, pekly se buřty – to se drží dodnes. „Největší oslavy se konají v létě, to mají narozeniny všichni bratři a máma se sestrou svátek. Slaví se to vždycky na sv. Annu na chalupě, máme domácí dort o mnoha patrech, je tam celá rodina a známí, podle toho, kdo je zrovna na návštěvě. Já slavím narozky v dubnu společně s tátou, dneska dělám ještě vždycky jarní mejdan s kamarádama na chatě – bez rodiny, je to taková „hudební sešlost“.“

Čarodějnice

- vlastně kulturou daná, ale v tomto případě velmi specifická tradice. Z pohledu rodiny „jejich tradiční“ – na rozdíl od ostatních staročeských rituálů i proto, že se jich účastní i otec a všichni příbuzní z jeho strany.

„Tak tohle je snad největší rodinná sešlost a oslava vůbec. Scházíme se v jednom lomu za Prahou, je to opuštěný lom, o kterém snad nikdo neví, a tak jsme si ho prostě zabrali, je náš. Na Čarodějnice se tam schází celá rodina – no celá ne, je nás dohromady asi 120 příbuzných, tady se schází všichni sourozenci od mámy a od táty se svými rodinami a my, a pak sousta rodinných přátel. Je nás tam dohromady tak 100, většina z toho je ale naše rodina. Pubertáci se schází už odpoledne a připravují oheň, hrají na bubny, koupou se v lomu. Malé děti doma vyrábí čarodějnice – sejde se třeba takových 1 - 5 strašidel – ty se pak upalují, skáče se přes oheň, koupeme se, pečou se buřty... Děti večer odjedou a starší dělají mejdan až do rána – bubnuje se, jsou tam rachejtla, plivání ohně, noční koupání, pijeme pivo, peče se maso. Ty nejdrsnější tam vydrží až do rána a plynule navazují na další akci hned druhý den – to je na prvního máje – tzv. „piknik“.“

„Piknik“

„Tehle rituál má docela dlouhou tradici, založila ho máma společně s tetou, byl to takovej protest proti prvomájovému průvodu. Scházela se zase ta část naší rodiny, co se účastnila Čarodějnic, rodinní přátelé, a pak další různý známí a kamarádi, jejich kamarádi, a tak – různí disidenti, co potřebovali někam vypadnout, aby je nenašli doma, že se neúčastní průvodu. Dneska už to není proti režimu, tak už to nemá ten nádech protestu, chodí nás tam mihn, ale zachovalo se to jako příležitost se sejit, už se ani nerozesílají pozvánky, každý s tím počítá, schází se tam lidi, co se třeba nevidí celý rok a tady se potkají. Taky se mění věková hranice, dřív tam byli hlavně dospělí, teď je tam hodně dětí – to se mění protože stárneme a máme děti. Taky tam chodí cizinci – třeba disidentská vietnamská komunita... Dneska je to hlavně vítání léta, oslava konce školního roku, a tak. Scházíme se na Strahovské pláni, hraje se soft, je tam karneval, celé je to takový happening. Já tam už tradičně prodávám pivo – už od svých dvanácti let, odkáživa jsem zajišťoval občerstvení. No, a každý si přinese deku, nějaké jídlo – pak se chodí po ochutnávkách, prostě piknik.“

„Léto v Borovinách“

„V létě jezdíme na chatu – je to takový velký statek a už od té doby co ho máme, se tam vždycky v létě scházela celá rodina a známí. Postupně jsme to opravovali, bylo tam třeba 20 až 40 lidí, co se tam přes léto vystřídali. Dneska je to tak, že si každá část rodiny vymezila, že tam bude 14 dní sama a zbytek léta se tam různě mícháme, jezdí tam známí, jak kdo chce, vždycky tak na 3 dny. Ale dochovalo se, že se tam každé léto scházíme – dělají se ohně, mejdany, společné koupání, děti chodí na ryby, jezdí se na výlety. Specialita je „letní zavařování“ – to je zase dámská akce. Máma, ségra, teta a různé jejich kamarádky, co toho rádi využijí – schází se a zavařují – všechno, prostě co se dá. Dělalo se to hlavně dřív za komančů, zpracovávalo a využívalo se úplně všechno, protože nikde nic nebylo, dneska už to ani není potřeba, ale máma si v tomhle nedá říct, prostě se ženský sejdou a zavařují. Jo, a tím to zdaleka nekončilo, to už dneska našťěstí odpadlo, ale dřív jsme ještě všechny ty zavařený věci vozili domů vlakem a autobusem – neměli jsem totiž auto, prostě jsem nebili žádný klasický chataři – to byla myslím taky rodinná specialita.“

... „A další tradice je „Hospoda u českého lva“ – to když sem byl malej, bylo mi osm let, a jak k nám pořád jezdila ta spousta známých a ve vsi nebyl hospoda, tak jsem prostě na tom statku jednu založil. Chodil jsem nakupovat do pojišťovací prodejny, co jezdila jednou týdně do vesnice, máma mi na to dala peníze, a pak jsem to tam prodával všem, co u nás zrovna byli. Když jsem vyrostl, zdědil po mně tuhle funkci bratranec, teď už je velkej, je mu 17 a předal to mému sedmiletému bráchovi. Prostě tradice.“

... „Ještě vždycky byla oslava když přijel táta, nebyl tam s námi celý léto, jezdil do práce, a tak se to pak vždycky slavilo.“

„Rodinná sena“

„Děda s babičkou měli chalupu v Krkonoších – co si pamatuju, jezdili jsme tak jednou za rok na pravidelné sekání louky. Celá rodina se sešla a sekala se a sušila taková velká louka v kopci za chalupou, dědovi bylo líto, že to tam leží ladem a nikdo se o to nestará. Děláme to dodnes, je to šílená práce. Dokonce existuje klíč na to, kdo se o to ten rok stará, kdo to organizuje. Dřív to byla jeden rok prateta a druhý rok babička – ta to dělala mezi svoje děti, takže na naší rodinu to vyšlo jednou za čtyři roky. Teď je to tak ob rok.“

„Drakijáda“

„To bylo vždycky na podzim – chodili se pouštět draci, děláme to dodnes.“

„Pochod na Říp“

„Celá rodina a nejbližší přátelé chodili každý podzim na Říp. Takový jednodenní výlet. Teď se chodí na Blaník.“

„28. října“

„To je mladší tradice, já a mí dva starší bráchové a kamarádi jezdíme pravidelně kolem tohohle data do Krkonoš dělat dřevo. Pak tam v zimě jezdíme na lyže, na běžky, na Silvestra. Kdo při tom pomáhal, má přednostní právo tam jet, když je chata hodně obsazená.“

na sv. Štěpána – „To je asi nejšílenější tradice naší rodiny. Založil to strejda už před deseti lety. Je to akce jen pro ty nejdrsnější individua, neúčastní se ho všichni, jak kdo chce, je to třídenní pochoď Praha – Kořen. Každý vyráží ze svého domu, kdo bydlí společně nebo blízko, tak se sejde, jinak je sraz vždycky večer na určených autobusových zastávkách, kde se přespává. Třetí den se dorazí do Kořena na statek k jednomu známému. Pochod má přesně vymezená pravidla – nesmí se použít žádný dopravní prostředek, jde se přes lesy, pole, jak kdo chce, strýc našel nejkratší cestu, která už je všem známá, po cestě je pár únikových tras, kudy se dá utéct na vlak a vrátit se domů, když někomu dojde elán, a to se stává pravidelně. Musíš mít s sebou spacák, baterku, čokoládu, rum, a tak – prostě nejnnutnější věci. Jí se v hospodách po cestě. První den se jde 55 km, druhý 45, poslední 60 – je to šílený, osobně jsem to neušel, ale spousta příbuzných ano, i holky. Všude je mráz, nikde nikdo, všichni jsou zalezlí doma před televizí a jedí a jsou přejedený, všude je úplně ticho, klid, je to úžasný jít tou krajinou, neválet se u televize. Na statku je pak oslava, velká žranice, horká polévka, grog. Původně to byla čistě rodinná akce, dnes se na to nabalují kamarádi, tak od 16ti výš. Stala se z toho prestižní akce, mezi příbuznými se hraje o to, kdo to ušel, kdo byl na jakém ročníku, kdo vícrát, a tak.“

Denní, týdenní rituály

„To teď zažíváme se svojí slečnou, ale bydlíme spolu jen krátce, takže se to zatím vyvíjí a hodně se to mění.“

- „Třeba chodíme každou sobotu ráno někam na kávu, přečíst si noviny, sesumírovat si, co se za ten týden stalo.“

- „ve čtvrtek vařím“ – „Taky jednou týdně vařím já, vždycky ve čtvrtek – nevím proč je to zrovna čtvrtek, ale tak se to hodí.“

- společné setkání u stolu – „Dřív doma máma vařila denně, až na tátu jsme se společně sešli u stolu, bylo jedno, jestli je zrovna neděle nebo ne, jak je nás hodně, tak to vlastně vždycky byla rodinná sešlost. Táta, jak

zásadně nic neslaví, tak na druhou stranu, když si něco oblíbí, drží se ho to, nemění to, a je z toho vlastně rituál. Takhle třeba začal čas od času vařit tzv. „pokrm Bohů“ – věci, které máma normálně zakazuje – třeba že nejsou zdravý, nebo moc drahý.“

Přechodové rituály

svatby, pohřby, křtiny – účastní se celá rodina. „Je to vždycky nějaký známý, který oddává a křtí nebo pohřbívá.“
přechod do dospělosti – „ Je to asi maturita, nebo osmnácté narozeniny, nebo když jsem se dostal na školu, ale vlastně nevím, nijak se to neslavilo, proběhlo to tak nějak samo.“

- po delší době dodává: „...ale pamatuju si, jo to by možná mohlo být ono, i když nevím – vždycky, když někdo z nás dětí trochu dorostl a chtěl se sblížit s tátou, vytáhl ho někam na výlet. Vždycky to stálo strašný přemlouvání, ale nakonec šel, a vždycky ty dva u toho málem přišli o život, vždycky se stala nějaká úplně nepředvídatelná situace, nějaká pohroma. Je to až neuvěřitelný – například starší brácha, když jsme byli v Kanadě, vytáhl tátu na plachetnici na jezero a byla taková bouřka, že to tam léta nikdo nepamatoval, nebe vylo několik hodin plný blesků. Naštěstí to oba přežili. Já jsem tátu ve svých asi 13ti přesvědčil, ať se mnou jede na dvoudenní výlet na kole po Šumavě. Bylo léto a zrovna asi po 50ti letech začalo v noci mrznout a napadl sníh, než jsme se dostali domů, málem jsem zmrzli. A ségra když šla s tátou na třídení výlet, nevzali si s sebou žádný jídlo, táta to odmítl s tím, že budou jíst v hospodách, že s sebou nic neponese. No, a jako na potvoru všude po cestě byly všechny hospody zavřené i samošky – to v tom kraji nejl normální. Tak ušli za den to, co měli naplánovaný na ty tři, přišli v noci na chatu, nic celý den nejedli, Andulka byla úplně hotová, pak s tátou nemluvila – no určitě se teda sblížili (smích) .“

Původ rodinných rituálů

„Myslím, že je přinesla máma ze své rodiny – teda ty původní, staročeské. Jinak to vznikalo spontánně – někdo měl dobrý nápad, přizval ostatní – je nás hodně, tak to šlo hned, to je myslím podstata těch našich rituálů. Když to stojí za to, začne se to opakovat a v tom množství je to hned rodinná tradice.“

Funkce rodinných rituálů, jejich klady a zápory.

klady

- setkání, zábava, výjimečný okamžik - „No, klad je určitě to, že se sejdeme, že je legrace, nejsou žádné neshody, a taky, že se děje něco výjimečného, nějaká změna, slaví se.“

- flexibilita, přizpůsobivost – „Naše rituály jsou hodně flexibilní, na ničem se netrvá, když to nejde, tak to nejde, udělá se to jinak, každý se jich účastní, jak sám chce. Přizpůsobují se tomu, jak rosteme nebo změně doby, situaci v rodině, mezi známými. Vem si třeba mého tátu...“

zápory

- „Já žádný zápory nevidím, na ničem se netrvá.“